

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Универзитет Свети Кирил и Методиј

**Филозофски факултет - Скопје
Институт за социологија**

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

**ВЛИЈАНИЕТО НА ПОЛИТИКАТА
ВО ЕВРОПСКИОТ КУЛТУРЕН ПРОСТОР**

**ментор
проф. д-р
Антоанела Петковска**

**кандидат
Васко Маглешов
досие 3385/09**

2012 година, Скопје

Содржина:

Вовед.....	3
1. Европски културен простор	
1.1 Поимот европски културен простор во географски и антрополошки контекст	5
1.1.1 Културен простор	5
1.1.2 Европски културен простор	7
1.1.3 Европски културен регион	11
1.2 Хетерогениот карактер на европскиот културен простор	13
1.3 Европеизацијата како глобализација - политичка и културна интеграција	18
1.3.1 Клучни политички концепти на европската интеграција	21
1.4 Европскиот културен идентитет и вредности и нивната политизација ..	23
2. Генеza на европскиот културен простор	
2.1 Културна унификација: од античката мисла до Средниот век	30
2.2 Етика и политика: влијанието на религиите	32
2.3 Културата како политичка идеологија	39
2.4 Модерноста и развојот на европскиот културен простор	42
3. Културата и политичките симболи на ЕУ	
3.1 Симболичката конструкција на политичкиот идентитет на ЕУ	44
3.2 Херменевтички приод кон симболите во европската интеграција	47
4. Институциите во европскиот културен простор	
4.1 Институционални основи на европската културна политика.....	52
4.2 Формирањето на европската културна политика низ периоди	56
4.2.1 Прва фаза (интегративна).....	57
4.2.2 Втора фаза (институционална).....	60
5. Управување со културната политика на ЕУ	
5.1 Културната политика и системот на донесување одлуки во ЕУ	64
5.2 Принципот на субсидијарност и отворениот метод на координација во културната политика на ЕУ	66
5.3 Културата и јавното мислење во ЕУ	69
6. Социо-економската димензија на европскиот културен простор	
6.1 Поимот културна индустрија во социолошки контекст	73
6.1.1 Културната и креативната индустрија во Европа.....	75
6.2 Влијание на културниот сектор врз економијата на ЕУ	77

7. Политиката и културните конфликти во Европа	
7.1 Ориентализмот, вестернизацијата, балканизмот - европска културна Другост	79
7.2 Религиските прашања и секуларизмот во ЕУ	83
7.3 Етно-политичките и етно-културни состојби во Европа.....	90
7.4 Миграцијата во Европа и културната интеграција	100
7.5 Европските јазични политики - низ социолингвистички дискурс	103
8. Политичките решенија и културната различност	
8.1 Мултикултурализмот во политичката и културна интеграција на европските земји	110
8.2 Европско државјанство - транскомунитарен културен механизам	115
8.3 Демократизација на европскиот културен простор	119
8.4 Потребата од интеркултурна комуникација во Европа	122
9. Современи теории за културата - европски состојби	
9.1 Говернментализација на европската културна политика	125
9.2 Европскиот конституционализам, националните уставы и културната посебност	127
10. Заклучок.....	131
Библиографија и електронски референци.....	136

ВОВЕД

Промислувањето на релациите помеѓу културата, политиката и моќта, е комплексен флукуирачки социолошки дискурс кој особено во дваесеттиот век (со оглед на сè подинамичните културни промени) приложува низа нови теории во културолошките, политичките и антрополошките анализи. Зародишот на ваквите компаративни согледби започнува со модернизмот, а соодветни научни рефлексии добива и во низа постмодернистички теории.

Историскиот преглед на интелектуалната историја на Европа, покажува дека нејзиниот развој е манирал динамичен културен простор со варијабилна географија, каде конвергираат повеќе културни, религиски, философски и уметнички влијанија. На европскиот културен простор, дефиниран преку различни интелектуални, верски и уметнички традиции, иманентна му е континуираната дијалектика, преку која (во таков простор со менливи географски граници) европските култури наизменично се испреплетуваат и дијалогизираат. Свое влијание во „морфологијата“ на европскиот културен простор имаат и култури кои не влегле во униформниот европски (политички) концепт. Поради селективниот модел на политичка организација, на дел од таквите култури не им е признат влогот во културно-историскиот идентитет на Европа, иако без нивниот удел во европската културна историја, не би можел целосно да се дефинира европскиот идентитет. Историографијата на европскиот континент, нотирала низа промени, културни достигнувања, и културни конфликти, во сите етапи од развојот на европската културна мисла. Доминацијата врз регулирањето на културните ресурси, значи и моќ за остварување на политички интереси. Во современата европска гекултурна реалност, политичките и економските разлики помеѓу луѓето имаат ефемерен карактер, во споредба со културните, кои стануваат доминантни.

Европската унија како политичка транснационална организација (која го присвои името на целиот континент), по завршувањето на економско-политичката интеграција и критиките за демократски дефицит, се фокусира кон креирање на вредности кои ќе промовираат чувство на заедништво во градењето заеднички европски културен идентитет. Институционалното администрирање на културата, започнато уште пред создавањето на Европската унија, го отвора прашањето за политизацијата на културниот

простор, односно прашањата за културните идентитети и културните права во границите на Европа. Заради политичките влијанија во историите на европските земји, примарната цел на културата да биде фактор на интеграција е ставена во втор план. Културниот простор на Европската унија (или „европскиот културен простор“), кој е семантизиран со економски термин „креативна индустрија“, се согледува низ потрошувачки односно економски параметри, преку развој на програми и проекти за културна соработка, пред сè во поглед на уметноста. Експанзијата на креативните индустрии во ЕУ и во земјите надвор од неа, придонесе за масовна културна продукција и за процес на „виртуелизација“ на културата со цел генерирање поблиска политичка интеграција. Ваквото „редефинирање“ на културата ја отвори потребата за десеминација на културни проекти на територијата на Унијата со цел одржување на европските вредности и поттикнување на натамошниот интеграциски процес, во неможноста да се дефинира единствен европски културен идентитет.

Целта на ова истражување е да го лоцира селективниот приод во политичко менаџирање на културата во Европа и да ги илустрира круцијалните точки каде политиката влијаела врз културата и културните идентитети, односно политизацијата на европскиот културен простор, со елаборација на идејата дека преку делиберализирање на културната сфера од политички влијанија, културата ќе придонесува за поинтензивна кохезија и суштинска интеграција - цел парафирана со основните договори на Европската унија.

1. Европски културен простор

1.1 Поимот европски културен простор во географски и антрополошки контекст

1.1.1 Културен простор

Културната антропологија и социјалната психологија се први научни дисциплини кои пројавуваат интерес за проучување на релациите помеѓу културата и просторот.¹ Проучувањето на односите помеѓу културата како социолошки поим и просторот како географска референција, подразбира претходно културно детерминирање на поединецот и заедницата во рамки на определени граници, но може да се промислува и како контактна точка на два ентитети.² „Секоја култура има некој облик на стандардизирани просторни маркери, кои означуваат посебна свест за место” (Гиденс, 2001:33). Ваквото структурирање на просторот е еден од моделите преку кои се интерпретира културата.³ Врската помеѓу културата, просторот и моќта во општествата,⁴ често зависи од влијанието на политиката, кое се лоцира кај интересите на одредени поединци, групи и заедници. Западната политичка мисла во модерноста понудила широк дијапазон теории околу овој дискурс. „Клучен елемент во постмодерните концепти за моќта е дека моќта не е заснована единствено врз сила” (Левелен, 2009:182). Францускиот постмодернистички философ Мишел Фуко во своите студии ги проследува релациите меѓу спацијалните категории и моќта.⁵ „Просторот е во основата на секое практикување на моќта” (Фуко, 2007:35).

Релативизацијата на просторот во геополитички контекст, е анализирана во студијата „Простори на културата”, каде Мајкл Ј. Шапиро констатира дека:

¹ Американскиот антрополог Едвард Т. Хол (Edward T. Hall) во 1966 година во студијата „Скриените димензии” (Hidden dimensions) прв го анализира просторот во „теоријата за проксемиката” (Hall, 1982).

² Просторот во феноменолошки контекст го истражува францускиот философ Гастон Башлар во студијата „Поетика на просторот” (Башлар, 2002).

³ Зигмунд Бауман во студијата „Постмодерна етика”, разграничува три социјални простори: когнитивен (интелектуално конструиран), естетски простор (создаден афективно) и морален простор (конструиран преку „нерамномерна распределба на почувствувана одговорност”) (Бауман, 2005).

⁴ Социолошкиот интерес за анализа на моќта е фокусиран пред сè на општествените односи (социјални, економски, политички) и општествената стратификација.

⁵ Овој херменевтичко - феноменолошки приод, Мишел Фуко го изложува во делото „За другите простори” (анг. Of Other Spaces, Diacritics). Достапно во „Аспекти на другоста. Зборник по културологија”, 2007.

„современите картографски практики се анисториски” (цитирано според Featherstone, Lash, 1999:159), алудирајќи на постојаните едностранни интервенции во ревидирањата на физиогеографските граници. Анализирајќи ја „спацијалната” историја (или историја во просторен контекст), Шапиро подвлекува дека космолошките и политички промени кои биле регистрирани на географските мапи пред Ренесансата, денеска се заменети со „државни геометрии и безвременски граници” (ibid, 159).

Културниот простор (анг. culture area, cultural area) е дефиниран како „културна покраина во антропологијата, на соседна географска област, која се состои од голем број на општества кои имаат исти или слични црти, или кои ја споделуваат доминантната културна ориентација” (во „The New Encyclopedia Britanica”, 15-th edition, Volume 3, 785). Во границите на културниот простор континуирано се редистрибуираат различни културни елементи. Според Речникот „Раса, етницитет и култура”, во културниот простор се споделуваат „јазик, уметнички традиции, етничка припадност и следствено на тоа социјални и културни системи” (во „Dictionary of Race, Ethnicity & Culture”, 2003:54). Во компаративните анализи може да се сретне и теоријата на австралиската антрополошка школа од дваесеттиот век, за концептот „Kulturkreis” (анг. culture circle) т.е. „културен круг”, или „културно поле”. „Тоа е поим на културниот комплекс како ентитет кој се развива од центарот на потекло и дифузира над големи области во светот” (ibid, 785).

Во еден поширок контекст, современите културолошки теории се фокусирани на проучување на комплексните релации помеѓу геополитичките стратегии на државите во нивните културни граници, т.е. во опсегот на нивните културни влијанија (Simone, 1999). Поаѓајќи од антрополошката дефиниција според која културата ги претставува „заедничките обрасци на научено однесување” (Monagan, Just, 2003:35) и анализирајќи конкретни културни политики и стратегии, во ова истражување ќе биде интерполиран просторниот домен на културата во европски контекст односно влијанието на политиката во рамки на европскиот културен простор.⁶

⁶ Релациите помеѓу културата и географијата ги проучуваат и останати научни гранки, како „културната географија”.

1.1.2 Европски културен простор

Географскиот поим „Европа“⁷ ги скицира физичките граници на континенталниот простор, кои во текот на историјата добивале различни политички конотации. „Европа конвенционално се протега источно од планината Урал во Русија, реката Урал и Каспиското Море. На Југ од Африка, таа е одвоена од Медитеранот, а од Азија со Босфор, Црното Море и планините и реките јужно од Транскавказија” (John Cole, Francis Cole, 1997:1). „Континенталниот север” како што првично била нарекувана Европа во античка Грција, е географскиот простор во кој низ историјата контакти остварувале различни цивилизации. „Со 10 милиони километри квадратни, таа е помалку од четвртина од територијата на Азија, една третина од Африка, една половина од секоја од Американите” (Davies, 1996:47).

Според Анаксимандер, составувачот на првата карта на светот, Земјата се дели на две половини: „на Исток од Хелеспонт, Азија која сè уште е само мала Азија и на Запад, Европа” (Де Ружмон, 1997:42). Античкиот историчар Херодот, во V век п.н.е., ја утврдил Европа како: „северно подрачје што малку се разликувало од Скитија, која е руската престолнина. Како оска го зел Дунав, кој го именувал како Истер” (ibid, 45). За Едгар Морен пак: „Европа е една докрај одредена географска целина, која крајбрежните линии ја опкружуваат со три четвртини од нејзините граници”, иако нема внатрешно географско единство (Morin, 1989:25). Идејата за Европа, Дени де Ружмон ја гледа во период од 28 века, при што го цитира историчарот Г. де Рејнолд, според кој, иако Европа географски е неодредена на Исток, сепак се гледа како „едно

⁷ Етимологијата на поимот „Европа”, во себе компилира корпус интертекстуални значења. Поимот „Европа” доаѓа од старогрчките поими: εὐρύς (еурус), што значи „широк, широка” и ὠψι/ὠπ-ὀππ- (ōps, ōp, opt), што значи „око, лице”, односно „широкоока”. Според старогрчкиот мит, Европа била ќерка на феникискиот крал Агенор и Телефаса, а според друг мит, ќерка на кралот Феник и кралицата Перимеда. Богот Зевс преку мимикрија во бел бик се сплотил со својата миленичка Европа и ја однел на островот Крит. Според митот подоцна Европа на Зевс му родила три сина: Миној, Сарпедон и Радамант. Почнувајќи од шестиот век п.н.е., Европа е често пати прикажувана во ликовната уметност (Срејовиќ, Цермановиќ - Кузмановиќ, 1987). Хесиод во „Теогонија” ја спомнува Европа во набројувањето на ќерките на Океанот и Тетија, како една од Океанидите (Хесиод, 2001). Митот за Европа може да се сретне и во капиталното дело од римската книжевност - Овидеевите „Метаморфози”, каде Зевс е Јупитер (Овидиј, 2002). Анализите на Ернест Клајн, покажуваат дека поимот Европа, има и друга семантичка вредност: потекнува од асирскиот збор „ереб”, со значење „запад”, или „онаму каде што заоѓа Сонцето” (асоцијација на Ориентот)... (Online Etymology Dictionary. Достапно на: <http://www.etymonline.com/index.php?term=Europe>).

единствено тело”. „Европа не сочинува самостојна целина. Тоа е само еден од полуостровите на Азија, истурен нејзин дел, крајна точка на овој континент” (Де Ружмон, 1997:40). Ваквата дефиниција за географските карактеристики на европскиот континент всушност одговара на хетерогениот профил на европскиот културен простор, во кој се инкорпорирани различни философски, религиски, уметнички вредности.⁸ „Хомеровата химна која датира од седмиот век, го користи поимот Европа прв пат во географски контекст” (Mikkeli, 1998:5). Во старохеленската книжевност, Хомер во најпознатиот еп „Илијада” преку зборовите на богот Зевс за неговата обљуба на ќерката на Феник, го наведува митот за Европа (Хомер, 1995). Во „Химната до Аполон” пак, Хомер пишува за поделбата на Грција на три дела, при што Европа ја гледа како северен дел од грчкиот континент наспроти Азија. Неопходноста од илустрирање на спацијалните категории (простор, граници, регион...) во културниот контекст на Европа, произлегува од концептуализацијата на културата низ просторно - географски маркери, а непосредно се однесува и на политичките влијанија. Ваквите дефиниции го олеснуваат поимското одредување на голем дел од социо-културните и општествени појави. „Европа може да се разбере како специфична идеја или социо-спацијално искуство” (Paasi, 2001:9).

Географските т.е. физичките граници на Европа не се идентични со културните граници на континентот, доколку Европа се разгледува *in continuo*. Европската геополитика, е структурирана на варијабилни територии и менливи граници. Кристијан Џордано смета дека никаде меѓудржавните линии на раздвојување и разграничување не се така често поместувани, како што е тоа случајот со средниот и источниот дел на Европа. „Во XVIII век, големото војводство на Литванија се протегаало од Балтичкото до Црното Море. Но, од крајот на XVIII век, па сè до 1917 година Литванија целосно исчезна од географската карта на Европа” (Џордано, 2001:237). Унгарија, Полска, Бугарија и редица европски држави под влијание на светската геополитика значително ги промениле своите територијални линии. Долг период Европа „беше

⁸ Едгар Морен во студијата „Како да се мисли за Европа”, потенцира дека на југ Средоземното море е главниот доток на арапска култура во средновековна Европа; на запад преку Северното море и протокот Ламанш трговците и морепловците остваруваат контакт со Америка; на исток Европа е без географска граница, при што Русија ја проширила Европа на азиска територија (Morin, 1989).

географски истурена позиција на Азија, на границите на цивилизациите и империите засновани на Блискиот Исток и медитеранските земји” (Fagan, 1998:35). Освен тоа, во рамки на европскиот континент, границите континуирано се маркираат и демаркираат и на микроплан. Таков пример е раздвојувањето на двете Германи (Источна и Западна) во 1961 година, кое пак скоро три децении подоцна поттикну процес на бришење на границите во Западна Европа, а во 1985 година резултира со потпишување на Шенгенскиот договор за меѓудржавна регулација на миграцијата помеѓу дел од земјите во Европската унија. Имајќи ги предвид овие дефиниции за Европа како *sui generis* културен и политички простор, Европа „не може да се одреди по пат на стабилни и затворени историски граници” (Morin, 1989:27), бидејќи тие се лабилни и променливи, туку преку „она што ја организира и произведува нејзината својственост” (ibid).

Синтагмата „европски културен простор” во теориите за европска интеграција, се однесува претежно на територијата во која културно - историското наследство во Европа се зема како темелна вредност во градењето на процесот на европската интеграција. Во рамки на тој простор, постојат земји (т.е. заедници) кои делумно или целосно се наоѓаат во географските граници на европскиот континент, но не се дел од најголемата економско - политичка организација во Европа, Европската унија (поранешниот СССР и Турција со територија припаѓаат и во Европа и во Азија).⁹ „Европската унија си го присвои името на континентот, иако во 1995 година, петнаесетте земји-членки, зафаќаа една третина од територијата на Европа и имаа помалку од половина од нејзината популација” (John Cole, Francis Cole, 1997:4). Идеолошките разлики пред големите војни, ја продлабочиле разликата помеѓу Европа и Русија.¹⁰ „Русија се смета дека ѝ припаѓа на Европа само за време на релативно краток период во историјата, за време на Петар Велики, Катерина Велика и неколку други прозападни цареви” (Mikkeli, 1998:158). При дефинирањето на поимот европски културен простор во културен контекст,

⁹ Неколку земји кои географски се дел од Европа како Норвешка и Швајцарија не се дел од ЕУ, но преку посебни билатерални договори соработуваат со Унијата во различни области.

¹⁰ Менувањето на геополитичките граници, станува особено актуелно по завршувањето на Студената војна, каде во географскиот простор генерално постојат две клучни аксијални сили: СССР од една страна и САД и Западна Европа од друга страна.

треба да се земе предвид и географската, односно културната граница помеѓу Русија и Европа. „Идејата за Европа е главниот „Друг“ во релацијата со која се дефинира Русија” (Neuman, 1996:1). Поранешниот Советски Сојуз, во западната употреба на поимот „Европа”, често бил дефиниран надвор од Европа. „Во Англија и скандинавските земји, поимот Европа често се користел како контраст на нивната земја” (Lorentzen во „Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations”, 2000:33). Анри Мандра во студијата „Европа и Европејци - социологија на Западна Европа”, смета дека Европа од „Атлантикот до Урал” е само една „историска илузија”. „Од границата на Вестфалија до Владивосток, во големата евроазиска рамнина, Урал не е „природна” граница, а сибирските градови се по „европски” од Нижниј Новгород и Киев” (Mendras, 2004:10).

Анализирајќи ги границите на ЕУ, многу ретко тие се дефинираат само како територијален опис.¹¹ Многу почесто се зборува за „дух на европско заедништво”, кој ги обединува земјите кои влегуваат во економско - политичкиот систем на ЕУ. Терминот кој се користи во социолошките анализи „Европа - варијабилна геометрија”, ја опишува идејата за „диференцирана интеграција која признава дека постојат непремостливи разлики во интеграцијата на структурата и затоа овозможува постојано раздвојување помеѓу државите-членки и помалку развиените интеграциски единици”.¹² Различните европски култури освен што го моделираат хетерогено европскиот културен простор, овозможуваат перцепција за сопствените, но и различните културни вредности. Жан-Мари Доменак анализирајќи ја Европа како „културен предизвик”, потенцира дека: „Една култура не може да се запознае самата себе на непосреден начин” (Doménak, 1991:7), туку треба да ѝ се пријде од друга (туѓа) култура.

Но, каде се границите на Европа, поточно каде почнува, а каде завршува Европа? Дали тоа се само физичките граници на континентот? Во студијата

¹¹ Политичката ситуација во Белорусија, позицијата на Молдавија и евентуалното членство на Турција во Европската унија, Ерменија, Грузија и другите земји од Кавказот, остануваат клучни нерешени политички прашања. И покрај исполнетите услови за членство, Лихтенштајн, Норвешка и Швајцарија не се членки на Европската унија, бидејќи јавното мислење во овие земји е против нивното приклучување (Фонтејн, 2009).

¹² Summaries of EU legislation/Glossary/Variable-geometry-Europe.
(Достапно на http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/variable_geometry_europe_en.htm)

„Географијата на ЕУ”, Џон Кол и Франсис Кол, потенцираат дека британскиот Комонвелт и франкофонската заедница (врската со поранешните африкански колонии), помагаат да се одржат врските на овие земји со поранешните колонии. „Европските системи на модели на простор, вклучуваат граници и линии, чиј напредок во периодот на колонизацијата ги турка границите кон надвор” (Shapiro, 1999:162).

Заедничко за комплексните културни односи и културната дифузија помеѓу народите на европскиот континент и надвор од нив, е „просторната меморија” т.е. сеќавање за заедничкото културно наследство, но и за споделување различни културни вредности. Европскиот културен простор, оттука може да се дефинира како подрачје во(н) чии географски граници, различни народи споделуваат различни култури (идеи, верувања, вредности, обичаи...). Менливите физички граници на континентот низ историјата, придонеле за различни глобални политички и економски влијанија во рамки на европскиот културен простор. „Така се создава една полицентрична културна Европа која постепено го освојува Северот и средиштето на континентот” (Morin, 1989:60). Прашањето за линиите (гранични, културни, политички, економски) е тангенцијално со прашањето за определување на опсегот на културниот простор, во заедниците и надвор од нив. Во крајна линија, тоа е јавниот простор, т.е. местото каде, како што нагласува Клифорд Гирц, се „среќаваат” мноштво „симболички извори на илуминација”. „Гледиштето „контролен механизам”, на културата почнува со претпоставката дека човечката мисла е во основа општествена и јавна и дека нејзиниот природен хабитат е дворот, пазарот и градскиот плоштад” (Гирц, 2007:51). Оваа „полицентрична културна реалност”, како што Едгар Морен ја нарекува Европа, има дијалогски карактер, односно овозможува проектирање на различни културни обрасци, кои ја сочинуваат комплексната културна конфигурација на европскиот континент.

1.1.3 Европски културен регион

Во контекст на терминолошкото разграничување, дискурсивен е и поимот „културен регион”, кој дефинира одреден географски локус со определени културни, економски или политички граници како Југоисточна Европа,

Скандинавија, Западен Балкан... Поимот „европски културен регион“ е важен сегмент во Проектот на европската интеграција, сфатен како културна сродност на одредени делови кои припаѓаат на иста културна целина. ЕУ прв пат го постави како концепт за „Европа на региони“. „Претставниците на тој концепт, наспроти сè поголемата опасност од несакана централизација на моќта на ниво на ЕУ, укажуваат на тоа дека на засилената регионализација на ЕУ, населението гледа како на противтежа на тенденциите за централизација во ЕУ“ (Вајденфелд, Веселс, 2003:98). Во претставувањето на географските и културни специфики на ЕУ, ова прашање ја проектира Европа како „мозаик од културни региони“ или „географија на културни разлики“ (Featherstone, Lash, 1999). Во различните европски региони, економските и социјални диспаритети се занемарливи во поглед на културните и идентитетски прашања. „Во споредба со моќните германски покраини кои имаат државен карактер, регионалните подструктури како што се на пример оние во Финска, Грција, Ирска, Полска или Данска имаат карактер на чисто административни единици“ (ibid, 100). Јакнењето на регионализмот во рамки на ЕУ, се потврдил со „воведувањето на регионалните парламенти во Шкотска и во Велс“ (ibid, 100). Критичарите во идејата за „Европа на региони“, гледаат „потреба за пополнување на демократскиот дефицит во ЕУ“ (Paasi, 2001:14). Ако одредени земји како Франција и Германија имаат силно регионално влијание, Шкотска и Велс се „форми на нов регионализам во Англија“ (ibid, 15). Јан Арт Шолте во контекст на глобализацијата, Европската унија ја согледува како „регионална нација“ (Шолте, 2008:290).

Од приложените тези, може да се констатира дека „спацијалниот распон“ на поимот „европски културен простор“, ги лоцира клучните социо-културни координати за разбирање и интерпретирање на поимот во целата негова повеќеслојност и сложеност. Географските граници на Европа, не се преклопуваат со културните граници на континентот, па според тоа и проучувањето на европскиот културен простор не завршува со географските граници, односно се протега надвор од дефинираниот континентален простор. Атериторијалната концепција за културата, на извесен начин го усложнува процесот на следење на културните процеси, но овозможува остварување на повеќе врски со различни културни средини. „Политизацијата“ на културните

идентитети и културните права покрај рефлектирањето врз социјалните промени во земјите на Европа, посредно придонела и за културно екстензивирање на поимот „Европа“.

1.2 Хетерогениот карактер на европскиот културен простор

Формирањето на европскиот културен простор бил долг, динамичен и отворен процес, врз кој свое влијание имале историските, политичките и културните промени на европскиот континент. Во теориите за европската интеграција, поимот европски културен простор го определува физичкиот простор кој го зафаќаат земјите на Европската унија, (откако ги етаблирале политичко - економските координати) односно културните граници на Европа. Европскиот културен простор (ако се изземат директните политички импликации) е генеалогски поврзан со создавањето и развивањето на европската интелектуална традиција, која ја сочинуваат низа философски, религиски, етички, уметнички и други културни компоненти. Суштински во тој процес се наоѓаат двете кардинални интелектуални и религиски традиции: јудео-христијанската и грчко-римската, кои меѓусебно се испреплетуваат, а во некои периоди и се обединуваат. „Во Грција во петтиот век пред н.е. за време на персиските војни, географскиот поим Европа за прв пат добива културна конотација” (Arts, Hagenaars, Halman, 2003:71).

Како што споменува и американскиот историчар Марвин Пери во студијата „Интелектуална историја на Европа”, станува збор за сложен процес во кој западната интелектуална традиција се темели на: развивањето на цивилизациските форми (писмо, градови, трговија), рудиментарните облици на демократија, етичката мисла, философијата, систематизацијата на науките, развојот на хуманизмот, политичката слобода, создавањето светска држава (империја), воените вештини, латинскиот јазик, римското право (*Iustitia Romana*), христијанството... „Древните Евреи и Грци наследиле и прифатиле многу достигнувања на Египќаните и Месопотамците, творците на првите цивилизации на светот” (Пери, 2010:10). Пери ја анализира „фертилизацијата на римската култура со грчкото културно наследство” и достигнувањата на Античка Грција и Антички Рим во оформувањето на културниот простор во Европа. „На западната цивилизација Грците ѝ го дале концептот на внатрешна

или етичка слобода” (ibid, 27), а „Рим ги зацврсти темелите на западната културна традиција” (ibid, 30).

Европа се простира до таму, до каде дилатираат нејзините културни граници, а не до „простирањето” на физичките т.е. географски линии. Културните контакти на заедниците кои припаѓаат на европскиот континент, создале нова автентична културна средина, во чија основа е поставена дијалошката композиција на различностите. „Да се негира единството на Европа, сепак, не значи одрекување од нејзината посебност” (Checkel, Katzenstein, 2009:3). Значи, географските граници на Европа не ги омеѓуваат и нејзините културни граници, па европскиот културен простор постојано ја менува сопствената физиономија, при што Европа излегува и надвор од нејзините културни граници. Мајкл Ј. Шапиро смета дека кога станува збор за границите на Европа, не треба да се занемарат „границите” кои Европа ги има надвор од нејзината (физичка) територија, алудирајќи на периодот на колонизацијата и врските со останатиот дел од светот (Featherstone, Lash, 1999).

Постојат различни согледби поврзани со содржината на поимот „Европа”, сфатен како културна целина. Освлад Шпенглер пишувајќи за „истрошените” цивилизациски ресурси, во капиталното дело „Залезот на Западот”, потенцира дека: „Европа е празен звук. Сè што дала антиката како големи творби настанало со одрекување на континенталната граница меѓу Рим и Кипар, Визант и Александрија. А сè што се нарекува „европска култура”, настанало меѓу Висла, Јадранот и Гвадилкивир” (Шпенглер, 2007:32). Идентична констатација може да се проследи и кај Улрих Бек, кој согледувајќи ги аспектите на глобализацијата во контекст на европските состојби, потенцира дека „Европа постои само во „музејот на реториката”. Европа не е географска туку замислена област” (Бек, 2003:196). Од друга страна пак, иако европскиот културен простор има хетероген карактер заради различните културни традиции и менливи граници, сепак, постојат заеднички вредности, кои се толкуваат како автентични и иманентни за Европа. „Културно - историското наследство на континентот, генерално се смета дека почива на три столба: причина, правда и милосрдие” (Mikkele, 1998:195).

Дефинирањето на поимот „европска култура“, поаѓа од историско-географската конфигурација на европскиот континент на заедниците кои влегуваат во склоп на граничните континентални линии на Европа и кои историски припаѓаат на тој простор. Со ширењето на европската интеграција во земјите од Југоисточна Европа под „европска култура“ се подразбираат унифицирани и историски вкоренети вредносни компоненти типични за духот на тој континент. Ваквото дефинирање на поимот „европска култура“, всушност ги сведува мноштвото културни заедници, под заеднички именител на еден општ ентитет, кој реферира на споделување заеднички вредности на различните европски култури во таков (политички) дефиниран простор. Сите тие култури својот базичен развој го темелат на неколку клучни интелектуални и религиски матрици, кои биле присутни во различни историски периоди на европскиот континент. „Европската култура почнала да се развива меѓу единаесеттиот и тринаесеттиот век, што било овозможено со „ревностото и систематско присвојување на соодветни елементи од повисоките цивилизации, исламот и Византија, проследено со адаптирање на ова наследство на специфичните услови и интереси на Западот“ (Хантингтон, 2010:67). Во оформувањето на разнообразноста на европскиот културен простор, свој удел имаат: античката мисла, христијанската доктрина и уметност преку влијанието на византискиот културен модел, придонесот на арапската култура преку ширењето на исламот, како и ренесансата, просветителството, индустријализацијата, научно - технолошката револуција, Реформацијата, протестантизмот...

Европската културна традиција, во насока на цивилизациските достигнувања, всушност претставува темел за развој на подоцнежните европски (национални) култури, кои почнале да се развиваат интензивно од 18 век. Европската цивилизација ео ipso се темели на интелектуалните, мисловните, религиските, философските и уметничките достигнувања во Европа, како основа за креирање на единствениот европски културен модел, кој го конструираат националните култури. Анри Мандра предлага модел на европска цивилизација кој се гради на четири меѓусебно поврзани темели: „евангелски и римски индивидуализам, идејата за нацијата, капитализмот и демократијата“ (Mendras, 2004:10). Смета дека Европа во таа смисла, не е

резултат на процес на униформизација, туку на процес на „културна диверзификација“, каде партиципираат европските култури, без асимилација и претопување. „Географска Европа, сепак, секогаш мораше да се натпреварува со идеите за Европа како идеја, една слика на збир од општества кои може да се набљудуваат како споделување на повеќе или помалку општи културни обрасци“ (Arts, Hagenaars, Halman, 2003:70). Во тој контекст, поимот „Европејци“, се однесува на припадниците на европскиот континентален простор, чии култури се фундирани или пак се развиваат на заедничка интелектуална основа. Де Ружмон потенцира дека идејата за обединувањето е клучна во формирањето на т.н. „континентална заедница“, составена од народите кои живеат северно од Пиринеите, за „одбрана од заедничкиот непријател“ (Де Ружмон, 1997:57). По Херодот, кој прв зборува за Европа, Де Ружмон во истата студија, споменува извесен антихристијански полемичар Целз, кој за првпат ги споменува Европејците.

Поимот „европски културен простор“ е многу поширок термин од поимот „европска култура“ и нема потреба од негова теориска деконструкција за поимање на содржината. Неговиот опсег се однесува и на културни влијанија, кои излегуваат од определените географски т.е. физички граници на континентот. Европските држави како Англија, Франција, Италија и други преку колонизацијата на земји кои не се дел од европскиот континент, успеале да разменат одредени културни влијанија и со тоа да го прошират културниот простор. Екстензивирањето на културните влијанија врз основа на политички механизми создава „културна дифузија“, преку која „европската култура“ се шири и надвор од географските граници на континентот, но и преку која екстерните (т.н. „неевропски“) култури имаат своевиден импакт врз културите во Европа.

Во студијата „Културната различност на Европската унија“, авторите Артс, Хагенар и Халман, потенцираат дека „Европа како географско - културен ентитет во текот на историјата е прилично дифузен феномен“ (Arts, Hagenaars, Halman, 2003:70). Различните културни и религиски влијанија (пред сè, христијанско и исламско; византиско и западно...), му даваат разнообразна димензија на европскиот културен простор. Во 2001 година, УНЕСКО ја

усвојува универзалната „Декларација за културната различност.“¹³ „Оригиналноста на европската култура не е само во тоа што била ќерка на јудеохристијанството, наследничка на грчкото мислење, производителка на модерната наука и разум. Оригиналноста е во тоа што била произведувач т.е. производ на еден вител кој го сочинуваат соработка и вкрстување на различни дијалогички кои се поврзуваат и спротиставуваат” (Morin, 1989:99). Морен „единството” во Европа го лоцира токму во дијалогската природа т.е. во почитување на разликите без хомогенизација или асимилација. „Европската култура не поднесува само спротивности, борби и кризи; таа во нив живее” (ibid, 100). Жан-Мари Доменак, анализирајќи ја синхрониски европската историја и геополитика потенцира дека: „Не постои европска култура, туку европски културен простор, или поточно културни простори, кои не се сведуваат ниту на на Заедницата, ниту на една национална држава. Европа без хегемонија овде ја наоѓа својата вдохновеност и најплодотворното поле на остварување” (Domenak, 1991:75). Сите европски култури иако се меѓусебно различни и во таа смисла посебни, придонесуваат во градењето на заедничкиот автентичен политички модел кој го има географскиот и културен предзнак „европски”.

Хетерогениот карактер на европскиот културен простор всушност ја артикулира посебноста на националните култури кои пак се фундирани на колективниот идентитет за споделена историја, култура и сеќавања. Како што заклучува Ентони Смит, станува збор за два модела на нации, кои се формирале во различен историски контекст. „Западниот модел е територијален концепт, а вториот е етнички” (Smith, 1992:61). Различните модели на нации, имаат различен афективен однос кон сопствената култура како и различна перцепција за придонесот односно влијанието на нивната култура во рамки на европскиот и светскиот културен простор. Но, независно од политичката структура, заеднички го градат „културниот мозаик на Европа”. Овие тези ги потврдува и истражувањето на специјалниот „Евробарометар 278” за европски културни вредности, според кое, над 53 проценти од испитаниците се изјасниле дека Европа е премногу различна за да се зборува за една заедничка европска

¹³ Universal Declaration on Cultural Diversity: UNESCO (Достапно на: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>).

култура, но во исто време три четвртини или над 77 проценти одговориле дека културата е многу важна за нив.¹⁴

1.3 Европеизацијата како глобализација - политичка и културна интеграција

Економските политички и културни промени во текот на дваесеттиот век, придонеле за формирање на неколку геополитички блокови, кои претставуваат концентрација на слични или идентични ентитети групирани во една заедница заради остварување на блиски интереси. Ваквите групирања пак, иницирале низа други промени кои се однесуваат на реорганизацијата на државата т.е. нацијата наспрема современите т.е. модерни геополитички влијанија.¹⁵ „Глобализацијата е транснационален економски процес кој што го прави светот еден голем пазар и на тој начин ги поткопува авторитетот и потребата за нациите-држави” (Rumford, 2002, 16). Јан Арт Шолте, анализирајќи ја глобализацијата, подвлекува дека таа придонесува за: застарување на етатизмот, реконструирана држава, многуслојна јавна управа и граѓанско општество. „Од средината на 20 век, забрзаната глобализација и порастот на натериторијаланата поврзаност ги направиле застарени вестфалските модели на државна сувереност” (Шолте, 2008:237). Оваа ситуација на многуслојна дисперзирана власт Шолте ја нарекува „полицентризам”. Од овој аспект, глобализацијата директно влијае на самите држави, на нивниот суверенитет, интегритет и вредности, како и на процесите на одлучување. Територијалната и културна хомогенизација, во текот на XIX век, ја постави нацијата - држава, во фокусот на националниот контекст. Со Француската политичка револуција (1789-1799), културата стана услов за членство во нацијата.¹⁶ Оттука членовите на нацијата, споделуваат заедничка култура и активно учествуваат во креирање на заеднички културен идентитет. Ернст Гелнер национализмот го дефинира како политички принцип во кој „политичката и националната единица треба да се совпаѓаат” (Гелнер, 2001:5). Потребата за членство во нацијата

¹⁴ Special Eurobarometer 278, Wave 67. – TNS Opinion & Social. European Cultural Values.

¹⁵ Во современите теории овие социјални промени се нарекуваат „транзитолошки”.

¹⁶ Францускиот политичар и дипломат Доминик де Вилпен во делото „Здивот на Европа” смета дека француската култура се „темели” на „постојаност и успеси од минатото” (Де Вилпен, 2004:14).

преку културната идентичност всушност е првиот обид за политизација на културата. Културниот идентитет ги „хомогенизира“, но и „диференцира“ членовите на една нација од другите. Семјуел Хантингтон смета дека културната сродност на различните политички и економски блокови била фундаментална сила која придонела во развивањето на заеднички интереси. „Земјите со сродни култури, соработуваат и на економски и на политички план. Меѓународните организации создадени врз основа на културни сличности, како Европската унија, се многу поуспешни од оние кои се обидуваат да ја надминат културата“ (Хантингтон, 2010:31). Културата според теоријата на Семјуел Хантингтон, посебно по завршувањето на Студената војна е „сила и на разединување и на соединување“ (ibid, 30). Европскиот културен простор всушност е резултанта на историските идеи за обединување на сличните и различни култури во рамки на европскиот континент. Централната оска на светската политика, смета Хантингтон, е „интеракцијата на западната моќ и култура, со моќта и културата на незападните цивилизации“ (ibid, 32).

Крис Рамфорд во студијата „Европска унија - политичка социологија“ го поставува прашањето, дали ЕУ е продукт на глобализацијата, или пак активно учествува во нејзината изградба? Издвојува две теории. Според првата, развојот на европските интеграции претставува логичен одговор на доминатните светски финансиски промени и транснационалните компании. Во вториот случај, нациите-држави им треба сигурност понудена со членството во еден економски блок, каков што е ЕУ. „Нациите-држави го „продаваат“ својот суверенитет за да преживеат под заканата на глобализацијата. Глобализацијата е потреба за мир во оправданоста на европската интеграција“ (Rumford, 2002:20). Рамфорд смета дека ЕУ треба да формира супранационален простор на политичка основа. „Само со креирање на транснационален политички простор, ЕУ во некое идно време, може да биде активен креатор на глобализацијата, а не нејзин објект“ (ibid, 20).

Европеизацијата сфатена како регионална глобализација, опфаќа неколку нивоа преку кои се одвива интеграцијата. Теоријата за „социјалниот конструктивизам“ како мета-теорија во меѓународните односи ја користат неколку теоретичари во објаснувањето на процесот на евроинтеграцијата. Питер Л. Бергер и Томас Лакман во студијата „Социјална конструкција на

реалноста” (анг. „The Social Construction of Reality”) од 1966 година, го споменуваат токму овој пристап во проучувањето на културната интеграција т.е. „европеизација”, според кој, реалноста се дефинира како социјален конструкт. Оттука, европскиот идентитет е „социјална конструкција”. Политичките социолози Диленти и Рамфорд објаснувајќи го овој пристап, подвлекуваат дека социјалниот конструктивизам го потврдува „трансформативниот капацитет на општествата” (Delanty and Rumford, 2005:17). Теоријата на Бенедикт Андерсон за нацијата како „замислена политичка заедница” (Андерсон, 1998) има идентични основи како и теоријата за социјалниот конструктивизам која нуди објаснување за културната димензија на европската интеграција.

Иницијалните односи за формирање функционално заедништво помеѓу различните народи се економски и политички, но суштинските се културни. „Формирањето на Европската унија, не е процес на градење на европска федерална држава во иднина, туку конструкција на политички картел, Бриселски картел, во кој националните држави уште можат да остварат колективно некој степен на сувереност во новиот глобален неред” (Paasi, 2001:10). Претежно земјите од Источна Европа, европеизацијата (сфатена како регионална глобализација) почнаа да ја доживуваат како прогресивен, модерен и одржлив феномен кој треба да се доместицира во контекст на сопствената култура.¹⁷ Ваквата перцепција на европеизацијата како „неопходност” во преден план ги поставува придобивките од членството, а тоа пак создава перцепција на оквалификување на процесот како позитивен и добар. „Модернизацијата не смее да се сфати униформно, а тоа се случува тогаш кога западноевропскиот либерален модел шематски се пренесува при потполно различни услови во т.н. неразвиени земји, како општ образец на промена, кој би требало да го следат сите општества” (Коковиќ, 1997:328). Преобразбата т.е. преобликувањето на целокупната општествена структура како резултат на европеизацијата има значајно влијание врз промената на традиционалните културни обрасци (вредности, менталитет), семејството како и културата на живеење. Вториот тип општества (претежно социјалистички), ја оневозможиле

¹⁷ Процесот на модернизација се врзува за почетокот на капитализмот, а подоцна се однесува и на современото индустриско општество.

прогресивната пенетрација на европеизацијата, заради страв од ограничен суверенитет и намалување на политичката моќ за одлучување. „Политичкиот систем произведувал крути институционални структури, па оттука крутоста на системот била инхибитор на процесот на модернизација” (ibid, 331).

Еден од аспектите кои ги отвора процесот на европеизација е прашањето за униформизација односно хомогенизација на различните културни и општествени појави.¹⁸ Ерик Хобсбаум ги промислува т.н. „измислени традиции”, т.е. практики кои се управуваат според отворени или прикриено-прифатени правила, кои се стремат да всадат одредени вредности или норми на однесување по пат на повторување, што автоматски подразбира континуитет со минатото (Hobsbawm, 2003). На ваков начин, обидите за „стандардизација” на европската историја односно за креирање на унифицирана историска позадина постепено би ги намалиле националните толкувања на историјата, а тоа селективно толкување на историските случувања, свесно би ги занемарило елементите кои не влегуваат во униформниот концепт на европската интеграција (типичен пример е влијанието на исламот и арапската култура).

1.3.1 Клучни политички концепти на европската интеграција

Теорискиот дискурс за процесите на интеграција на меѓусебно сродни културни политички ентитети е особено важен во најдлабокиот интеграциски модел во Европа - евроинтеграцијата.¹⁹ Во врска со интеграцијата во поранешниот Советски блок, Хаас во „Интернационални интеграции: Европски и универзален процес”, смета дека: „Нема супранационални организации во блокот сега, ниту пак релации од супранационален тип кои доминирале во ерата на Сталин” (Haas, 1961:378). Истото се случува и со арапските држави, каде според Хаас нема конкретна интеграција. „Интеграцијата беше помалку успешна кога Комунистичката партија на Советскиот Сојуз, поседуваше организациски монопол врз процесот” (ibid, 379).

¹⁸ Во оваа насока, илустративни се две глобални тенденции: универзализација и партикуларизација... Првата тенденција означува приклучување кон глобалните мрежи и носи сигурност, а втората е извор на несигурност, радикализам...

¹⁹ ЕУ како политичка организација не е ниту класична федерација, ниту конфедерација, туку своевидна синтеза помеѓу двете (Atatüre, 2008).

Постојат два базични теориски модели кои ја аспектираат евроинтеграцијата како и системот на управување на ЕУ: нео-функционализмот и интерговернментализмот. Нео-функционалистичката теорија за европска интеграција ја проектира Ернст Б. Хаас (според функционалистичката теорија на Дејвид Митрани), а ја развиваат Леон Линдберг, Карл В. Дојч... Според овој модел, политичката унија (ЕУ) се развива постепено преку кумулативен процес на економска интеграција, но неминовно ќе се прелее врз социјалните, културните и политичките сфери со т.н. ефект на прелевање (анг. „spill-over effect“). „Централната теза на оваа теорија се состои во уверувањето дека интеграцијата на еден сектор ќе се прелее во друг и така ќе генерира натамошна интеграција” (Ванковска, 2008:76). Главно место во процесот на интеграција во рамки на овој модел земаат елитите, (односно супранационалните институции на ЕУ), кои се и главни носители т.е. придвижувачи на процесот на интеграцијата. Sprema нео-функционалистичката теорија, нациите т.е. државите имаат ослабнат суверенитет пред транснационалните институции. „Прелевањето може да биде функционално (техничко), политичко, културно и географско” (ibid, 74).

Втората теорија - интерговернментализмот, ја застапува политологот Ендрју Моравчик. „Овој модел ги претставува државите (или, поточно, националните влади) како крајни носители на одлуки, кои пренесуваат ограничени овластувања до наднационалните институции за да постигнат конкретни политички цели. Донесувањето одлуки во ЕУ е определено со договори меѓу националните влади” (Hooghe, Marks, 2001:2). Националните интереси на владите т.е. државите се клучни во процесот на европската интеграција. Либералниот интерговернментализам како алтернатива на класичниот, ја согледува интеграцијата како „конвергенција на национални интереси” (Ванковска, 2008:78). Според ова, државите соработуваат само доколку споделуваат идентични интереси и конкретни цели. Овие теории за европска интеграција ги сопоставуваат националните наспроти транснационалните механизми на одлучување и во сферата на културната политика. Џерард Диленти смета дека на Европа ѝ недостигаат суштинските елементи на национална култура. „На европската интеграција ѝ недостига културна димензија која би била споредлива со онаа на националните држави”

(Диленти, 2004:113). Европскиот културен простор е „отворен полигон“ за културни влијанија кои ги управуваат на примарно ниво државите т.е. нациите, а на секундарно ниво транснационалните организации (Совет на Европа, УНЕСКО, ЕУ...) Со посебни административни механизми (види поглавја 5.1 и 5.2) се ограничува правото на ЕУ да делува во полето на културните прашања, а за културните политики задолжително е советодавното мислење т.е. консултацијата со Комитетот на региони.

1.4 Европскиот културен идентитет и вредности и нивната политизација

Во поимското и културно определување на поимот „Европа“, е фокализирана историската идеја за европско обединување, а во културниот идентитет на Европа, европското културно наследство и формирањето на европскиот „демос“. Културниот идентитет од своја страна пак, е заснован на заедничката култура, историја и колективната меморија. Европското културно наследство се состои од различни културни традиции. „Потекнуваат во поголемиот дел од времето од јужниот или западниот дел на континентот за постепено да дифузираат на север и на исток. Иако секоја една од нив не може да биде посебно, автентично европска, тие заедно конституираат кохерентна култура, наследство“ (Arts, Hagenaars, Halman, 2003:71). Синтагмата „*unitas multiplex*“ (преземена од психоаналитичката теорија) е апликабилна во определување на европскиот културен идентитет, како конвергенција на различните култури, културни традиции и културни идентитети, при што религијата се зема како прв темел врз кој се гради европското заедништво. Теоретичарите на европската интеграција христијанството го аспектираат како зародиш на европскиот културен идентитет и вредности.

На Европската унија како модерен постнационален и супранационален систем на управување, по завршувањето на економско-политичката конфигурација ѝ недостигал кохезивен елемент т.е. вредности кои ќе промовираат чувство на заедништво како и европски идентитет. „Од гледна точка на потрага по специфичен европски културен идентитет, Европа најдобро може да се сфати како псевдо-географски поим составен од голем број традиции“ (ibid, 71). Европските нации, доживеале „хромозомска реорганизација“, која започнала со интензивен социоекономски развој во

педесеттите години на 20 век (Morin, 1989). Економските параметри кои повеќе автори ги толкуваат како основа на европското заедништво, откако биле доволно етаблирани, се појавила потреба од заживување на европската идеја за заедништво преку културна соработка на народите (своевремено артикулирана низ идеите за европската интеграција на Виктор Иго, Роберт Шуман, Жан Моне, Конрад Аденауер), која пак подоцна се покажа дека има значајно влијание и врз поставувањето на столбовите за функционална и демократска европска заедница. Во рамки на овие реалции се сопоставуваат националните културни идентитети наспрема конструираниот европски културен идентитет. „Потрагата по културниот идентитет, ја насочува културата кон неа самата, а потврдувањето на посебниот идентитет, бара меѓусебна комуникација” (Коковиќ, 1997:266). Почитувањето и признавањето на разликите се две формални и афективни категории кои ја одржуваат комуникацијата меѓу различни културни групи. Политиката на признавање (според теоријата на канадскиот философ Чарлс Тејлор), ја прави легитимна потребата за формално признавање на културите и културниот идентитет и обратно, ускратувањето на можноста за признавање може да стане облик на опресија (Тејлор, 2004). Во 1973 година, тогашните девет земји од Европската заедница, ја усвојуваат „Декларацијата за европскиот идентитет”. „Разновидноста на културите во рамките на една заедничка европска цивилизација, приврзаноста кон заедничките вредности и принципи, поголемата конвергенција на ставови кон животот, свеста за важноста на постоење на заеднички интереси и решеноста да учествува во изградбата на обединета Европа, сите тие му даваат на европскиот идентитет оригиналност и сопствена динамика.”²⁰ Политичката волја за верификација на европскиот идентитет, се однесува пред сè, на идејата за обединување, односно за делување на Заедницата како еден ентитет. Европскиот идентитет ео ipso, не е едностран модел на културна унификација, туку е динамичен и отворен процес, слично како и просторот на кој што се развива. Една од целите на Декларацијата била репрезентација во надворешно - политичките односи на Европската заедница. Политичката

²⁰ Declaration on European Identity (Достапно на: http://www.cvce.eu/obj/Declaration_on_European_Identity_Copenhagen_14_December_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html).

легитимација на идејата за обединување, ја еманира потребата од правно-формално претставување во меѓународните односи. „Европа мора да се обедини и да започне да зборува со еден глас, ако сака да биде слушната и ако сака да има соодветна улога во светот.“²¹ Дефинирањето на европскиот идентитет вклучува и „разгледување на заедничкото европско културно-историско наследство.“²²

Дефинирањето на европскиот идентитет, е процес идентичен на дефинирањето на националниот идентитет. „Европската интеграција на пример, постигнува ефект на релокација на функциите изведени од државата на едно транснационално ниво“ (Delanty & O'Mahony, 2002:170). Во тој контекст, се поставува прашањето за релациите помеѓу „суверенитетот“ и „државата“. Еден од највлијателните критичари на либерализмот, Карл Шмит во делото „Политичка теологија“, посочува дека германската теорија за државата прави разлика помеѓу поимот „суверенитет“ и поимот „држава“. „...Индивидуалните држави може да го задржат својот статус на држави, а да немаат суверенитет“ (Шмит, 1993:26). Според правно-формалниот статус Европската унија не е држава, а инклинира кон формирање европски идентитет и европски вредности (Fossum, 2003), односно „homo Europaeus“ (Европеец).

Државјанството како механизам за правна меѓународна легитимација и кај нациите и ЕУ (поглавје 8.2), послужило за политички профит, како што политичките партии и на национално и на европско ниво, смета Крис Шор, се обиделе да го присвојат културниот капитал, „особено неговите симболички и семантички здруженија со зборови како еманципација, учество, Заедница, права“ (Shore, 2004:30). Обидот преку културата да се креира европско граѓанство (анг. european citizenship), е првиот обид на ЕУ да ја импрегнира културата како политички инструмент за „политичко“ одржување на чувството на заедништво“. Односот култура-државјанство е релација во која ЕУ ја поставува културата низ механизам на политичка легитимација. „Со оглед на блискоста на културата до граѓаните, како и на нејзиното својство лесно да ги преминува границите, можело да се очекува дека идејата за европската интеграција во таа област посилно ќе допре до свеста на граѓаните. Меѓутоа,

²¹ ibid.

²² ibid.

„од почетокот постоела воздржаност во однос на намалување на националната културна сувереност, така што процесите на европската политика во областа на културата се одвивале споро и многу внимателно” (Вајденфелд, Веселс, 2003:265).

Деконструирањето на идентитетот во дваесеттиот век, како *differentia specifica* на модерноста, ги ревидира и останатите проектирани социјални феномени. „Наместо монохроматската фиксација врз националноста (особено државотворните нации) која владееше во средината на дваесеттиот век, идентитетите во денешниот поглобален свет тежнеат кон усвојување на поплурален и похибриден карактер” (Шолте, 2008:277). Шон Кери во анализата насловена „Неделиви лојалитети” прашува: „дали националниот идентитет е пречка за европската интеграција”? Кери апострофира дека токму креацијата на европски идентитет во политичка смисла, придонесува (територијално) малите земји, Европската унија да ја доживуваат како супериорна заедница, па оттука и политиките според кои членството би им донело пред сè економски придобивки. Поконкретно, Кери смета дека „креирањето на европски идентитет ќе придонесе кон поголема поддршка на интеграцијата” (Cagey, 2002:406). Во студијата „Преиспитување на Европа - социјална теорија за импликациите од европеизацијата”, Џерард Диленти и Крис Рамфорд, ги градат тезите ставовите врз прокламираната теза дека идентитетите не се фиксирани, односно дека тие не се раѓаат туку, дека се „креираат во акција”. Европскиот идентитет за нив одговара на дијалогскиот карактер на културата. „Националните идентитети не се затворени за космополитски влијанија т.е. не се базирани на непреносливи „преземања”. Идејата за морално супериорен европски идентитет што некако го трансцедира националниот идентитет, може да биде отфрлен како неостварлива конструкција. Двата идентитети (европскиот и националниот) се меѓусебно вплеткани и рефлектираат едни од најголемите поместувања во културата и идентитетот, што се случува во последно време (Gerard, Rumford, 2005).

Идеите за европскиот идентитет, стануваат илустративни и може да се толкуваат само во контекст на модернистичките и постмодернистичките теории. Втемелувачот на деконструктивизмот Жак Дерида изразува сомнеж во целовитоста на идентитетот, сфатен како онтолошка категорија. Базичниот

проблем кој го постулира се однесува на одржливоста на идентитетот сфатен во модернистички контекст. Во таа насока, како што наведува и Мануел Кастелс, идентитетот не е фиксиран, неприкосновен и во таа смисла непроменлив. Идентитетот смета Дерида се формира во однос на „Другиот“, (односно преку туѓиот) идентитет. „Не постои однос спрема себеси, идентификација со себеси без култура, но култура „на себе“ како култура на другото, култура на двојниот генитив и на разликата во однос на себеси“ (Дерида, 2001:16). Во „Другиот правец“, Дерида го поставува прашањето: „Треба ли да се упатиме кон една Европа која сè уште не постои?“ (ibid, 14), алутирајќи на културно-полицентричната европската култура. Дефинирајќи ја модерноста како „ризична култура“, Ентони Гиденс смета дека „секој што успешно се одвоил од неговиот или нејзиниот претходен сопатник, се насочува со задачата да воспостави ново чувство за себеси, ново чувство на идентитет“ (Гиденс, 2001:26). Според Амин Малуф индивидуата е носител на „две наследства“: „Едното е „вертикално“ и ни доаѓа од предците, од традициите на нашиот народ, од нашата религиозна заедница; другото е „хоризонтално“ и доаѓа од нашата епоха, од нашите современици“ (Малуф, 2001:104). Малуф смета дека индивидуата не се повикува на хоризонталното, туку на вертикалното. Токму затоа, националниот идентитет е многу посилен од транснационалниот (европски) идентитет, бидејќи има историска и културна позадина. Ентони Гиденс ја проектира тезата дека радикалниот сомнеж (кој за „малите“ народи е повеќе оправдан), станува базичен механизам на опстојување во модерните општества. Традицијата импрегнира состојба на еден примордијален однос кон идентитетот. Задачата на постојните е да го одржуваат и штитат идентитетот од модернистичка „корозија“. Улрих Бек ја предлага синтагмата „идентитет во движење“, а во тој контекст, Гиденс зборува за континуиран процес на ревидирање на идентитетот. „Рефлексивниот проект на сопството, што се состои во поддржувањето на кохерентни, а сепак постојано ревидирани биографски наративи, се одвива во контекст на многукратен избор филтриран преку апстрактните системи“ (Гиденс, 2001:16). Зигмунд Бауман зборува за „ликвидна модерност“, која треба да понуди одговори за јазот помеѓу социјалните промени и постмодерните текови (Bauman, 2000).

„Во 1984 година, Европскиот совет во Фонтенабло направил нов обид за развој на граѓанските права во ЕЗ. Се воспоставил *ad hoc* Комитет за „Европа на граѓаните“ (Вајденфелд, Веселс, 2003:85). Во Извештајот на Европската комисија од 1992 година, се лоцира недостатокот во оформувањето на поимот Европа, од аспект на нејзината хомогеност и заедништво. „Тоа е комбинација на географски, историски и културни елементи кои придонесуваат за европскиот идентитет“ (Европска комисија, 1992; цитирана од Shore, 1993:786). Европската комисија, прашањето за идентитетот и формулата за дефинирањето на Европа, го остава на одложено разгледување. „Споделените искуства на блискост, идеи, вредности, и историска интеракција не може да се кондензира во едноставна формула, и е предмет на разгледување од страна на секоја следна генерација. Комисијата смета дека не е ниту можно, ниту пак опортуно да се воспостават нови граници на Европската унија, чии контури ќе бидат обликувани во текот годините кои доаѓаат“ (ibid, 786).

Европскиот културен идентитет, според Крис Шор е само „средство за промовирање политички легитимитет на Унијата“. „Културата не може да биде „лепилото“ на европската интеграција, напротив, идејата за европскиот идентитет понекогаш се претставува како штетна бидејќи може да го загрози културниот мултиплицитет, кој се посочува како клучен за Европа“ (Sassatelli, 2002:439). Културната „унификација“ треба да ги сведе различните ентитети на заеднички културен идентитет, што подразбира пренагласување на заедничката историја, како еден од процесите на европеизација. Селекцијата на културни традиции кои влегуваат во рамки на европската цивилизација е политички и културно евроцентрична (типичен пример е изоставањето на исламските елементи).²³ Во „Повелбата за европскиот идентитет“²⁴ изгласана 1995 година, се наведуваат антиката, христијанството, ренесансата и просветителството како *spiritus movens* на европските вредности. Исламот и

²³ Останува отворена дилемата дали ЕУ свесно се залага за промоција на идејата за европеизација, со воведување на наставни програми во училиштата, кои постепено би ги намалиле националните толкувања на историјата, а преку таквото политичко толкување на историските случувања, свесно би се занемариле елементите кои не влегуваат во униформниот концепт на европската интеграција. Типичен пример за ваквата теза е непризнатиот придонес на исламската култура.

²⁴ Charter of European Identity, 1995 (Достапно на: <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html>).

исламската интелектуална традиција не се споменати никаде во Повелбата. „Заедничкиот европски културен идентитет, ако таков постои, сè уште нема свој пандан на политичко рамниште” (Smith, 1992, 56). Во европскиот културен простор се уредуваат „културните технологии” (аудио-визуелниот сектор, информациските технологии и културната индустрија на ЕУ), а културниот идентитет кој е во фаза на континуирана конструкција е потребен само како чувство за поблиска интеграција.

„Евробарометар 5.41” во 2001 година направи истражување преку анкета спроведена во тогашните земји-членки на Европската унија. На прашањето „Во блиска иднина, како се гледате себеси?”, биле понудени четири одговори:

- само како националност
- како националност и Европеец
- како Европеец и националност
- само како Европеец

Статистиката покажала дека мал дел од Европејците се чувствуваат само како „Европејци”. Според податоците од спроведеното истражување, од сите земји-членки на ЕУ, граѓаните на Луксембург најмногу се идентификувале како Европејци (околу 20 проценти), но еп генерал, во сите земји-членки постои подвоено чувство во врска со идентификацијата на граѓаните. Од друга страна, жителите на Обединетото Кралство најмногу ја истакнуваат националната припадност.

Германскиот философ и теоретичар Јирген Хабермас го проектира концептот „конституционален патриотизам” во политичкиот систем, во обидот да се (ре)конституира заеднички германски идентитет, на демократска основа, по завршувањето на Втората светска војна (Habermas, 2002). Хабермас прави дистинкција помеѓу „нација” базирана на цивилен идентитет и партикуларистичките етнички „суб-култури”. Оваа Хабермасова „формула” во постмодернистичкиот дискурс доби соодветна супранационална конотација. Сфатен на таков начин, конституционалниот т.е. „уставниот патриотизам” треба да ги обедини различните европски нации под еден граѓански концепт во рамки на паневропското цивилно општество. Идентификацијата на „граѓаните на Европската унија” во овој цивилен концепт впрочем означува политички идентитет фундиран на граѓанска основа.

2. Генеза на европскиот културен простор

2.1 Културна унификација: од античката мисла до средниот век

Јадрото на интелектуалната традиција во Европа, започнува да се оформува во време на антиката. Културното наследство од античка Грција и антички Рим се два фундаменти на кои се темели перцепцијата за класичната европска култура, како темел на европска цивилизација. Митотворечкиот поглед на светот, етичкиот монотеизам, рационализмот, хуманизмот, универзализмот, философијата, уметноста, римското право, зародишот на христијанството, Марвин Пери ги посочува како клучни во формирањето на европската интелектуална традиција. Античка Грција го донесува преминот од тиранија кон рудиментарна форма на демократија, а преку тоа и остварување на политичката слобода на човекот (Аристотеловиот „*zoon politikon*“). Организацијата на полисите (градови-држави), развивањето на цивилизациските форми, уметноста (ликовна, книжевна, музичка) универзализмот, хуманизмот и рационализмот се клучните интелектуални координати кои Европа ѝ ги должи на античка Грција. Интелектуалниот влог на антички Рим пак, во европската цивилизација се согледува низ попрагматична димензија преку организациските форми на градовите и империјата, римското право, собирањето даноци, граѓанството, латинскиот јазик... Заклучокот на Марвин Пери е дека антички Рим на Европа ѝ дава структурна и практична димензија, а Античка Грција, интелектуална и духовна димензија (Пери, 2010).

Во античка Грција и антички Рим се регистрирани првите организациски форми на просторот. Европа како историски детерминирана култура започнува да се развива низ еден урбан концепт. Ентони Пагден смета дека грчкото „*polis*” и латинското „*civilis*” се „семантичко поле што го покрива просторот сам по себе” (Pagden, 2002:40) и се асоцијација за она што во политичката теорија се нарекува држава и комонвелт. Своевидно продолжение на римската империја претставува кралството на Карло Велики, кој се смета за основач на двете монархии, француската и германската. „Во многу текстови го нарекуваат *Pater Europae*, најверојатно заради ставањето во опозиција со другиот цар - владетелот на Византија” (Mendras, 2004:9). Карло Велики се смета за клучна фигура во идејата за европско обединување, бидејќи неговата империја ги

обединила поголемиот дел од земјите на Западна Европа, како и заради христијанизацијата на Саксонците.

Иако Европската унија во теориите за културната содржина на евроинтегративниот процес за иницијална референција ја зема антиката (античка Грција и антички Рим), генезата за она што денеска се дефинира како европски културен простор всушност започнува многу поназад. Едно такво толкување елаборираат Керол Доерти (Carol Dougherty) и Лесли Кјурк (Leslie Kurk) во студијата „Културите во рамки на грчката култура“, каде ги опишуваат културните контакти кои придонеле за создавање на грчката култура. Според нив, културата сфатена како кохерентна теориска категорија, зависи од културните значења кои коегзистираат и(ли) граничат со неа. Изворот на западната цивилизација не започнува со интелектуалната традиција од античка Грција, туку многу порано. Во рамки на споменатата студија, Валтер Баркет, Мартин Вест и Мартин Бернал, се фокусираат на прашањата за „културниот долг“ на Грција од Египет и Блискиот Исток. Целта е да се прикаже дека мултикултурното т.е. хибридно потекло западната цивилизација, започнува со културните влијанија кои допирале до тие простори. Стара Грција ја дефинираат како „културен вакуум исполнет и конституиран со густите култури на Египет и Блискиот Исток“ (Dougherty, Kurke, 2003:3). Како афирмација на оваа теза е и процесот на хеленизација или романизација, преку кој т.н. „не-грчки“ т.е. „не-римски“ култури, биле подложни на културни влијанија.

Способноста и самосвеста за достигнат степен во интелектуалниот развој во однос на останатите народи, е всушност појдовна точка во културното сопоставување и диференцијација. Техниките, вештините, уметноста и воопшто интелектуалниот развој во старохеленскиот период, се дистингвирачки елементи на сопствената интелектуална традиција т.е. култура во сооднос со останатите. Старите Грци ја гледале границата помеѓу Грција и Азија (Персија) како демаркациска линија помеѓу цивилизацијата и варваризмот, што во Средниот век ќе континуира со религиската дихотомија христијанство - паганство. Јазикот како најилустративен културен елемент, е основата за дефинирање на поимот варварин т.е. „barbaros“, што значи „човек што не го зборува грчкиот јазик“ (Mikkeli, 1998:8). Но, оваа поделба е само една линија на разлики во историјата на Европа. „Дури и за време на Римската

империја, границата помеѓу Север и Југ, означувала витална разлика помеѓу цивилизацијата и варваризмот” (ibid, 136).

Чешкиот претседател Вацлав Хавел во говор пред Европскиот парламент во 1994 година, ја увидува потребата од дефинирање на европскиот идентитет преку заеднички европски вредности. Во „Повелбата за европскиот идентитет” (1995 година) се вели: „Надоврзувајќи се на своите историски корени во класичната Антика и христијанството, Европа и натаму ги развива тие вредности во текот на Ренесансата, хуманизмот, како и просветителството, што доведе до развој на демократијата, признавање на основните човекови права и владеењето на правото”.²⁵ Од ова произлегува потребата - Европа да се развива како „заедница на вредности”. Но, од овој документ може да се екстрахира унифицирачкиот карактер на европските вредности. Античкото наследство и христијанската доктрина се интегрирани во корените на европскиот идентитет, без влијанието на арапската култура, исламот и останатите помали културни влијанија. Интересот за класичната култура почнува постепено да опаѓа во Раниот Среден век, но интелектуалниот процут во Доцниот Среден век повторно се темели на класичните парадигми, а ЕУ ги конструира европските вредности токму на парадигмите од античката уметност, философија, етика, хуманизам...

2.2 Етика и политика: влијанието на религиите

Прашањето за влијанието на религиите во генезата на европскиот културен простор е важно заради социо-политичките и културни импликации врз прокламираните етички вредности и универзална толеранција во катехезиските преданија, уметничките дела, односот со власта т.е. државниот апарат, развојот на демократијата...²⁶ Идејата за европско обединување е тангенцијална со идејата за христијанското заедништво, па оттука многу историски планови за обединета Европа се консеквентни на овие паралелизми.

²⁵ Charter of European Identity, 1995. (Достапно на: <http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html>).

²⁶ Посебен интерес кај истражувачите предизвикува предрелигиска Европа, во која владее паганизмот (скандинавски, германски).

„Во отсуство на заеднички политички структури, европската цивилизација може да се дефинира само преку критериуми на културата” (Davies, 1998:9).

Во европската културна традиција, христијанството се согледува како есенцијална алка во надополнување на грчко-римската цивилизација, пред сè, во полето на афективниот однос на индивидуата кон моралниот систем. „Триумфот на христијанството се доведува во врска со паѓањето на виталноста на елинизмот и со поместувањето на културната емфаза - свртување од разумот кон емоциите и откровението” (Пери, 2010:31). Во безусловното простување, љубовта (дури и кон непријателите), помирувањето со неправдата и невозвраќањето на насилството со насилство, се состои базичната етичка програма на христијанството, врз чии координати се развива идејата за либералната демократија, хуманизмот, мирот и толеранцијата во Европа. Христијанската доктрина се темели на одржување високи индивидуални и колективни морални вредности. Односот пак на христијанството кон државата т.е. власта варира.²⁷ Во таа насока се и Веберовите толкувања на релацијата христијанство - држава. Според него, станува збор периоди во кои односот се менува. Од целосно отфрлање во Римското царство (како власт на антихристи), преку рамнодушност кон државата, до т.н. позитивно вреднување на власта (Жоглев во „Макс Вебер: Разбирањето на промените во современото општество”, 2001). Оваа релација е важна во поглед на улогата на Црквата и клерот во општествениот живот и во моќта што ја има врз индивидуите и заедниците. „Во Божествената Комедија на Данте, три пати се реферира на Европа, и петнаесет пати на христијанството” (Mendras, 2004:9).

Во европската историја, идејата за европската самосвест, т.е. за европско обединување често поаѓа од територијален концепт за заедништвото на христијанската заедница, т.е. на земјите кои ги споделуваат христијанските вредности.²⁸ Поимот христијанство (анг. „Christendom”), дава објаснувања за

²⁷ Тома Аквински го пропагирал еквилибричниот систем на власт, во кој доминација ќе има Црквата (Akvinški, 1990).

²⁸ Меѓу првите познати планови за европско обединување преку христијанско обединување се споменуваат: Делото „За обнова на светата земја” (De recuperatione terrae sanctae) од 1306 година на францускиот публицист Пјер Дибоа (Pierre Dubois) во кое предлага европска федерација предводена од Франција и папата како титуларен поглавар, за повторно заземање на Светата земја; слична идеја има и папата Силвио Пиколомини (Enea Silvio Piccolomini) кој се залага за Крстоносна војна против Турците; Јиржи Подебрад (Jiří Poděbrad) - кралот на

обидите за повторно религиско обединување во Европа по Византија, слично како исламскиот калифат. „Идејата за Европа, му даде на средновековното христијанство чувство на територијална целина, иако не посебен идентитет” (Delanty, 1995:17). Британскиот историчар Арнолд Џозеф Тојнби во дванаесеттомната „Студија за историјата” (A Study for History) објавувана од 1934 до 1961 година, каде прави цивилизациска генеза, потенцира дека христијанството е животна сила која може да ја преобликува западната култура во една „Republica Christiana” (Toynbee, 1946). „Стара Грција е првата Европа, а Рим втората. Миграциите го одбележаа почетокот на третата, кулминативна во царството на Карло Велики. Потоа папата постепено го зема водството во светот, давајќи ѝ на четвртата Европа граници налепени на границите на римокатоличката вера” (Mikkeli, 1998:94). Од друга страна, „Арапско-исламските земји се далеку од конституирање на хомогена група” (Hallgr, 2003:11). Важен сегмент во ширењето на христијанското учење и религија има процесот на неколку вековната христијанизација на Европа.

Како што античката култура е мешавина од низа културни влијанија, така и христијанството не е изворен европски производ. „Таа религија која дошла од Јудеја, најнапред се проширила во Мала Азија, а потоа од едната и другата страна на Средоземјето, Европа ја прекрила многу доцна” (Morin, 1989:28). Морен смета дека арапското освојување кое го исламизирало Ориентот и Северна Африка е пречка за ширење на христијанството во следните децении. Од Крстоносните војни започнати кон крајот на 11 век, културната граница помеѓу христијанството и исламот почнува да се поместува. Христијанството својот зенит го доживува во Средниот век. „Христијанството било во центарот на средновековната традиција; Рим бил духовната престолнина, а латинскиот - јазик на интелектуалниот живот; германските обичаи проникнале во општествените и правните односи” (Пери, 2010:38).

Суштинско значење во развојот на културно-историското наследство на Европа кое ја има христијанската доктрина е периодот на Источното римско

Бохемија (1420-1471) заедно со Антоан Марини со идејата за христијанско обединување на земјите од Европа со заеднички институции; „Пан-европското движење” (1924) на австро-унгарскиот дипломат Ричард Куденхов-Калерги, за обединета федерална Европа; идеите на социјал-утопистот Анри де Сен Симон (Henri de Saint-Simon)...

Царство - Византија (330 – 1453 н.е.). Пронаоѓањето на духовна, културна и интелектуална платформа за развој на Византиската држава се случува врз континуитетот на римската култура. „Римската администрација дури стана модел за христијанската хиерархија” (Treadgold, 1997:121). Единаесетвековниот византиски културен модел - формиран врз темелите на христијанството, зад себе оставил богат фондус - интелектуални и уметнички дела, од кои духовно се облагородувало Источното римско царство. Религиозната унификација во Византија со која христијанството (со Миланскиот едикт 333 година н.е.) се признава за единствена религија во Царството, како и основањето на Константинопол (324-337 н.е.) се два пункта преку кои се воспоставуваат односите: на власта (т.е. царот) со законите и на Црквата кон власта. Преку овие контакти, всушност може да се лоцираат првите експлицитни врски помеѓу државниот апарат и религијата (т.е. Црквата). Византиската уметност (литература, музика, архитектура) која е под влијание на класичната, речиси целосно е посветена на верата, односно на христијанските мотиви. Но, западноевропската традиција го глорифицира западното христијанство предводено од Католичката црква и го перципира како темел на западната цивилизација. Хантингтон подвлекува дека според луѓето од Западна Европа: „Европа завршува онаму каде што завршува западното христијанство и каде што почнуваат исламот и православието” (Хантингтон, 2010:243). Западното христијанство станува критериум за приемот на земјите во политичката Заедница. „Европската унија е фундаментално „христијанско-демократски проект”, регулиран од страна на Ватикан, во време на општата верска обнова во периодот по Втората светска војна” (Byrnes, Katzenstein, 2006:71). Како што европската култура се храни од сопствената дијалектика, така и религијата во Европа опстојува врз поделби, расколи и схизми, од расцепот Рим - Византија, преку антагонизмот во 11 век, дихотомијата духовно - световно... „Во јазолот меѓу Средниот век и Модерното време Европа се раѓа од прекилот, расцепот и раскилот. Таа од нив настанува и од нив се храни” (Morin, 1989:31).

Политичката „инструментализација” на христијанството може да се лоцира низ влијанијата на Црквата во јавниот и приватниот живот на луѓето. На Вториот Ватикански Концил (1962 - 1965), покрај другото, се нагласува токму

значењето на Црквата во рамки на католичката екумена. Низ историски пресек, токму поделбата на власта помеѓу папите и патријарсите е една од причините за големата схизма во 1054 година со која христијанската Црква се подели на православна и католичка. Норман Дејвис смета дека централна тема на Средниот век, кој е клучен за христијанството, всушност е „реорганизацијата на христијанството во новите империјалистички системи” (Davies, 1998:292). Крис Хан потсетува дека дел од европските земји како Италија и Полска имале посебен договор со Ватикан кој гарантирал воведување на католицизмот во јавниот живот, посебно во државниот образовен систем (Хан, 2009).

Намалувањето на влијанието на Римокатоличката црква ќе биде една од причините за т.н. „Културна борба” (герм. „Kulturkampf”), со која се опфаќа периодот од 1871 до 1878 година и ја означува борбата помеѓу Католичката црква и германското Царство за време на владеењето на Вилхелм Први и канцеларот на Прусија Ото фон Бизмарк со официјален Ватикан, претставуван од римскиот папа Пие IX.²⁹ Политичко - социјалниот ангажман на Католичката црква се зајакнува во 19 век, со т.н. „транснационален католицизам”, преку организациска и доктринарна централизација. Овој процес го анализира Волфрам Казјер во капиталната студија „Христијанската демократија и потеклото на ЕУ”. По завршувањето на Втората Светска војна во Европа забележителен е процесот на формирање политички партии кои имаат христијански предзнак, како опонент на социјалистичките партии. „Христијанско-демократските партии стана хегемонистичка политичка сила во континентална Западна Европа во првите дваесет години по Втората Светска војна” (Kaiser, 2007:164). Во анализите Кајзер наведува дека христијанските партии покажале најуспешни резултати во Италија и Германија.³⁰ „Христијанските демократи не само што успеаја да го заострат идеолошкиот конфликт во раниот период на Студената војна, туку партиите беа интринсично

²⁹ По 1878 година, Бизмарк се обединил со Католичката Централна Партија во борбата против социјализмот, а со тоа завршила и културната борба. Влијанието на Ватикан постепено ослабело, а Германија во поголемиот дел станала протестантска земја.

³⁰ Италијанската Democrazia Cristiana (DC) предводена од Аличиде де Гаспери, освоила 48,5% на националните избори во 1948 во Италија; во Западна Германија интерконфесионалната ЦДУ, заедно со ЦСУ биле главен политички опонент на SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands); слична е ситуацијата и во Франција со транснационалната христијанска демократска партија (Kaiser, 2007).

поатрактивни за поширокиот електорат, отколку католичките претходници во поствоена Европа” (ibid, 167). Политичките водства на христијанските демократски партии, анализира Кајзер, се залагале за парламентарна демократија во Европа.

Исламот за разлика од христијанството, кое е признато како кардинална точка на европската интеграција, на индиректен начин овозможил да се оформи европскиот идентитет. Создадената негативна имагологија за исламот, ја дефинирала Европа самата себе т.е. европската култура како посебна во однос на Другите. Границата помеѓу христијанството и исламот низ историјата била менлива. „За време на својот политички и воен врв од осмиот до шеснаесеттиот век исламот доминирал истовремено и со Истокот и со Западот. Потоа центарот на моќ се поместил кон Запад, а сега, кон крајот на дваесеттиот век, се чини дека повторно се насочува кон Исток” (Саид, 2003:196). Културниот конфликт помеѓу прокламираниот секуларизиран Запад и религиозниот исламски свет е суштината за интерпретацијата на исламот како „неевропски”. „Во речиси сите суверени држави со изразито муслиманско мнозинство, исламот е државна религија. Многу од нив имаат одредби во уставите со кои Светиот закон на исламот се востановува како основа на законот или како главен извор на легислативата” (Бернард, 2006:7). Историскиот контекст има клучна улога во градењето на сликата на исламот како религија и муслиманите. „Пропаѓањето на Отоманската империја во доцниот деветнаесетти век, и следната воена инвазија и окупација на Тунис и Египет од страна на Франција и Велика Британија доведе до фундаментални промени на постојната слика на арапско-исламскиот свет во Европа” (Haller, 2003:242). Реактуализацијата на дихотомијата Исток - Запад, е во насока на потврдување на религиската дискрепанција помеѓу христијанството и исламот. „За време на Студената војна, Западот го обележа својот противник како безбожен комунизам; во цивилизацискиот конфликт по Студената војна, муслиманите го гледаат својот противник во „безбожниот Запад” (Хантингтон, 2010:332).

Но, независно од политичката перцепција, придонесот на исламот во развојот на европската култура е евидентен. Иако етичката програма на исламот проповеда почит кон ближните и помош на немошните, ја нема во

признатите европски цивилизациски придобивки. Исламската културна пенетрација во Европа иако е лимитирана од непермеабилноста за друга култура - различна од христијанската, сепак евидентно се дисперзира преку арапската уметност и култура, (поинтензивно во периодот на Ренесансата) сè до врските со останатите култури во светот. Посебен придонес има и ширењето на Отоманската империја, бидејќи преку процесот на воените освојувања, паралелно се остварувал и процесот на културни влијанија врз немуслиманското население.

Халер го релативизира европскиот идентитет кој почива на христијански вредности од неколку причини: христијанството освен во Европа го има и во Русија и во САД, па затоа не може да биде *differentia specifica* на ЕУ, антагонизмите помеѓу трите христијански деноминации (католицизам, православие и протестантизам), атеизмот во Европа, европските земји (Албанија, Босна и Херцеговина, па и Турција) каде мнозинство е муслиманската популација (Haller, 2003). Дополнителен елемент во релативизацијата на европскиот идентитет фундиран на христијанското наследство се и миграциите во земјите на Европската унија, во кои статистички е забележан пораст на муслиманско население.³¹

Реформацијата и протестантизмот исто така директно влијаеле врз дисторзија на конфесионалното единство на Католичката црква, развојот на политичката слобода, идејата за еднаквоста на луѓето, негувањето верски индивидуализам. „Делејќи го христијанскиот свет на католици и протестанти, таа го нарушила верското единство во Европа, обележје на Средниот век и ја ослабнала Црквата” (Пери, 2010:57). Дихотомијата секуларизам - религиозност, во овој период од европската историја, придонесува за менување на сфаќањето за верата и верските убедувања како дел од личниот т.е. интимниот живот на поединецот.

Пред „Вестафалскиот мировен договор” парафиран во 1648 година, со кој бил ставен крај на триесетгодишната војна,³² важен за влијанието на

³¹ Според „The Future of Global Muslim Population Projections for 2010-2030”.

³² Германија станала религиозно слободна, но распарчена на повеќе суверени кнежевства. Придобивки имала Франција, која добила делови од Пиринеите. Шведска ја добила Западна Померанија. Била призната независноста на Холандија и формирана швајцарската конфедерација (Davies, 1998), (Wilkinson, Hughes, 2004).

религиите врз европскиот културен простор има и т.н. „Аугсбуршки мировен договор“ (помеѓу Карло V и „Сојузот на лутерански кнезови“) од 1555 година, со воведување на формулата „Cuius regio, eius religio“ („чија е власта, негова е религијата“). Оваа „формула“ им овозможила на германските принцови да ја воведат протестантската вера на својата територија. Еманирањето на политичката власт во Европа со Вестфалскиот договор, произлегува од државата и притоа се зајакнува разграничувањето помеѓу религијата и државата, односно меѓу јавниот и приватниот простор.

2.3 Културата како политичка идеологија

Дваесеттиот век е период на динамично преобликување на европската и светската геополитичка стварност, во која идеологиите биле суштинска социополитичка парадигма, „поврзана со легитимирањето на моќта на доминантната општествена група или класа“ (Иглтон, 2005:22). Различните облици на политичка идеологија, се резултат на различните социоекономски и гекултурни проекции и интереси, кои имале претежно мобилизирачка функција. „Секоја целосна идеологија била создадена, траела и се развивала како политичко оружје, а не како теориска доктрина“ (Arent, 1998:164). Inter alia, идеологијата има т.н. персуазивна, т.е. реторички уверлива компонента, што се покажа како важен сегмент во отсликување на афективниот однос на индивидуата, групата и заедницата.³³ Тери Иглтон го цитира американскиот политички теоретичар Едвард Шајлс, според кого „идеологиите се експлицитни, затворени, се спротиставуваат на промени, се обнародуваат со голема доза афективност, и од нивните следбеници бараат целосна приврзаност“ (Иглтон, 2005:20). Во тој контекст, политичките идеологии се исклучително важни во „моделирањето“ на културниот простор во Европа. Централизацијата на идеи, организирани преку политичка матрица, имала свои влијанија и врз севкупната културна стварност, слично како и религијата. „Религијата доаѓа на местото на

³³ Францускиот социолог и политиколог Морис Диверже (Maurice Duverger), ги доведува во директна врска културата и идеологијата, интерполирани преку политичката социологија. Диверже смета дека сите идеологии се системи на вредности или верувања, изведени врз доброволно прифаќање, а не од искуството. Секоја идеологија настојува да ја одреди идеалната слика на Владата и видот на легитимитетот (Duverger, 2001).

идеологијата, а религиозниот национализам го заменува секуларниот национализам” (Хантингтон, 2010:149).

Културата во рамки на политичката идеологија, по Француската револуција и германското толкување, пред сè, се поврзува со комплексниот поим на нацијата како синоним за своевидна културна концентрација (Hobsbawm, 1987). „Француската Револуција во 1789 година се означува како почеток на добата на идеологијата” (Wilkinson, Hughes, 2004:16). Овој концепт во современата политичка пракса се покажа како неодржлив, бидејќи националното и политичкото не секогаш се поклопуваат. Многу тоталитарни движења за основа имаат идеолошка предлошка, како нацизмот, расизмот, фашизмот, фундаментализмот... Идеите на марксизмот / ленинизмот, станале владејачка идеологија на социјалистичкиот свет.³⁴ „Сè до распадот на Советскиот Сојуз, современото човештво живее во идеолошката поларизација предводена од либерализмот на Соединетите Американски Држави и нејзините Европски сојузници од една страна и Советскиот Сојуз кој својата идеолошка поткрепа ја црпи од социјализмот на марксистичката традиција” (Саркањац, 2009:16). Оттука, културата во рамки на предвоена, воена и поствоена Европа, претставува моделирана идеологија со која се остварувале проектираните цели на политичките фронтови. Идеолошкиот импакт врз општествено-социјалните услови, создал поларизирани политички фронтови: Источна и Западна Европа. „Постојат вродени длабоко всадени идеолошки и политички разлики помеѓу Западна и Источна Европа” (Wallerstein, 1991:56). Тоа значело трансформација на општествените политички матрици. „Умерениот социјален плурализам во Западна Европа се огледува во умерениот политички плурализам и од страна на долгогодишните политички традиции - конзервативизам, либерализам, христијанска и социјална демократија” (Smith, 1994:120), додека во Источна Европа, смета Гордон Смит, нема вакви карактеристики кои водат кон политички плурализам.

³⁴ Германскиот нацистички водач и канцелар Адолф Хитлер ја прокламира тезата за супериорна раса, при што Германците ги смета за „ариевска раса” која е над останатите раси, спрема философијата на Фридрих Ниче за концептот на т.н. „натчовек” (Übermensch) и доктрината на Јохан Готлиб Фихте. Уништувањето на марксизмот преку Евреите, била една од клучните историско-политички мисии на Хитлер (David, 1999).

Депортацијата на Евреите, „логорите на смртта“ и биополитиката, се најилустративен пример во обидот да се „исчисти“ една култура од европскиот простор. Марвин Пери пишувајќи за темелите на западната традиција, холокаустот го означува како „неуспех на европската култура“, бидејќи дел од егзекуторите на Евреите биле „најобразованите од сите лидери на Третиот Рајх? Дека дел од неколку угледни личности во бирократијата на смртта „ги свиреле“ Моцарт, Бетовен, го читале Гете, посетувале музеи?“ (Пери, 2010:381). Пери е дециден во ставот дека и христијанството и просветителството го „изневериле“ Западот. „Словачките Евреи биле депортирани кога отец Јожеф Тисо, католички свештеник ја предводел владата, а хрватските свештеници активно учествувале во прогоните и колежите на Евреите и на Србите“ (ibid, 382).

Клучни одредници во експликацијата и разбирањето на културата сфатена како идеологија во современа Европа, имаат конзервативизмот и либерализмот, кои се конципирани по различни аксиолошки, етички и социолошки параметри во контекст на општествената стварност.³⁵ Ако конзервативизмот *per definitionem* е политичка идеологија фокусирана кон државно уредување засновано на традиционални вредности, религија, традиција, семејство, морал, либерализмот (во повеќе форми) се залага за слобода на мислење и говор. Со појавата на социјализмот кон крајот на 19 век, голем број десноориентирани партии се присоединиле кон конзервативните партии, но блискоста на конзервативизмот со политичката десница, односно на либерализмот со политичкиот центар може да се релативизира до ниво на реторички дискурс.³⁶ Сепак, „конзервативизмот ја конституираше десницата во европскиот политички спектрум“ (Wilkinson, Hughes, 2004:16). Во Централна Европа го застапуваат претежно христијанско-демократските партии.³⁷ „Во центарот и лево се апологетите на прогресот: либералите, радикалите и социјалистите“ (ibid, 16). Американскиот философ и аналитичар Френсис

³⁵ Останува отворено прашањето дали конзервативизмот е *eo ipso* идеологија, бидејќи зад него нема одредена теориско-епистемолошка конструкција, како што е тоа случај со либерализмот или социјализмот.

³⁶ Дел од европската политичка идеологија е и радикализмот, кој со текот на времето бил „апсорбиран“ од политичкиот либерализам.

³⁷ Таков пример постои во скандинавските земји кои го застапуваат конзервативизмот, претставен од либералните конзервативци, како „Конзервативната народна партија“ во Данска.

Фукујама смета дека идеалот на либералната демократија е последниот политички производ кој нема идеолошки соперници и дека човештвото не може да го подобрува (Фукујама, 1994).

2.4 Модерноста и развојот на европскиот културен простор

Средновековниот период ги раѓа никулците на модерноста, преку новиот поглед на свет низ идеите на т.н. „антиципатори на модерното време“³⁸ што ги овозможила научно - технолошката револуција и развојот на рационалноста иницирани во периодот на ренесансата. Процесот на модернизација³⁹ го опфаќа почетниот период на капитализмот, а во западните земји се поврзува и со индустријализацијата. Модернизацијата се промислува како комплексен процес, кој вклучува економски раст, технички прогрес, промена на политичко уредување, социјална структура и промена на културните и религиски вредности (Коковиќ, 1997). Во европски контекст, модерна Европа започнува да се дефинира по завршување на Втората Светска војна, кога се создава една нова Европа. „Модерна Европа не се создава во борбата против надворешниот непријател, туку во борба против самата себе“ (Morin, 1989:38). Оваа периодизација е клучна во гледиштето на британскиот теоретичар на културата Рејмонд Вилијамс за „општествената граѓа во уметничките дела“, односно за идејата дека „уметничките дела директно ја отелотворуваат преегзистирачката општествена граѓа“ (Вилијамс, 1996:22).

Крајот на деветнаесеттиот и почетокот на дваесеттиот век, е период во кој модернизмот ги заменува традиционалните облици на културно и уметничко поимање на животот и светот. Од 1920 година па натаму, во Европа се раѓа т.н. „висока култура“.⁴⁰ „Во оваа деценија современиот темперамент конечно триумфираше, менувајќи го карактерот на науките и уметностите на цела генерација“ (Wilkinson, Hughes, 2004:171). Модернизмот почнува да се развива

³⁸ Никола Коперник, Галилео Галилеј, Јохан Кеплер, Исак Њутн, Френсис Бејкон, Рене Декарт, Спиноза... Во оваа група се вбројуваат и Николо Макијавели, Томас Хобс, Џон Лок...

³⁹ Во научната мисла општо прифатено е тврдењето дека секој временски период кој се споредува или им контрира на претходните периоди се смета за модерен.

⁴⁰ Достигнати важни остварувања во низа природни и општествени научни дејности, како и во културата и ументоста.

преку неколку центри во Германија, Франција и Велика Британија...⁴¹ „Во политиката и економијата, 1920-тите години беа претежно години на конзерватизмот и претпазливоста; во културниот живот, сепак, овие години беа одбележани со значајни иновации” (ibid, 171). Уметноста во модернизмот понуди серија нови правци (симболизам, надреализам, експресионизам, импресионизам, футуризам, дадаизам, фовизам, супрематизам...), со различна естетско - хуманистичка профилација.

Воено - политичките турбуленции и општествени промени, создале трансформации и во интелектуалниот приод кон појавите во општеството, кои претставувале критика на политиките. „Колку и да биле инспиративни и плодни овие промени во интелектуалниот и културниот живот на Западот, тие во исто време придонеле да се создаде дезориентиран, фрагментарен, и немирнен период каков што беше XX век” (Пери, 2010:279). Сепак, особено во источноевропските земји, модернизмот стана културен стереотип за прогрес на западноевропските земји. Промислувањето на културниот и индивидуалниот идентитет во модернистички контекст, е своевиден „палимпсест” составен од територијални, национални и наднационални слоеви. Комплексноста на модерното време се темели на континуирано ревидирање на општествените норми и парадигми, со што „модерноста е суштински посттрадиционален поредок” (Гиденс, 2001:38). Улрих Бек модерноста ја карактеризира како „ризишно општество”, токму во контекст на стравот од губење на сопствените културни вредности и идентитет, наспрема современите текови (Бек, 2003). Во овие релации најдлабоко се дистингира националната наспрема трансационалната култура. Деконструкцијата на културните идентитети во Европа, менувањето на перцепцијата за евроцентризм, фрагментарноста и хибридизацијата на културите се главни одлики на модерноста во контекст на европскиот културен простор.

⁴¹ Сигмунд Фројд со психоаналитичката теорија, бихевиоризмот и гешталт-теоријата; философијата со ирационализмот и емпиризмот; во уметноста експресионизмот, дадаизмот, надреализмот, футуризмот; во книжевноста романот, преку капиталните авторски остварувања на Марсел Пруст, Франц Кафка, Томас Ман, Вирџинија Вулф, Џејмс Џојс; во музиката појавата на Арнолд Шенберг, Игор Стравински, Сергеј Прокофјев; во сликарството фовизмот и апстракцијата; во архитектурата т.н. „интернационален стил” на Валтер Гропиус и Ле Курбизје (Wilkinson, Hughes, 2004).

Следната фаза од гекултурните философски наративи која се јавува како реакција на модернизмот е постмодернизмот, кој ја импрегнира недовербата во перципирањето на големите метанаративи. Втемелувачот на постмодерната Жан-Франсоа Лиотар во „Постмодерна состојба: извештај за знаењето“, дава критика на метанаративите, односно критика на „слепата“ идеологија, при што наместо универзаниот процес на униформизација, предлага фокусирање кон „локалните културни контексти“ (Лиотар, 2007). Станува збор за отворен процес кој ги ревидира нормите и вредностите и нуди нова можност за поинакво (фрагментарно) толкување и разбирање на културата и погледот кон светот. Оваа теорија е посебно важна за разбирање на културната хетерогеност и политичкото единство на Европската унија.

3. Културата и политичките симболи на ЕУ

3.1 Симболичката конструкција на политичкиот идентитет на ЕУ

Политичкиот симболизам е еден од базичните сегменти во идејата за креирање и промовирање на европскиот идентитет. Симболичките претстави и семиотичките елементи во толкувањето на процесот на европската интеграција, го симплифицираат разбирањето на комплексниот интеграциски профил на ЕУ. Корпусот симболи т.е. симболичкиот инструментариум остварува комуниколошка, социолошка и психолошка функција помеѓу граѓаните и институциите. Националните симболи се доживуваат како знаци на културно споделување на членовите на една заедница.⁴² Антоњина Клоксовска во експликацијата на социолошките елементи на културата, ја наведува дефиницијата на Кребер и Парсонс, според која културата се објаснува како „пренесени и создадени содржини и вредносни обрасци и други симболички системи, кои го формираат човековиот однос и исто така произведуваат артефакти, како резултат на односите“ (Klosovska, 2003:15). Разбирањето на културата всушност подразбира интерпретација на создадениот симболички систем.⁴³ Сличен став споделува и американскиот антрополог Клифорд Гирц

⁴² Симболот според Драган Коковиќ, има тројно значење: конкретизација на апстрактна идеја, знак за распознавање и спојување и знак за градење на различни системи (Коковиќ, 1997).

⁴³ Концептот за нацијата индоктриниран од Француската револуција, го надополни германската мисла во XIX век, според која нацијата е „културоцентрична“, т.е. се формира околу одредени културни елементи (јазик, етнос...).

(Гирц, 2007). За Пјер Бурдје, „симболите се раг excellence инструменти за социјална интеграција: како инструменти на знаење и комуникација” (Bourdieu, 2001:166), а за Крис Џенкс, културата како концепт подразбира „однос помеѓу акумулираните споделени репрезентативни симболи и одредена заедница - во контекст на зависен семиотички систем” (Jenks, 2003:5).

Симболите во Европската Унија, од комуникациски и комуниколошки аспект, покрај контактната функција и имаат апелативна. „Ако на пример е точно дека Европа претставува една таква социо-културна средина, тогаш нејзината егзистенција повеќе ја одразува тој „симболички именител”, што се содржи во нејзината уметност, философија, религиите, а помалку нејзиниот економски профил” (Кристева, 2005:264). Во јавната сфера политичките тела на Унијата преку симболите им се обраќаат на граѓаните. „...Државите и институциите долго време се посочени дека користат индиректни форми на политички пораки во обидот да ги модифицираат перцепциите на нивната политичка заедница” (Bruter, 2003: 1152). Античкиот мит за Европа во кој богот Зевс во зооморфен облик на бик, ја обљубува Европа - феникиската ќерка и ја носи на Крит, стекнал мноштво културни и политички интерпретации. „Во митологијата, можеме да го видиме духот и своевидната историја на секоја културна заедница” (Kale, 1977:117). Неколкете политички толкувања на митот, се иницирани со факти од европската историја.⁴⁴ Иконографијата на Европа историски била претставувана во зависност од политичките влијанија и моќта на владетелите. Де Ружмон ги наведува видувањата на древните географи според кои Европа е претставена како Девица. Сличен пример е претставата во чест на Карло V, во која Европа е претставена како жена: „Шпанија е главата на оваа жена, вратот се Лангедок и Гаскоња; остатокот Галија, градите; рацете Италија И Велика Британија; мевот, Германија; Бохемија, папокот; и остатокот на нејзиното тело другите кралства и кнежевства” (Де Ружмон, 1997:51).

⁴⁴ Во политичката митологија може да се сретнат толкувања на митот за Европа, на кои им се дава политичка димензија... Во грабнувањето на Европа, бикот се гледа како симбол на национализмот, а самата Европа како жртва на бруталноста. Другото толкување на митот, се лоцира некаде по Втората светска војна, според кое Европа била заведена од бикот, кој го претставува САД како ослободител на Европа. Последниот мит ја толкува Европа како метафора на преминот, според кој Европа е убиена со завршувањето на национализмот, но потоа се преродува една нова, постнационална Европа (Europa and the bull: The significance of the myth in modern Europe. Достапно на: <http://www.thenewfederalist.eu/Europa-and-the-bull-The-significance-of-the-myth-in-modern-Europe,4280>).

Потребата од политичка идентификација преку симболи, слично на политичката легитимација на нацијата, ја осигурува европската интеграција како извор на кохезија. „...еден збор, една кратенка, еден алгоритам економично заменуваат една долга концептуална дефиниција” (Диран, 2005:6). Жилбер Диран ја посочува редувантноста на ритуалните симболи како значаен аспект во симболичката имагинација, која ја пласираше францускиот антрополог Клод Леви-Строс. Повторувањето на одредени односи (вербални, знаковни) во митокритичките анализи се согледува како ритуално - симболичка практика,⁴⁵ што е идентично со редувантноста на политичките симболи на Унијата и нивното репетитивно нагласување. „Едни од темелните и круцијални производи на културата, можеби нејзин фундамент, низ кои се пренесуваат главните симболички пораки во најапстрактен вид, се вредностите” (Петковска, во „Социологија”, 1998:176). Во делата на германскиот философ Ернст Касирер, се истражуваат симболичките форми во јазикот, митот, религијата, феноменологијата, при што централна категорија е „симболичката репрезентација”. Касирер, човекот го дефинира како симболично животно (лат. *animal symbolicum*) (Касирер, 1998), што пак од антрополошки аспект ја потврдува тезата за важноста на репрезентацијата и толкувањето на симболите. „Симболите се создадени од самиот интелект и нивното создавање има големо значење за процесот на конституирање на објективната стварност” (Чокревски, 2000:168)

Политичките симболи на транснационалните институции *de facto* се изведени од националните симболи.⁴⁶ Оттука, процесот на градење на таков тип меѓународни организации е сличен на процесот на градење на нацијата. *In concreto*, симболизмот на Европската унија настанал преку релокација на функциите на официјалните симболи од нациите во постнационалниот политички систем на ЕУ (знаме, химна, национален ден...) „Социјалните и

⁴⁵ Во трансдисциплинарните студии, Јан Манерс, во поимите за согледување на симболичките манифестации на европската интеграција, ги анализира Диркемовиот „симболички систем”, Холовите „симболички престапи”, „симболичката моќ” на Пјер Бурдје и „симболичкиот поредок” на Јулија Кристева. Манерс разликува симболички тотеме (иконични манифестации на интеграцијата) во картата на ЕУ, симболички ритуали (манифестација на историските практики) во деновите за сеќавање и симболички табуа (манифестација на мислење и верувања) во мотото на ЕУ (Manners, 2011).

⁴⁶ Првите обиди за усвојување на амблеми во идејата за европското обединување се „Пан-европската унија” на Ричард Куденхов Калерги и „Европското движење”.

културни кодификации на симболите ја откриваат природата на одреден политички систем” (Foret, 2009:2). Брутер подвлекува дека институциите на ЕУ продуцираат симболи на заедништвото, кои пренесуваат цивилна и културна порака. „Во контекст на европската интеграција, јасно е дека централните институции, имитирајќи ги традиционалните држави, направија силни напори во обидот да се креира Европска политичка заедница” (ibid, 1152). Но, официјалните симболи на нациите во споредба со симболите на ЕУ, се одредуваат како знаци со кои заедницата се поистоветува (т.н. „социетална култура” според Вил Кимлика). Симболите на ЕУ пак, се алатка за конструкција на политички идентитет и за транснационално поврзување. Зад националните симболи претежно стои културниот идентитет, во вториот (зад симболите на ЕУ), цивилен идентитет. Обидот да се конструира европски „demos”, преку државјанство, пасош и политичките симболи остана отворен и незавршен процес. Според ова, преку опсежниот „corpus symbolicum” на ЕУ, се разбира европското заедништво, се промовира политичкиот идентитет на Унијата и се објаснува европскиот културен простор. Но, таквата нова „транснационална европска култура” проследена низ релацијата локално / глобално, Улрих Бек смета дека „не донесува неопходно културна униформност, и дека масовното производство на културни симболи и информација не води во нешто како „глобална култура” (Бек, 2003:70). Политичките и економски параметри врз кои е поставена заедничката платформа на ЕУ, низ историјата често пати биле проблематизирани. Со методот „opt-out”, одредени земји (Данска, Шведска, Ирска, Обединетото Кралство..) се изземени од некои одлуки на Унијата, како шенгенскиот систем, приклучувањето во еврозоната, а во политичкиот дел пред сè, неуспешните референдуми.

3.2 Херменевтички приод кон симболите во европската интеграција

Различниот херменевтички приод за симболите на Европската унија, придонел за различни проекции, т.е. за интерпретирање на семантиката на официјалните европски амблеми преку различен дискурс (претежно религиски и политички). Првите обиди за формирање симболи во рамки на Европската унија формално се лоцираат во заклучоците на Европскиот совет во 1984 година во Фонтенабло - Франција, во кои се наведува дека Заедницата треба

да донесе „мерки за зајакнување и промовирање на својот идентитет и нејзиниот имиџ за своите граѓани и за остатокот од светот”,⁴⁷ преку ad hoc Комитетот предводен од италијанскиот дипломат Пјетро Адонино со концептот „Европа на граѓаните”. На ова му претходи Извештајот до Европскиот совет, на белгискиот премиер Лео Тиндеман кој ја потенцирал потребата од враќање на вистинската идеја за Европа, која како што известува, станала „технократска”. „Никој не сака да ја гледа „технократска Европа”. Граѓаните мора да ја искушат Европската Унија во својот секојдневен живот”.⁴⁸ Овие извештаи ја афирмираат тезата дека бирократијата и технократското администрирање со евроинтеграциските процеси, ја „оддалечуваат” Унијата од граѓаните, т.е. ја дистанцираат културната компонента на европската интеграција.

Од историјата, дизајнот и симболизмот на знамињата кои научно ги проучува вексилологијата, за европското знаме (знамето на ЕУ) најмногу дебата се водела токму за изборот на симболи кои преку европското знаме ќе ја претставува Европа. Потребата за идентификување под едно знаме, првично ја лоцира Советот на Европа во 1949 година. Парламентарното собрание во 1955 година ја усвојува одлуката за европско знаме со сина боја и дванаесет кружно поставени златни ѕвезди. „Почнувајќи од 1968 година, ЕЗ/ЕУ го користи синото знаме преземено од Советот на Европа” (Вајденфелд, Веселс, 2003:450). Кругот како елемент означува „целосност, совршенство, единство, вечност, симбол на полнота, завршеност” (Тресидер, 2001:126). Во рамки на кругот, постои еквидистанца на точките т.е. единиците во однос со фиксната точка наречена „центар”, што ја илустрира еднаквоста на земјите-членки. Бројот дванаесет пак е симбол на единството, целостта, а се смета за број на „одбраните” во јудаистичката и христијанската традиција. „Како резултат на помножувањето на двата симболички броја - три и четири, тој го симболизира спојот на духовната и временската сфера” (ibid, 45). Значењето на симболот дванаесет во рамки на ЕУ „е симбол на совршенството”. „Исто така, бројот на месеци во годината и бројот на часови во часовникот. На тој начин, европското знаме се роди претставувајќи го идеалот за единство на луѓето во Европа.”⁴⁹

⁴⁷ Conclusions of the Fontainebleau European Council (25 and 26 June 1984).

⁴⁸ Report by Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council. 1975.

⁴⁹ Official site of the EU (Достапно на: http://europa.eu/abc/symbols/emblem/index_en.htm).

Тресидер во спектарот значења на бројот дванаесет наведува низа христијански, библиски, антички, астролошки референци...⁵⁰ Бројот дванаесет никогаш не го одразувал бројот на земјите-членки на Унијата. Свездите на европското знаме пак, биле предмет на незадоволство и сомнеж, посебно кај некои земји, според кои свездите на ореолот на Богородица од „Книгата на Откровението“ во Новиот Завет, се дел од римокатоличката иконографија, па оттука и профилацијата на Европската унија како католички „оркестрирана“ заедница. Доминантна религиска матрица во географска Европа е христијанската, па оттука и Европската унија претставува „фундаментално христијанско-демократски проект“, регулиран од Ватикан, во време на општата верска обнова во периодот по Втората Светска војна” (Byrnes, Katzenstein, 2006:71). Различните толкувања на европскиот амблем - знамето, континуираат во религиското и политичко несогласување на одредени земји, кои повикувајќи се на секуларниот карактер, кои спречија христијанството да влезе во Преамбулата на европскиот Устав. Знамето на ЕУ, се наоѓа на возачките дозволи и регистарските таблички на возилата во земјите на Унијата.

Европската химна, „Ода на радоста“, според деветтата симфонија на германскиот композитор Лудвиг Ван Бетовен, била инспирирана од поемата на германскиот писател Фридрих Шилер, во која *in brevi*, се опева братството на човечкиот род.⁵¹ Официјалната симболика на химната „ги изразува идеалите за слобода, мир и солидарност на кои е поставена Европа.“⁵² Химната и знамето се двата суштински симболи кои се толкуваат како еманација на духот на европското заедништво. „Денот кога европската химна ќе се интонира под европското знаме, како што националната химна се интонира под националното знаме во различни земји, е голем чекор на патот кон

⁵⁰ Од христијанската херменевтика: Бројот на синовите на Јаков и бројот на колената во Израел, учениците на Исус Христос, плодовите на дрвото на животот, вратите на светиот град, свездите на круната на девица Марија во Книгата на откровение... Од астролошката симболика: сончевата астрологија е заснована на набљудувања на движењето на Сонцето преку дванаесет созвездија на Зодијакот... Во Антиката: Хесиод пишува за дванаесет Титани, дванаесет богови во грчкиот пантеон...

⁵¹ Според Естебан Бач, химната која го симболизира европскиот културен идентитет се појавила за прв пат по Наполеоновите војни на Конгресот во Виена, потоа на фестивал во Бон во 1845 година, па во Пан-Европското движење по Првата светска војна и во Советот на Европа по Втората светска војна. Конечно, станува химна на Европската унија по завршувањето на Студената војна (Buch, 2003).

⁵² Official site of the EU (Достапно на: http://europa.eu/abc/symbols/anthem/index_en.htm).

есенцијализација на Унијата.”⁵³ Естебан Бач ја разгледува културната историја на Деветтата симфонија на Бетовен во капиталната студија „Бетовеновата Деветта: Политичка историја”. Одата на радоста ја нарекува „фетиш на западната цивилизација” (Buch, 2003:13). Интерпретацијата на овој културен симбол на Европа, според Бач лежи во двата пола на Бетовеновата музика: француски пол (хуманизам и универзалност) и германски пол, кој ја подведува универзалноста, како дел од Бетовеновиот германски идентитет. „Бетовен свесно ги инкорпорира традициите на тогашната политичка музика, правејќи микс на световни и религиозни елементи, на воени и цивилни теми. Подоцна неа ја користеле и германските националисти и француските републиканци, комунистите и католиците” (Ванковска, 2008:29). Бач потсетува дека симфонијата била изведена на концерт во чест на падот на Берлинскиот ѕид, но познато е дека и „Адолф Хитлер го проследувал роденденот со истите звуци, а делото го изведувале и затворениците на концентрационите логори” (ibid, 29).

Мотото на Европската унија (лат. *in varietate concordia*) (анг. „united in diversity”) „единство во различностите” како синтагма ја содржи идејата за европското заедништво и покрај националните, религиски, културни разлики. Во однос на останатите симболи на ЕУ, мотото е усвоено релативно подоцна од страна на Европскиот Парламент во 2000 година. „Мотото означува дека преку ЕУ, Европејците се обединети за да работат заеднички за мир и просперитет, како и тоа дека многуте различни култури, традиции и јазици во Европа се позитивна предност за континентот.”⁵⁴ Ова мото на Европската унија, подразбира промоција на политичкиот идентитет и солидарност во рамки на европското заедништво. Во текстот на Уставот на Европската унија се посочуваат неколку европски вредности (член 1-2,) на кои е фундирано европското заедништво: „почитување на човечкото достоинство, слобода, демократија, еднаквост, владеење на правото и почитување на човековите права, вклучувајќи ги и правата на припадниците на малцинствата.”⁵⁵

⁵³ Mr. Radius (rapporteur), Report on a European anthem, Consultative Assembly of the Council of Europe, Doc. 2978, 10 June 1971.

⁵⁴ Official site of the EU (Достапно на: http://europa.eu/abc/symbols/motto/index_en.htm).

⁵⁵ A Constitution of Europe: The founding principles of the Union. (Достапно на http://europa.eu/scadplus/constitution/objectives_en.htm#VALUES).

Различностите пак, се однесуваат на плурализмот, културните, социјални и политички разлики, како и толеранцијата.

Идентично со националните држави, кои одреден ден преку манифестации го одбележуваат како ден на независноста, државноста, така „Деветти мај“ се одбележува како европски симбол (Ден на Европа), кој со знамето, химната, мотото и единствената валута (еврото) го идентификуваат политичкиот ентитет на Европската унија во меѓународните релации.⁵⁶ Францускиот министер за надворешни работи Роберт Шуман, на деветти мај 1950 година, ја претставува Декларацијата за здружување на француските и германските ресурси на јаглен и челик во рамките на една нова европска организација. Комитетот на министри препорачува во сите земји-членки на Унијата, Деветти мај да се одбележува како „Ден на Европската унија“. Мотото на ЕУ, оттука има и историско и симболичко значење. Во дел од анализите за европската интеграција, Денот на ЕУ, се перцепира како еден од механизмите за промоција на европскиот културен и политички идентитет. Секоја земја која географски е дел од Европа и сака прием во Унијата, покрај економските и политички критериуми, мора да ги почитува и шири европските вредности.

Европската валута - евро, со креирањето на Европската монетарна унија, го заокружува процесот на формирање на европскиот монетарен систем и станува уште еден симбол на европскиот идентитет.⁵⁷ „...ставајќи го еврото во оптег, европската интеграција е реалност, Европската унија станува унија на граѓаните“ (Карталов, 2005:124). Културната димензија во економската констелација на ЕУ, преку монетарниот систем е илустративна преку изборот на мотиви, теми и симболи за дизајнот на заедничката европска валута. „Банкнотите мора да бидат јасно и недвосмислено европски и треба да отелотворат културна и политичка порака, што е лесно прифатлива за Европејците.“⁵⁸ Заедничкото европско историско културно наследство, се зема како основен мотив во илустрацијата на европските банкноти и монети.⁵⁹

⁵⁶ Official site of the EU (Достапно на: http://europa.eu/abc/symbols/9-may/index_en.htm)

⁵⁷ Обединетото Кралство и Данска ја искористиле калузулата opt-out, а Шведска спровела референдум (Каракамишева, Ефремова, 2009).

⁵⁸ How the euro became our money: A short history of the euro banknotes and coins. European Central Bank, 2007, Germany.

⁵⁹ Името на валутата „евро“ е буква е од латинската азбука и од грчкиот алфабет.

„Европските банкноти отсликуваат архитектонски стилови од седум периоди од културната историја на Европа - класична, римска, готска, ренесансна, барокна и рококо, архитектура од железо и стакло, како и современата архитектура од 20 век - покажува три главни архитектонски елементи: стакла, порти и мостови.“⁶⁰ Изгледот на едната страна на европските монети е заедничка за сите земји-членки каде е во оптег еврото (деноминација - вредност и мапата на Европа), додека на реверсот од банкнотите, земјите-членки го задржале правото да постават симбол од сопствениот национален и културен идентитет.⁶¹ На европската мапа се забележува и Норвешка иако не е членка на ЕУ.

Користењето на европското културно - историско наследство како заедничка компонента во дизајнот на европската валута, значи признавање на интегративната димензија што (декларативно) ја има културата во рамки на европскиот културен простор, но од друга страна, оставањето простор за вметнување на сопствениот културен и национален код, го дава одговорот за споделените надлежности на земјите-членки и ЕУ, посебно од областа на прашањата за културата.

4. Институциите во европскиот културен простор

4.1 Институционални основи на европската културна политика

„Институционализацијата“ на културата произлегува од потребата за администрирање т.е. управување на културните промени кои настануваат во рамки на општеството. „Институциите на културата се историски условени во контекст на културните промени“ (Коковиќ, 1997:131). Во прашањата кои се однесуваат на културната политика влегуваат не само уметничките дела и артефакти кои имаат естетска позадина, туку и вредносните, во смисла на традиција, обичаи, менталитет...

⁶⁰ The euro: Our Money. European Central Bank, 2002.

⁶¹ На белгиските монети како симбол е поставен кралот Аберт Втори; на германските федералниот орел и Бранденбуршката порта; грчките со спартански мозаик; француските - хексагон окружен со мотото на Француската револуција и Маријана - симболот на Револуцијата; на ирските се наоѓа народниот инструмент - келтска харфа; на италијанските - портрет на средновековниот писател Данте Алигиери насликан од Рафаел, римскиот Колосеум, „Раѓањето на Венера“ од Сандро Ботичели, „Виртрувиевиот човек“ на Леонардо да Винчи...

Политичката димензија на европскиот културен простор на национално и транснационално ниво, произлегува директно од моќта на институциите да ги регулираат прашањата од културата, преку креирање на културни политики. Симон Хикс, анализирајќи го политичкиот систем на ЕУ, подвлекува дека владите имаат два типа извршна моќ: политичка (водење на општеството преку легислативата), и административна (имплементирање на правото), додека извршната моќ во ЕУ е поделена помеѓу неколку тела (Ніх, 1999), што значи споделена надлежност во донесување на одлуките.

Управувањето на културата во рамки на европскиот културен простор, се лоцира многу порано од формирањето на Европската заедница. За институционални претходници на европската културна политика се сметаат УНЕСКО (Организација на Обединетите нации за образование, наука и култура) и Советот на Европа. Овие организации, преку менаџирање на културните процеси и промени и интелектуалната соработка помеѓу земјите, со фондови и програми, ѝ дале дополнителна - институционална димензија на културата. Ако се прифати тезата дека „Политичкиот концепт е поврзан со општеството, а не со државата” (Бек, 2003:31), тогаш може да се согледа каузалната врска меѓу културата, нацијата, државата и моќта.

Фернандо Валдерама во студијата „Историја на УНЕСКО” нотира дека на првата седница на Лигата на народите, во ноември 1920 година, покрај другите прашања, се дискутирало за воспоставување на интелектуална соработка помеѓу државите, заедно со политичката активност на владите, со оглед на потребата за „интелектуално заживување” по крајот на Првата Светска војна. Особена важност во тој процес има формирањето на „Меѓународниот институт за интелектуална соработка”, (1926 - 1946) првично со деветнаесет земји-членки, чие дведецениско постоење *in statu nascendi* ги постулира првите координати за натамошниот развој на културната политика.

Како институција формирана од Организацијата на Обединетите нации, УНЕСКО треба да придонесува за одржување на мир и стабилност преку меѓунационална соработка низ образование, наука и култура, почитувајќи ги фундаменталните човекови права. УНЕСКО промовира и финансира низа

проекти⁶² кои се однесуваат на прашања поврзани со културното наследство и културната соработка, уредени преку низа конвенции, декларации, препораки, спогодби...⁶³ Овие меѓународно ратификувани договори најчесто биле склучувани како резултат на тогашната актуелна социо-политичка реалност.⁶⁴ Како последица на уништувањето на артефактите за време на двете светски војни, се донесува првиот меѓународен документ во светот која ја регулира и промовира заштитата на културното наследство - „Конвенцијата за заштита на културното наследство” во 1954 година во Хаг.

Во 2005 година УНЕСКО донесува „Конвенција за промоција и заштита на културната различност”, каде консеквентно се наведува дека културните политики и мерки се однесуваат на локално, национално или регионално ниво и имаат „директен ефект врз културните творби на поединци, групи или општества, вклучително и на создавањето, производството, дисеминацијата, дистрибуцијата и пристапот до културните активности, стоки и услуги.”⁶⁵ Во рамки на УНЕСКО е формиран и меѓувладин Комитет за промоција и враќање на културното наследство, или за денационализација во случај на недозволено присвојување за земјите-членки кои изгубиле одредени културни објекти. УНЕСКО во 1974 година го формира Меѓународниот фонд за промоција на културата. Се предвидуваше дека во 20 век кога културата ќе стане голема индустрија, финансирањето на проекти и програми од тој Фонд ќе биде минимално, но долг период, тој Фонд на УНЕСКО е затворен (Culture and future,

⁶² Како дел од првите проекти финансирани од УНЕСКО се споменуваат: „Средби во Франкфурт” посветени на Гете во 1932 година, во Мадрид конференција на тема „Иднината на културата” во 1932 година, „Иднината на европскиот дух” - конференција во Париз во 1933 година, во Венеција конференција на тема „Уметност и реалност. Уметност и државата” во 1934 година, во Будимпешта, конференција на тема „Кон нов хуманизам” во 1937 година (Valderrama, 1995).

⁶³ УНЕСКО ги донесува: Конвенцијата за заштита и унапредување на културната различност (2005); Конвенцијата за зачувување на нематеријалното културно наследство (2003); Конвенција за заштита на подводното културно наследство (2001); Конвенцијата за заштита на светското културно и природно наследство (1972); Конвенција за борба против недозволена трговија со културни добра (1970); Конвенцијата за заштита на културното богатство во случај на вооружен конфликт (1954); Конвенцијата за заштита на авторските и сродни права (1952,1971)... Од препораките: Препораката за зачувување на традиционалната култура и фолклорот (1989); Препораката за статусот на уметникот (1980); Препораката за зачувување и заштитата на подвижни слики (1980); Препораката за заштита и улогата на современите историски територии (1976)...

⁶⁴ По приемот на Палестина во УНЕСКО, САД се повлекоа од финансирањето на програмите за култура на оваа светска организација.

⁶⁵ Convention on the protection and promotion of the Diversity of Cultural Expressions. Paris, October 2005. Достапно на: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001495/149502e.pdf>.

1985). Конкретни реализирани проекти на УНЕСКО од областа на културата се: „Град на книжевноста” (2007), „Атласот на загрозени јазици”, прогласување на усните и нематеријални ремек-дела за наследство на човештвото... Во програмите на УНЕСКО се вклучени и низа конференции, печатени публикации за исламската цивилизација и култура, за разлика од Европската унија која директно не го признава придонесот на исламската и арапската култура во европскиот цивилизациски код.

Советот на Европа како кредибилна меѓународна институција во една од клучните области на делување го посочува „унапредувањето на културната соработка и разновидност”. „Рамката на Советот на Европа во областа на културата е утврдена во Преамбулата и во член 1 од неговиот статут, како и со Европската конвенција за култура од 1954 година” (Вајденфелд, Веселс, 2009:267). Ангажманите на Советот на Европа во областа на културната политика се сведуваат на: „Проценка на културните политики на одредени земји-членки, новата информатичка технологија, демократизација на културата, програми за културна соработка и истражување и унапредување по рубрики како што се „книги” и „кино” (ibid, 267). По првиот самит на шефови на држави и влади на земјите-членки во 1993 година, се афирмирала тезата дека културната различност е карактеристика на европското културно наследство, по што била донесена „Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства” (1995 година), а била основана и „Европска комисија за борба против расизмот и нетрпеливоста”.

Програмите за заштита на културното наследство и дел од останатите културни мерки на Советот на Европа се идентични со мерките на ЕУ. Постои институционална синергија помеѓу ЕУ и Советот на Европа во контекст на културните политики.

Културната политика која Европската унија, системски ја наследила од УНЕСКО и Советот на Европа, во себе ја инкорпорира и економската димензија во управувањето со културата. „Првиот посериозен обид да се одговори на подемот на културните индустрии, се одржа на меѓународно ниво во политичките кругови, управувано од страна на УНЕСКО околу загриженоста за нееднаквите културни ресурси помеѓу Северот и Југот. УНЕСКО ја призна економската димензија на културата, и нејзиното влијание врз развојот и

почнаа да ги анализира неговите индустриски карактеристики” (Hesmondhalgh, Pratt, 2005:4). Европската Комисија преку „Европската агенда за култура” од 2006 година, потврди дека културната индустрија (креативните сектори) се важни за развојот на економијата. Културниот сектор во ЕУ придонел за раст од 2,6% на БДП во 2003 година.⁶⁶ „Европската конвенција за култура” од 1954 година го потврдува „заедничкото културно наследство” и повикува на заедничка културна соработка. Според член 3 од Конвенцијата: „Договорните страни ќе се консултираат една со друга во рамките на Советот на Европа во поглед на конкретна акција за промовирање на културните активности кои се од европски интерес.”⁶⁷

Во основата на функционирањето на Советот на Европа и на Европската унија лежат основните човекови права и слободи, како и демократизацијата на општествените процеси. УНЕСКО и Советот на Европа, како институционални претходници на културната политика на ЕУ, ги воспоставуваат нивоата на влијание врз културните процеси и промени во земјите. Освен официјалните културни институции, во Европа постојат повеќе невладини организации од културната сфера: Европска фондација за култура (European Cultural Foundation), Акција за европска култура (Culture, Action, Europe), Европскиот комитет за бизнис, уметност и култура (European committee for business arts and culture)...

4.2 Формирањето на европската културна политика низ периоди

Во процесот на евроинтеграција, прашањата за културата и креирањето на културната политика, воглавно може да се поделат во две фази: пред Договорот од Маастрихт и по Договорот од Маастрихт. Во првата фаза, земјите кои ѝ припаѓаат на Европската заедница ги прават првичните обиди за потенцирање на важноста од културна соработка и заживување на европското заедништво, како и повикување на културно-историското наследство. Во втората фаза, европската културна политика добива правно-формална

⁶⁶ The economy of culture in Europe (Достапно на http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc873_en.htm).

⁶⁷ European cultural convention. Paris, 1954. (Достапно на <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/018.htm>).

димензија и оттогаш започнуваат низа активности и програми кои промовираат конкретни културни настани, но во исто време на културата ѝ даваат економска димензија преку развојот на креативните индустрии.

4.2.1 Прва фаза (интегративна)

Првите години од формирањето на Европската заедница, примарен интерес на земјите-членки биле економијата и пазарот, а прашањата од културата не биле во фокусот на примарна политички интерес. Институциите на ЕУ релативно доцна ја ставаат културата во политичката агенда. Крајот на шеесетите години всушност претставува пресвртница во тој процес, кога започнува поинтензивна расправа за културата во рамките на Европската заедница. Една од причините за зголемениот интерес во сферата на културата била и „неопходноста да се одговори на агресивната културна политика (со очигледни тенденции кон културниот империјализам) на САД” (Петковска, 2009:139).

Во првата фаза (седумдесеттите и осумдесеттите години на 20 век) всушност се прават првите чекори кон креирање на европска културна политика т.е. „заживување” на европскиот културен простор. Седумдесеттите години била забележана голема рецесија и нафтена криза. Во почетокот на осумдесеттите се случуваат и првите проширувања во Заедницата (1973 година со Данска, Ирска и Велика Британија). Порастот на невработеноста и инфлацијата придонеле за зголемување на чувството на несигурност во рамки на Унијата. Ваквата економска констепација пак, нужно придонела кон одржување на евроинтегративниот процес, преку механизми за кохезија и интеграција. Согледувањето на неопходноста од фокусирање кон културата, придонело Европската заедница да се сврти кон заедничкото културно-историско наследство и да го промовира европскиот идентитет како политички конструкт, кој е фундиран на европското заедништво. Во Договорот од Рим во 1957 година со која биле направени промени во институционална смисла, содржи и две важни референци за културата: слободно движење на добра, т.е. заштита на националните богатства кои имаат уметничка, историска или археолошка вредност и недискриминација. Во првата фаза не постои културна политика во институционална смисла, туку *ad hoc* културни иницијативи на

Европскиот парламент и министрите за култура. „Комитетот за млади, култура, едукација, медиуми и спорт” е првата релација за „Комитетот за културна политика”, кој ќе биде формиран 1979 година. Самитот во Париз во 1972 година покажува дека економската интеграција самата по себе не е доволна. Со Копенхашкиот Самит во 1973 година, се усвојува коминике за европскиот идентитет и заедничкото културно-историско наследство на земјите-членки. Извештајот на белгискиот премиер Лео Тиндеман од 1975 година, пред Европскиот Совет, покрај другото ја воведува иницијативата „A citizen`s Europe” и ја потенцира потребата од враќање на вистинската идеја за Европа, која како што известува, станала „технократска”. „Никој не сака да ја гледа „технократска Европа”. Граѓаните мора да ја искушат Европската унија во својот секојдневен живот.”⁶⁸

Во 1974 година Европскиот парламент, како прв орган на Унијата донесува одлука за „Заштита на европското културно наследство.” Следуваат првите директни парламентарни избори за Европскиот парламент. Одсивот од 63% ја потврдува неопходноста од зајакнување на европскиот идентитет и поставување на натамошни мерки за подигнување на европската свест (одсивот на гласачи на сите наредни избори е во континуиран пад). „По првите непосредни избори во 1979 година, Европскиот парламент формира Комитет за културна политика” (Вајденфелд, Веселс, 2003:265).

За подобрување на имиџот на Заедницата, Европскиот совет формира Комисија која преку низа мерки, треба да го промовира европскиот идентитет и да го подобри имиџот на Заедницата.⁶⁹ Комитетот со кој претседавал италијанскиот европратеник Пјетро Адонино, изготвил два извештаи во конципирањето на стратегии за промоција на „европската идеја.”⁷⁰ Германскиот министер за надворешни работи Геншер во 1981 година најавува нова европска иницијатива наречена „Единствен европски акт”. Во рамки на тој акт

⁶⁸ Report by Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council.

⁶⁹ Првиот состанок на министрите за култура на Европската заедница се одржува 1984 година, на кој се усвојуваат првите конкретни акциски планови за промоција на културата.

⁷⁰ Во предлозите на Адонино се предлага формирање Европска Академија на науки, мултилингвален телевизиски канал, симболите на ЕУ, Европски младински оркестар и Опера центар, формирање на европска награда за литература, Европска година на киното, студии по европски интеграции... Adonnino, P. (1985). „A People's Europe. Reports from the ad hoc committee”.

покрај другото, се предвидува и „тесна соработка во областа на културата и правото” (ibid, 29). Комисијата на Жак Делор во 1985 година ја усвоила „Програмата за работа за создавање на Европа на граѓаните” со имплементирање на предлозите на Адонино. Првата фаза е клучна во промовирање на европската култура, меѓу другото и поради усвојувањето на политичките симболи на ЕУ. Следува проширувањето на Унијата во 1986 година со Шпанија и Португалија. Конкретна иницијатива од областа на културата во првата фаза од развојот на европската културна политика е „европската културна престолнина” од 1985 година,⁷¹ која подоцна е преименувана во „Европски град на културата”, како и промовирањето на читање книги.

Неуспешните референдуми во некои од европските земји, како и сè помалата популарност на Унијата кај граѓаните, се причините поради кои културата влегува во фокусот на Унијата, заради очекуваните социјални промени т.е. промени на јавното мислење за Унијата. Неуспешниот референдум во Данска и оној во Франција кој бил успешен за само 0,1%, покажале дека во натамошниот развој на Унијата треба да се посвети особено внимание на политиките на кохезија, културната комуникација и чувството на европско заедништво. „До раните 1990-ти, популарноста на Европската унија кај нејзините граѓани беше во пораст, и покрај недостигот на активно учество во европски прашања, за потоа да доживее радикален пад” (Micossi, 2008:1). Микоси во својата анализа „Демократијата во Европската унија” посочува дека отфрлањето на Договорот за Уставот во 2005 година, преку француските и холандските референдуми, потоа референдумот во Ирска, колебливиот однос на Германија, Полска и Чешка, ја потврдиле ноторната дискрепанција помеѓу јавното мислење и центрите на политичко одлучување на ЕУ. Сето ова резултирало со создавање на институционална криза и демократски дефицит. Оттука, првата фаза на формирање на европската културна политика е интегративна, бидејќи според политичките тела на Унијата, културата е моќна кохезивна алатка за одржување на европското заедништво, иако на политичката агенда е ставена по економските и политичките одлуки.

⁷¹ European Capitals of Culture: the road to success From 1985 to 2010.

Францускиот државник и еден од архитектите на европската интеграција, Жан Моне изјавил: „Ако треба да започнеме одново, тогаш ќе започнеме со културата“⁷² (цитиран од Крис Шор во „In uno plures“ (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe. 2006, 7-26).

4.2.2 Втора фаза (институционална)

Во втората фаза (деведесеттите години) културата во Европската унија добива правно-формална димензија и станува *de jure* дел од европската легислатива, слично како институционалните претходници на европската културна политика. Членот 128 од Договорот за Европската заедница предвидува дека „Заедницата ќе придонесе за развојот на културите на земјите-членки, почитувајќи ги нивните национални и регионални разлики и во исто време истакнувајќи го заедничкото културно наследство.“⁷³ Ова опфаќа: ширење на културата и историјата на европските народи, некомерцијалната културна размена, уметничкото творештво, вклучувајќи го и аудиовизуелниот сектор. „Општата културна политика не е насочена кон некакво усогласување на културните идентитети на државите-членки, туку напротив, кон зачувување на нивната разноликост“ (Мусис, 2005:232).

Важен дел од правното (институционално) регулирање на културната политика, претставува „Клаузулата за помирување на културите“ (член 151 (4)) од Договорот за Европската заедница, со кој се бара почитување на културните аспекти од дејностите на Заедницата. „Принципот на субсидијарност“ кој важи за низа сегменти од политиките на ЕУ, е применет и во областа на културната политика, биле предвидени ограничени интервенции на ЕУ во оваа сфера. Комитетот на региони (како и Економско-социјалниот комитет) има советодавна улога во политичкиот систем на ЕУ. Советот на ЕУ и Европската комисија мораат да го консултираат кога станува збор за донесување на одлуки од регионален интерес (образование, култура, здравство, социјална кохезија...) Постигнувањето на целите кои произлегуваат од зачувување и промовирање

⁷² Цитиран од Крис Шор во „In uno plures“ (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe. Cultural Analysis 5 (2006):7-26.

⁷³ Treaty on the European Union: 1992, Title IX. (Достапно на <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>).

на културната разноликост, се спроведуваат преку: соработка меѓу државите-членки, културните аспекти и другите европски политики, соработка помеѓу ЕУ, држава-членка и трети држави и посебни мерки за поддршка на активности преземени од страна на државите (ibid).

Европското „граѓанство“ т.е. „државјанство“ за кое се залага Комитетот на Адонино, во контекст на права и идентитет се верификува преку Договорот од Мастрихт во 1992 година, како и со измените постигнати со Амстердамскиот договор во 1999 година, (член 17) според кои, европското државјанство го надополнува националното државјанство, но не го заменува.

Културната политика на ЕУ, официјално почнува да се спроведува од 1994 година со документ на Европската комисија за петгодишниот период (1994-1999 година) преку три конкретни програми за култура: Аријан (книги), Калеидоскоп (уметничко творештво) и Рафаел (заштита на културно наследство). За овие три програми Европската комисија потрошила 78 милиони евра за градење на имиџот и јакнење на идејата за „европски идентитет“. Одредени мерки во областа на културната политика биле преземени во осумдесеттите години, како „европската престолнина“, договори за посебни услови за влегување во музеи и присуство на културни настани за младите луѓе, создавање транснационални културни правци (ibid, 2005). Во овој период, регулативите се однесувале на културата како фактор на економската и социјалната кохезија. Европската комисија заедно со своите тела работи на креирање на програми преку механизмите на културната индустрија. Следува програмата „Култура 2000“ предложена од Европската комисија, со поголем буџет од првиот (240 милиони евра). Втората програма е „Култура 2007-2013“ (донесена со Одлука на Советот на Европската унија и Европскиот парламент 1883/2006/ЕК од 12 декември 2006 година), за која се обезбедени 400 милиони евра за културна соработка и интеркултурен дијалог, програмата „Европа за граѓаните“ за периодот 2007-2013, „Европската престолнина (град) на културата“, програма за дигитализација на европското културно наследство, „Европската година на креативност и иновативност“ (2009), „Европската година на меѓукултурен дијалог“ (2008), дигитални библиотеки (2010)...

Со проширувањето на ЕУ со земјите од Источна Европа (Романија, Бугарија, Словенија) во европскиот културен простор се отвори место за

култури кои се различни од униформниот западен концепт. Тоа придонесе за „дијалогизирање“ помеѓу латиницата и кирилицата; помеѓу Истокот и Западот; помеѓу Ориентот и Оксидентот...

Културата индиректно влегува како дел од критериумите за членство во Унијата, при што во т.н. „три копенхашки критериуми“ за прием, во политичкиот дел се бара: „Стабилност на институциите кои ќе ја гарантираат демократијата, владеење на правото, човековите права и почитувањето на малцинствата“ (Каракмишева, Ефремова, 2009:156). По Договорот од Лисабон (2007), нема значајни промени во спроведувањето и развојот на европската културна политика. Во поглавјето „Култура“, таксативно се набројани: основната цел на културната политика на ЕУ, законодавната постапка во поглед на културните прашања, како и негувањето на соработката со трети земји и меѓународни организации од сферата на културата, особено Советот на Европа. Во членот 167 (поранешниот член 151 од Договорот за Европска заедница), е наведено дека: „Унијата ги зема предвид културните аспекти во своето дејствување според останатите одредби од Договорите, особено со цел почитување и промовирање на различноста на нејзините култури.“⁷⁴

Врската на културата со оформувањето на Република Македонија како самостојна и независна држава со полн политички легитимитет е несомнена: преку контактот со старословенската култура, јазикот, традицијата, православието... Волф Ошлис смета дека „Архитект на модерна Македонија е Крсте Петков Мисирков (1874-1926), кој во 1903 година со својата книга „За македонските работи“ ја напиша повелбата на модерна, европска Македонија“ (Ошлис, 2012:218).

Во 2004 година Македонија ја усвои „Националната стратегија за интеграција во Европската унија“. Во делот на културната политика, се нотираат заложби за промовирање и афирмирање на македонската култура, преку „унапредување на културната разноликост на заедниците во земјата“.⁷⁵ Во Националната стратегија за реформи во сферата на културната политика

⁷⁴ Договор од Лисабон - консолидирани верзии Договорот за Европската унија, Договорот за функционирање на Европската унија, Повелба за фундаменталните права на Европската унија, Протоколи, Декларации, 2011.

⁷⁵ Национална стратегија за интеграција на РМ во ЕУ, 2004:142. (Достапно на: http://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/Nacionalna_strategija%2006.09.04.PDF).

стои дека: „Хармонизацијата со европското законодавство подразбира примена на конвенциите и резолуциите на меѓународните организации особено во доменот на културното наследство, како и на директивите на ЕУ вградени во новиот Закон за заштита на културното наследство”.⁷⁶ Во тој контекст, важни се: директивата 93/7/ЕЕЗ која се однесува на „реституција” т.е. враќање на културните предмети незаконски отуѓени од територијата на една земја и регулативата 3911/92 за извоз на културни добра, што се однесува на мерки за увоз и извоз на движното културно наследство, односно за сузбивање на нелегалната трговија со артефакти. Во Законот за култура на РМ, (член 9) се потенцира националниот интерес во културата преку донесување на „Национална програма за култура”. Во таа програма покрај другото, се утврдуваат и „целите и приоритетите на културната политика” (Закон за култура на РМ, 2003:3). Македонија по добивањето на кандидатскиот статус во 2005 година почнува да партиципира во програмите на ЕУ за култура.⁷⁷ Македонија зема учество во програмата „Култура 2007-2013” која вклучува промовирање на транснационална мобилност на културните оператори (на сите оние кои работат во секторот за култура во ЕУ); охрабрување на транснационалната распространетост на уметничките дела и културните производи; поддршка на интеркултурниот дијалог... Во таа насока е првата „Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија за периодот 2012 - 2017 година”, во која се артикулира потребата за „поголема автономија на одлучувачките центри”⁷⁸ во културата, заради децентрализација, децентрализација, децентрализација и деконцентрација на културата и поддршка на приватниот сектор во културата.

⁷⁶ На Националната стратегија ѝ претходи „Спогодбата за стабилизација и асоцијација” од 2001 година, која покрај другото предвидува и културна соработка.

⁷⁷ Посебно билатерално тело кое работи на интеграцијата на Македонија во ЕУ е „Мешовитиот парламентарен комитет Република Македонија - Европска унија” формиран врз основа на Резолуција на Европскиот парламент 2004 година, како и Одлука на Собранието на РМ.

⁷⁸ Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија за периодот 2012 - 2017 година. Достапно на: <http://kultura.gov.mk/index.php/odnosi-so-javnost/soopstenija/698-pokana-za-ucestvo-vo-javna-debata-vo-vrska-so-nacrtot-na-nacionalnata-strategija-za-razvoj-na-kulturata-za-periodot-2012-2017>

5. Управување со културната политика на ЕУ

5.1 Културната политика и системот на донесување одлуки во ЕУ

Системот на донесување одлуки во ЕУ („multi-level governance“) е комплексен политичко-институционален механизам за верификација на политиките донесени на ниво на Унијата. За разлика од останатите европски политики, Унијата има мала можност за легислативна интервенција, заради специфичноста на прашањето.

Цел на културната политика на ЕУ, не е политичката унификација на културниот идентитет, односно градењето нова европска култура, што го потврдува фактот дека во системот на донесување одлуки (decision making process)⁷⁹, прашањата од областа на културата се оставени во исклучива надлежност на земјите-членки.⁸⁰ Хармонизацијата на законодавството во полето на културата е регулирана со член 151 од ДЕЗ, со кој всушност се истакнува дека, „Заедницата треба да придонесе кон процвет на културите во државите-членки, почитувајќи ја нивната државна и регионална разноликост, а во исто време доближувајќи го општото културно наследство на преден план“ (ibid, 232). Оттука, културните прашања се во исклучителна надлежност на земјите-членки, а при носење на одредени културни политики кои би биле заеднички во рамки на Унијата, се почитува постапката на соодлучување, при што задолжително мислење приложува Комитетот на региони.⁸¹ Во прашањата за кои може да одлучува Европската унија, а се однесуваат на културата, влегуваат: „креативна индустрија“, (од ad hoc Комитетот „People's Europe“) информациските системи, аудиовизуелната политика... Решавањето на културните прашања кои имаат покомплексна природа и ги тангираат вредностите, традициите, малцинствата, признавањето и јазикот, не се решаваат на супранационално ниво, освен неколкуте клучни меѓународни

⁷⁹ Постојат три клучни постапки во системот на донесување одлуки на Европската унија: консултација (Парламентот дава свое мислење, а Советот на министри ја носи одлуката имајќи го предвид мислењето на Парламентот, но без обврска истото да го почитува); согласност (Советот на министри носи одлука по добиена согласност од Парламентот); соодлучување (Парламентот и Советот на министри имаат еднаква улога во носењето на одлуката) (Ванковска, 2008).

⁸⁰ Трите типа надлежности во системот на одлучување се: исклучива надлежност на ЕУ, споделена надлежност на ЕУ со земјите-членки и исклучива надлежност на земјите-членки.

⁸¹ Покрај културата, Комитетот на региони има надлежност со консултација и врз образованието и стручната обука, јавното здравство, транспортните системи, економската и социјална кохезија како и за други прашања (Каракамишева, Ефремова, 2009).

договори. Земјите-основачки на ЕУ (заради т.н. „пондерирање“ на гласовите во Европскиот парламент) одредени политики согласно „Acquis communautaire“ можат да ги донесуваат бидејќи го имаат мнозинството гласови.

Во системот на донесување одлуки во Европската унија се вклучени акти (регулативи, директиви, одлуки...) кои претставуваат задолжителни правно-формални решенија за политиките, со важност на целата територија на Унијата. Во делот од културната политика, се донесени такви регулативи, директиви и одлуки кои ги тангираат сите земји-членки. Голем број од нив се идентични или блиски со оние на Советот на Европа, особено во заштитата на културно-историското наследство. Со Регулативите на Советот на ЕУ 3911/92⁸², и измените и дополнувањата 974/2001⁸³, извозот на културни богатства кои имаат историска, уметничка или археолошка вредност надвор од Заедницата, може да се одвива само со дозвола на државата-членка. Со директивата 93/7⁸⁴ и измените и дополнувањата на директивата 2001/38⁸⁵ се регулира враќањето на незаконски отуѓените артефакти.

Во рамки на културната политика на ЕУ, влегуваат и прашањето за „авторското и други сродни права“ (опфатени со директивата 93/98⁸⁶), правото на т.н. „повторна продажба“ (право на интелектуална сопственост на авторот за продажба на делото), а со директивата 96/9⁸⁷ се утврдува заштитата на

⁸² Council Regulation (EEC) No 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992R3911:EN:HTML>)

⁸³ Council Regulation (EC) No 974/2001 of 14 May 2001 (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:137:0010:0011:EN:PDF>)

⁸⁴ Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0007:en:HTML>)

⁸⁵ Directive 2001/38/EC of the European Parliament and of the Council of 5 June 2001 amending Council Directive 93/7/EEC on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State (Достапно на: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&numdoc=32001L0038&lg=EN)

⁸⁶ Council Directive 93/98/EEC of 29 October 1993 harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0098:en:NOT>)

⁸⁷ Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases (Достапно на: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&numdoc=31996L0009&model=guichett&lg=en)

пишана и електронска база на податоци. Со одлуката 2000/278⁸⁸ на Европскиот совет, Заедницата е договорна страна во договорите за авторски права на Светската организација за интелектуална сопственост (World Intellectual Property Organization) и договорите за изведби и фонограми со WIPO. Европскиот Совет ја истакнува потребата од соработка во конзервирање на кинематографското наследство, преку учество во „Европската кинематографска архива“. Имајќи ја предвид важноста на јавното мислење околу евроинтегративниот процес, особено внимание е посветено во делот на информирање на граѓаните преку медиумите. Со директивата 89/552⁸⁹, усвоена 1989 година и дополнета 1997 година со директивите 97/36⁹⁰ и 2007/65⁹¹, обезбедува слободно движење и промоција на европските телевизиски програми. Во студијата „Финансирање на уметноста и културата во ЕУ“, се анализираат различни приоритети на културните политики на земјите членки. „Некои земји се фокусирани на културното наследство, а други во сржта на нивната културна политика имаат прашања како што се социјална инклузија и културната разновидност, следејќи го патот кој го карактеризира интересот на ЕУ во однос на културниот сектор“.⁹²

5.2 Принципот на субсидијарност и отворениот метод на координација во културната политика на ЕУ

Клучен инструмент во политичкиот систем на ЕУ, кој дозволува регулирање на одредени прашања и области исклучиво преку националните

⁸⁸ 2000/278/EC: Council Decision of 16 March 2000 on the approval, on behalf of the European Community, of the WIPO Copyright Treaty and the WIPO Performances and Phonograms Treaty (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000D0278:en:NOT>)

⁸⁹ Television broadcasting activities: "Television without Frontiers" (TVWF) Directive (Достапно на: http://europa.eu/legislation_summaries/audiovisual_and_media/l24101_en.htm).

⁹⁰ Directive of the European Parliament and the Council of 30 June 1997 amending Council Directive 89/552/EC on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities. (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1997:202:0060:0070:EN:PDF>).

⁹¹ Directive 2007/65/EC of the European Parliament and of the Council of 11 December 2007 amending Council Directive 89/552/EEC on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities (Достапно на: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=Directive&an_doc=2007&nu_doc=65).

⁹² Financing the arts and culture in the European union. 2006. (Достапно на: <http://ebookbrowse.com/gdoc.php?id=36761089&url=a0e849ea595f598dd1830875c06c23db>).

политики, е „принципот на субсидијарност“ (анг. *subsidiarity principle*).⁹³ „Во домените кои не спаѓаат во нејзина ексклузивна надлежност, Заедницата презема мерки, во согласност со принципот на субсидијарност, само ако целите на предвидената акција не можат да се остварат во потребна мерка од страна на државите-членки, односно можат да бидат поуспешно остварени од страна на Заедницата“ (Ванковска, 2008:240). Принципот на субсидијарност заедно со „принципот на непосредна примена“ (анг. *immediate applicability*), „принципот на директен ефект“ (анг. *principle of direct effect*), „принципот на супрематија“ (анг. *principle of primacy*), се главни принципи на комунитарниот правен поредок на ЕУ, во контекст на (не)транспонирање на легислативата во националните законодавства. Со меѓуинституционалниот договор за апликабилноста на овој принцип парафиран 1993 година, помеѓу Европската комисија, Советот на ЕУ и Европскиот парламент се предвидува „при секој предлог да приложува и образложение за оправданоста во светлина на принципот на субсидијарност“ (*ibid*, 241).

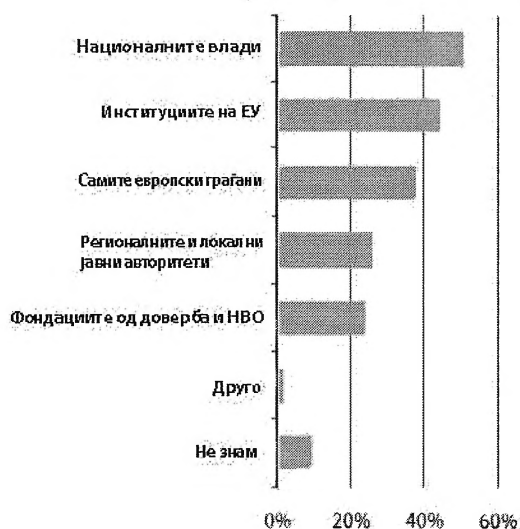
Според неколку теории за европска интеграција „принципот на субсидијарност“ се толкува токму како главен „регулатор“ на културните активности на Заедницата. Земјите-членки имаат исклучиво право на управување со културната политика, додека ЕУ е вклучена претежно на ниво на културна соработка и регулирање на заштитата на културно-историското наследство. „Принципот на субсидијарност беше вклучен во културната акција, воспоставувајќи одговорност за културните политики на ниво на земјите-членки“ (Barnett, 2001:12). „Принципот на субсидијарност“ е донесен покрај другото и како олеснување на координацијата за преземање одредени иницијативи во рамки на Заедницата. Во „multi-level governance“ - политичката структура на ЕУ, овој принцип Клајв Барнет го промислува како „баланс меѓу културната различност и културното заедништво“ (*ibid*, 16).

Улогата на политиката во процесот на креирање на културните програми и активности во ЕУ, се потврдува и со долуприкажаното истражување на Евробарометар (67.1, 2007). На прашањето за улогата на институциите во подигнувањето на степенот на културните активности и промовирање на

⁹³ Воведен со Договорот од Мастрихт во 1992 година. Претходно како инструмент постоел во „Европската Повелба за локална самоуправа“ (1985) и Советот на Европа.

културната разновидност, најголем дел од испитаниците одговориле дека за тоа треба да се погрижат националните влади, помал дел институциите на ЕУ. Довербата која граѓаните ја имаат во националните влади за спроведување на културната политика, е многу повисока од искажаната доверба во администрирањето на културната политика преку институциите на Европската унија. Со ова се потврдува фактот дека националните политики заради лојалноста не можат да бидат супститут за транснационалните политики на ЕУ.

Приказ 7.17: Улога на институциите во подигнувањето на културните активности и промоција на културната различност ЕУ-27, 2007 (%)

Статистики за култура. Едиција 2011, Евростат
 Канцеларија за службени публикации на ЕУ, 2011 Луксембург⁹⁴

Отворениот метод на координација (анг. open method of coordination) претставува необврзувачки меѓувладин метод на управување во ЕУ, (soft law mechanism) со кој државите се оценуваат од друга држава-членка, а Европската Комисија има само надзорна улога во тој процес. Овој метод „се заснова врз пет клучни принципи: субсидијарност, конвергенција, управување со цели, надзор на земјата и интегриран пристап“ (Каракмишева, Ефремова, 374). Се применува во сите области каде имаат надлежност државите-членки. Отворениот метод на координација и принципот за субсидијарност се

⁹⁴ Прилогот е преземен и адаптиран од издание на Евробарометар (види електронски референци).

експлицитно наведени во првата официјална стратегија на ЕУ за култура, т.н. „Европската агенда за култура“ (2007). Овој механизам им овозможува на земјите-членки да ги решаваат прашањата партнерски - еден чекор понапред. „Земјите-членки ќе бидат охрабрани целосно да ги поврзат локалните и регионалните власти и националните културни чинители во процесот на следење и да дадат опис во своите национални извештаи со што тие биле вклучени.“⁹⁵ Овој метод кој е флексибилен им овозможува на земјите-членки да учат од искуствата една од друга.⁹⁶ Во „Европската агенда за култура“ се потенцира дека „Комисијата ќе побара заедно со државите-членки, да се зголеми широката координација на ЕУ преку активности поврзани со културната соработка“ (ibid).

5.3 Културата и јавното мислење во ЕУ

Хабермасовата теорија за структурната трансформација на јавната сфера и нејзините импликации врз демократијата, е одличен теориски егземплар за опис на културниот простор во рамки на ЕУ, кој ја сочинува комуникацијата помеѓу политичарите и граѓаните. „Јавната сфера игра улога на посредник помеѓу општеството и државата, во кој јавноста се организира како носител на јавното мислење“ (Попоски, 2009:82). Јавниот простор е есенцијален индикатор на јавното мислење, па оттука, претставува своевиден „барометар“ на демократскиот капацитет на институциите во ЕУ. „Согласно класичната либерална теорија, јавна сфера е просторот меѓу власта и општеството во кој индивидуите ја остваруваат формалната и неформалната контрола над државата“ (Јакимовски, 2003:41). Бидејќи ЕУ не е држава во класична смисла, јавниот простор во ЕУ, всушност претставува „конгломерат“ на националните јавни простори. Во таа насока, индикативен за анализа е

⁹⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social committee and the Committee of the Regions on a European agenda for culture in a globalizing world SEC(2007) 570 (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:EN:PDF>).

⁹⁶ Конкретен пример е евалуацијата преку отворениот метод на координација на националните акциски планови за шест држави (чешката Република, Естонија, Латвија, Словачка, Словенија и Шведска) за социјалната вклученост во однос на културните политики и нивното влијание врз социјалната инклузија на етничките малцинства. The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States-Final Report (Достапно на: <http://www.ecmi-eu.org/projects/omc/>).

процесот на европеизација на националните јавни простори, иако во изданијата на Евробарометар,⁹⁷ се мери јавното мислење во земјите-членки и земјите-кандидатки за членство во ЕУ, но не и на ниво на ЕУ.

Наместо критичко и рационално опсервирање и промислување на социјалните и општествени процеси, државата и корпорациите ги преземаат виталните функции на јавната сфера, со што стануваат доминантни во јавната сфера. „Експанзијата на медиумите, рекламирањето, односите со јавноста и корпоративната контрола врз културата, според Хабермас, тоа е „начин приватните корпорации да добијат дотогаш невидена моќ во јавната сфера, со тоа практично истиснувајќи ги рационалните граѓани, но и политичките партии како главни актери во политиката” (ibid, 86). Гледиштето на Хабермас за „структурната трансформација на јавната сфера” која се случува на национално ниво, се рефлектира и врз јавниот простор во ЕУ. Државата и општеството, кои претходно биле засебни, стануваат конвергентни. „Процесот на политичкото релевантно практикување и балансирање на моќта сега се случува директно меѓу приватните бирократии, здруженијата за посебни интереси, партиите и јавната администрација” (Habermas, 1999:176). Дебатите и критичките мислења се супституирани со фабрикуваното мислење на експерти, анкети, пропаганди... „Во овој процес на „повторна феудализација“ на јавната сфера, „јавноста ја губи својата критичка функција за сметка на инсценираната претстава; дури и аргументите се преобразуваат во симболи на кои повторно не може да им се одговори преку спротиставување, туку само преку идентификација со нив” (Попоски, 2009:99).

Во Адорновата студија „Негативна дијалектика”, а посебно во делото „Дијалектика на просветителството” на Адорно и Хоркхајмер, се анализира продорот во јавната сфера, при што резултат е фузијата на економската и политичката сфера, која придонесува за администрирање на општествените промени и за евидентен пораст на културните индустрии. Овие двајца теоретичари сметаат дека феноменот на масовната односно популарната

⁹⁷ Станува збор за публикација на Европската комисија. Излегува од 1973 година. Истражувањата на Евробарометар покриваат многу области кои ги засегаат европските граѓани: проширување, социјална состојба, здравство, култура, информатичка технологија, животна средина, европска валута, одбрана...

култура осигурен преку политичките влијанија, имаат цел да го осигурат т.н. „културен монопол“. „Секоја масовна култура под монопол е идентична и почнува да се насира нејзиниот скелет, нејзиниот поимен костур произведен со монопол“⁹⁸ (Horkheimer, Adorno, 1989:127). Оваа теорија дава приказ на сложената платформа врз која е поставено прашањето за културата и културната индустрија на ниво на ЕУ наспрема и наспроти рационалните и критички согледувања на европските граѓани, како и податоците од јавното мислење.⁹⁹ Јавната сфера на ниво на ЕУ е транснационална. Во овие односи доминантно е прашањето за демократизацијата на културата, односно за транспарентноста на процедурата при носење на програмите за култура, како и за седостапноста на културната и креативната индустрија до граѓаните. Џон Кејн пишува за нов историски тип на демократија, т.н. „предупредувачка демократија“ (анг. monitoring democracy) која е „пост-Вестминстерска политика дефинирана од рапидниот пораст на различните типови екстрапарламентарни механизми за испитување на моќта“ (Keane, 2009:1) во т.н. „медиумски заситени општества“ (анг. media-saturated societies) - концепт идентичен на разбирањето на културата во ЕУ во контекст на новите современи технологии.

Џим Мек Гајан, предлага концепт за т.н. „културна јавна сфера“, „која се однесува на артикулирање на политиката, јавното и приватното, како „оспорен терен низ афективно-естетски и емоционални начини на комуникација“ (McGuigan 2005:435). Граѓаните на ЕУ, ваквата културна јавна сфера воглавно ја перцепираат како виртуелна, транснационална и цивилна. Во масмедиумите како што е телевизиската, културната јавна сфера се сфаќа фикционално и како забава, наспрема „реалноста“ која ја прикажуваат вестите. Ова го потврдуваат и статистичките испитувања на ниво на Унијата. За три четвртини (77%) од испитаниците на Евробарометар 67.1, културата е важна за нив. Испитувањето на европската агенција за статистика „Евростат“, во поглед на разбирањето на културата во земјите-членки на ЕУ, покажува дека најголем

⁹⁸ Во дел од философскиот дискурс во „Негативна дијалектика“, Адорно се осврнува на нацистичката идеологија, која во својата суштина ја има идејата за „аријевската лоза“. Тој потенцира дека таквата политика го докажла „неуспехот на културата“ (Adorno, 1979).

⁹⁹ Во „Оксфордскиот речник по социологија“, Гордон Маршал сублимира дека либералните и радикалните критичари се посклони кон поддржување на популарната култура како израз на јавниот вкус, а во исто време отфрлање на високата култура како елитистичка (Маршал, 2004).

дел (39%) од испитаниците под поимот „култура“ подразбираат уметност и изведбени перформанси, традицијата, јазикот и културната комуникација, литературата. Само девет проценти од испитаниците под „култура“ подразбираат вредности и верувања. Европската комисија како главен извршен орган на Унијата и спроведувач на политиките на Унијата, преку своите тела спроведува програми за финансирање токму на ваков тип „културни активности“, што е извесна замена за неуспешните обиди да се креира европски културен идентитет преку европско државјанство и промовирање европски вредности.

Табела 7.2: Концепт и разбирање на културата, ЕУ-27 2007 (%)

	% на одговори
Уметности (перформанси и визуелна уметност)	39
Традиции, јазик, обичаи и социјални и културни активности	24
Литература, поезија, драма, ажури	24
Образование и семејство (воспитување)	20
Знаење и наука (истражување)	18
Начин на живот и навии	18
Цивилизации (западна, азиска, африканска, арапска...)	13
Историја	13
Музеи	11
Слободно време, спорт, патување, забава	9
Вредности и верувања (вклучувајќи филозофија и религија)	9
Не ме интересира, не е замена	2
Премногу елитна, снобоиска, отмена, здодевна (негативна конотација)	1
Друго	7
Незнам	5

Статистики за култура. Едиција 2011, Евростат
 Канцеларија за службени публикации на ЕУ, 2011 Луксембург¹⁰⁰

Важен сегмент во креирање на јавното мислење во контекст на културата, е аудиовизуелниот сегмент, односно медиумите како трансмитери на информациите и довербата на граѓаните на Унијата во нив. Заради транспарентност и демократичност при донесување на одлуките во рамки на ЕУ, медиумите ја имаат улогата и на критичар на политиките на Заедницата, но капитализмот и либерализмот индиректно создадоа ситуација во државите, во

¹⁰⁰ Прилогот е преземен и адаптиран од издание на Евробарометар (види електронски референци).

која „поседувањето и контролата на медиумите не е ништо друго освен растечки извор на општествена моќ” (Коковиќ, 1997:358). Имицот на Унијата кај граѓаните се обликува преку медиумски проекти, посебно кај земјите-кандидатки за членство и земјите-аспирантки, во нагласување на важноста и потребата за континуитет на европската интеграција.

6. Социо-економската димензија на европскиот културен простор

6.1 Поимот културна индустрија во социолошки контекст

Важноста на културата за европската интеграција е несомнена. Таа е континуитет на хуманистичката мисла, „трезор” на културното богатство. „...Од антиката до денес, од Софокле до Брехт и Бекет, европскиот театар е поврзан со демократијата, обезбедувајќи место за слободен израз. Карикатурите на Гоја или Пикасовата „Герника” ги обележаа умовите на генерации, заради силните социјални и политички пораки тие ги опфаќаат.”¹⁰¹ Современата европска уметност и култура ја имаат истата улога и се рефлексija на европската креативност. Моќта на културата и уметноста (и преку поединечни примери) стануваат видливи преку одреден општествен настан, појава или случување. „На пример, Ростропович свира на виолончело за да го прослави падот на Берлинскиот ѕид, Даниел Баренбоим води оркестар составен од Израелци и Палестинци.”¹⁰²

Валтер Бенјамин меѓу првите теоретичари во студијата „Уметничкото дело во добата на механичката репродукција” (1936) го истакнува влијанието на техничката репродукција врз уметничкото дело, со став дека на таков начин делото се алиенира од аудиториумот и дека со помош на новите технологии и медиумите се намалува општественото значење на уметноста. Еминентниот шпански социолог Мануел Кастелс (Manuel Castells Oliván), анализирајќи ги односите во постиндустриското општество, ја поставува т.н. комуникациска теорија на „мрежно општество”. Смета дека културата ја сочинуваат низа комуникациски процеси. „Мрежите претставуваат нова социјална морфологија на нашите општества и проширувањето на логиката на вмрежување

¹⁰¹ The economy of culture in Europe. 29 (Достапно на: http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc883_en.pdf).

¹⁰² *ibid*, 30.

значително го промени начинот на функционирање и резултатите од процесите на производство, искуство, моќ и култура” (Кастелс, 2004:527). Според Кастелс, „облиците на бизнис организација во источноазиските општества се продуцирани низ заемно дејство на култура, историја и институции” (ibid, 211).

Капитализмот и либерализмот имаат непосредно влијание и врз културата - социолошки феномен кој го промислуваат низа теоретичари меѓу кои Рејмонд Вилијамс, Јирген Хабермас, како и претставниците на т.н. „Франкфуртска школа” за социјална теорија, Теодор Адорно и Макс Хоркхајмер во теориите за индустријализација на културата и експанзијата на популарната т.е. масовна култура.¹⁰³ „Културната продукција на која ѝ се приговара доаѓа воглавно од централните пазарни институции заради кои, во сите други погледи (и практично дури и во овој) државата постои да ги промовира и штити, и дури, во некои случаи, од институции што таа директно ги овластува” (Вилијамс, 1996:109). Оваа своевидна „виртуелизација” на културата, во насока на масовна продукција и репродукција е присутна во постиндустриските општества, каде добива статус на профитабилна „дејност”, што пак придонесува за занемарување на естетските, етички, кохезивни и интеграциски одлики на културата и уметноста, воопшто. „Културата директно придонесува за економијата преку производи за потрошувачка, културните добра и услуги отелотворени во книгите, филмовите, музиката, звучните снимки, концертите и слично...”¹⁰⁴ Во постмодерната теорија, францускиот философ и социолог Жан Бодријар во студијата „Симулакрум и симулација”, анализира дека сликите станале помоќни од самата стварност, со што хиперреалниот свет (свет на симулации) станува заводлив и манипулативен. Наместо главната функција (социокохезивна) културата станува конзумеристички продукт во рамки на општеството, а во конкретнава констелација на Европската Заедница (Бодријар, 2000).

¹⁰³ Во поширок контекст, Макс Вебер ја поврза религијата со капитализмот, односно економскиот успех на северна Европа со протестантската етика наспроти осиромашувањето на католичкиот југ (Weber, 1968).

¹⁰⁴ ibid, 31.

6.1.1 Културната и креативната индустрија во Европа

Историјата на европската интеграција покажа дека културата е потребна „алатка“ за одржување на социјалната кохезија во земјите на Унијата, за одржување на интегративниот процес, но и за имиџот на Заедницата во поширок геокултурен контекст. По формалното легитимирање на културата преку договорите на Заедницата, интензивно продолжуваат да се финансираат и реализираат проекти од културата („Европска престолнина на културата“, „Европска награда за литература“, „Европска награда за превод“, поттикнување на фондации кои промовираат културна соработка, финансиска помош за зачувување на архитектонско наследство на Европа...). Одредени сегменти од културната политика, во една техничка констелација, вклучуваат и нови елементи како поттикнување на креативност и иновации.

По финансирањето проекти од областа на културата и самата култура стана дел од „профитабилните сектори“ во Унијата. На тој начин, културниот сектор во ЕУ станува една од важните компоненти во развојот на европската економија. Со вметнувањето на културата како значајна „дејност“ на Заедницата, продолжуваат да се реализираат фазите од „профитирањето“ од културната индустрија. Во таа насока, политичките менаџирања на европските фондови за (ре)продукција и пренос на културни добра, ја создаваат спрегата помеѓу економијата, политиката и културата, односно ја потврдуваат новата - економска димензија на европскиот културен простор. Оттука произлегува тезата дека „културата е совршено позиционирана на врвот помеѓу економијата и политичката сфера.“¹⁰⁵

ЕУ како и националните држави донесуваат легислативи за т.н. „културна политика“, што уште на поимно ниво, укажува на фактот дека управувањето со културата и културните ресурси воопшто, е подложно на менаџирање, влијанија и интереси. Европската комисија (преку Генералниот директорат за образование и култура) наложи изготвување на студија за влијанието на економијата врз културата во ЕУ. Студијата „Економија на културата во Европа,“ (анг. *The economy of culture in Europe* - објавена во 2006 година), покрај останатите статистички податоци, ги покажува мерливите и

¹⁰⁵ *ibid*, 29.

немерливи влијанија на културниот сектор врз целите на Лисабонската стратегија, по што културата во ЕУ станува „катализатор на креативноста.“¹⁰⁶ Се согледуваат економските придобивки од културниот туризам, вработувањето во културниот сектор, размената на културни добра, воведувањето ICT (information and communication technology) во културната политика... Во студијата се земени предвид статистиките на сите релевантни меѓународни организации кои ги следат економските и културни промени во државите: Организацијата за економска соработка и развој (OECD), Организацијата за образование, наука и култура на Обединетите Нации (UNESCO), Меѓународната алијанса за интелектуална сопственост (WIPO), Групата за културни статистики (LEG-Culture), Агенцијата за статистика на ЕУ, Евростат...

Во студијата се прави дистинкција помеѓу т.н. традиционални уметнички сектори во кои влегуваат уметничките дела (works of art) наспрема „културни добра и услуги“ (анг. cultural goods and services) кои се претставени во контекст на културната и креативната индустрија.¹⁰⁷ Првите (уметничките дела), во споменатата студија се опишани како неекономски т.е. непрофитни, но сепак, сè повеќе се признава нивната „економска вредност“. По оваа анализа, Европската Комисија ја објавува „Европската агенда за култура“¹⁰⁸ во 2007 година, верифицирана со Резолуција¹⁰⁹ и заклучоците на Советот на ЕУ.¹¹⁰ Претходните програми за култура, „Култура 2000“ и „Култура 2007-2013“, се основани со цел унапредување на културната област заедничка за жителите на Европа, која почива врз заедничко културно наследство, преку развој на културната соработка помеѓу културните оператори од земји-учеснички во

¹⁰⁶ Во споменатата студија „Економијата на културата“, креативноста се дефинира како сложен процес на иновација, комбинирајќи неколку или сите од следниве димензии: идеи, вештини, технологија, управување, производствени процеси и култура (The economy of culture in Europe. (Достапно на http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc873_en.htm).

¹⁰⁷ Постои теориска дистинкција помеѓу културна индустрија која ги опфаќа т.н. традиционални т.е. уметнички сектори (визуелна уметност, танц, драма, опера, музеи, итн...), додека културниот сектор ги покрива новите технологии.

¹⁰⁸ European Commission > Culture (Достапно на: http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/european-agenda-for-culture_en.htm).

¹⁰⁹ Resolution of the Council of 16 November 2007 on a European Agenda for Culture (Достапно на: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32007G1129\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32007G1129(01):EN:NOT)).

¹¹⁰ Council of the European Union, Brussels, 14 February 2008, 16616/1/07 REV 1 CONCL 3 (Достапно на: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/97669.pdf).

Програмата. Во кохезиската политика на ЕУ за периодот 2014-2020¹¹¹, се признава потенцијалот на културата во зголемување на социо-економскиот развој на регионите во ЕУ. Посебно аспектирано прашање во промислувањето на економските импликации од културната индустрија, претставуваат новите теории за „етноконзумеризам“ и „етномаркетинг“, кои ги анализираат потрошувачките и конзумеристички навики во контекст на одредена култура.

Македонија во 2008 година донесе прв официјален документ за развој на повеќе културни и креативни сектори. Станува збор за државна стратегија за креативни индустрии, каде врз основа на аналитички сознанија се мапираат политики за развој на креативните индустрии во земјата. Според резултатите од анализата на податоците добиени со анкетата во студијата „Мапирање на креативните индустрии во Република Македонија“, најзастапени креативни индустрии во Македонија се: адвертајзингот (13,9%), издаваштвото (12,6%), уметничките занаети (10,9%), филмот (9,6%), ликовната уметност (8,3%), современата уметност (7,8%), архитектурата (7,4%), софтвер (7%). Останатите културни индустрии се исто така застапени, но со помал процент. „Најголемиот број креативни индустрии соработуваат со институции од областа на културата и тоа 77%, 64,8% со граѓански здруженија, 50,2% со економски институции, а само 24,8% соработуваат со политички институции“.¹¹² Во рамки на студијата биле поставени прашања за односот на државата кон креативните индустрии. Според добиените податоци, 70,1% од испитаниците сметаат дека државата треба да го препушти одлучувањето за креативните индустрии на независни тела сочинети од авторитети од соодветната област и да дозволи приватно финансирање; 56,2%, би прифатиле државата да се грижи за сè што е од нивната сфера и притоа да ги контролира, а 43,8% не би го прифатиле тоа.¹¹³

6.2 Влијание на културниот сектор врз економијата на ЕУ

Според студијата на европската Агенција за статистика Евростат, „Културни статистики“, придонесот на културната и креативната индустрија во

¹¹¹ European Commission > Culture (Достапно на: http://ec.europa.eu/culture/news/eu-cohesion-policy_en.htm).

¹¹² Мапирање на креативните индустрии во Република Македонија, 2009:71.

¹¹³ *ibid.*

ЕУ, во контекст на економскиот бенефит е несомнен, со тенденција на континуиран раст.¹¹⁴ Врз основа на Структурните бизнис статистики (анг. Structural Business Statistics - SBS) и Статистичката класификација на економските активности во Европската Заедница (анг. Statistical Classification of Economic Activities in the European Community - NACE) се опишува и објаснува економската димензија на културата.

Туризмот, вработувањето, размената на културни добра, користењето на ICT секторот, креативноста, ја рedefинираа улогата на културата во економски контекст. Културната индустрија постепено стана важен сегмент во социо-економскиот развој и комуникациски механизам на ниво на земјите-членки како и самата ЕУ, што го потврди и Европската комисија во 1996 година.¹¹⁵ Како и останатите стопански и индустриски гранки, културната индустрија и културата заедно, значително придонесуваат за економскиот развој. Според споменатата студија, во 2009 година, на ниво на ЕУ (27 земји-членки), 3,6 милиони луѓе биле вработени во пет главни културни сектори, што претставува 1,7% од вкупната вработеност во Унијата. Највисок процент во таа насока бил забележан во нордиските земји, а најнизок во Португалија, Романија и Турција. „Во 2009 година ЕУ (на ниво на 27 земји) извела повеќе културни добра во остатокот на светот, отколку што увезла, бележејќи трговски суфицит од околу 1,9 милијарди евра. Главни производи на извозот и увозот се книги и уметнички дела (воглавно слики)“.¹¹⁶

Врската меѓу културата и туризмот е највидливиот аспект за придонес кој придонесува за локален развој. Според Светската туристичка организација на Обединетите нации (UNWTO) „Европа е најпосетувана дестинација во светот. Во 2005 година, на континентот биле забележани 443 милиони и 900 илјади меѓународни посети.“¹¹⁷ Потврда за порастот на културниот туризам во Европа е податокот дека „од 812 објекти кои се под заштита на УНЕСКО, 300 се

¹¹⁴ Евидентни се регионалните разлики во поглед на учеството на креативните индустрии во различни земји од ЕУ.

¹¹⁵ Cohesion policy and culture A contribution to employment (Достапно на: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/culture/home_en.htm).

¹¹⁶ Cultural Statistics. Eurostat Pocketbooks. (2011).

¹¹⁷ The economy of culture in Europe. (Достапно на http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc873_en.htm), 147.

наоѓаат во Европа.”¹¹⁸ Културниот сектор придонел за раст од 2,6% на БДП на ЕУ во 2003 година и растел за 12 проценти повеќе од општата економија. Финансирањето на проекти и активности од областа на културата индиректно придонесува и за подобрување на социјалната кохезија. „Во периодот меѓу 2007 и 2013 година, издатоците на ЕУ за култура под политиката на кохезија се планирани на повеќе од 6 милијарди евра, што претставува 1,7% од вкупниот буџет на Структурниот Фонд.”¹¹⁹ Финансирањето од структурните фондови на ЕУ за проекти од областа на културата се однесува на изградба на културна инфраструктура (театри, музеи), обуки за вештини во управување со културниот сектор...¹²⁰

7. Политиката и културните конфликти во Европа

7.1 Ориентализмот, вестернизацијата, балканизмот - европска културна Другост

Дихотомијата „варварство - цивилизација” - дискурс чија генеалогичка е лоцирана во Стара Грција, на парадигматски начин ја отсликува културната и политичката демаркација помеѓу „Ние” и „Другите”, т.е. Исток и Запад, односно помеѓу Ориентот и Оксидентот. Ова сопоставување е детерминирано од релацијата „центар-периферија”, која теориски се промислува во постколонијалистичките анализи. Односите помеѓу културите се тангенцијални со врските помеѓу „топографската” и „симболичката” географија, односно помеѓу проектираните слики, стереотипи и идентитети наспроти реалните т.е. фактичките. „Идејата на Европа стана приврзаник на процесите на формирање на колективниот идентитет, кои ја засилуваат доминацијата на центарот врз периферијата” (Delanty, 1995:13). Перцепцијата на „Другиот” е илустрација на политичката и културната афирмација на различноста. Центарот е културолошкиот „axis”, додека периферијата се согледува како помалку важна и во таа смисла има инфериорен статус.

¹¹⁸ Ibid, 147.

¹¹⁹ Study on the Contribution of Culture to Local and Regional Development - Evidence from the Structural Funds Final Report. September 2010. (Достапно на: http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc2942_en.htm).

¹²⁰ Ibid.

Ова прашање датира од поделбата на римското Царство на два административни дела: Pars Orientis (Источен дел) и Pars Occidentis (Западен дел) од римскиот император Диоклецијан (284-305) (Treadgold, 1997). Поделбата е всушност почеток на клерикалната и политичка схизма, која се случува во 11 век. Расколот помеѓу двата центри: центарот на западното царство - Рим и центарот на источното царство - Константинопол кој датира од 1054 година, аналитичарите го лоцираат во борбата за власт помеѓу римските папи и константинополските патријарси. Символичките, јазичните, организациските и воопшто културните разлики помеѓу западната и источната црква, кулминирале во теолошки, доктринарни и културолошки разлики, што пак значело поделба на Царството по географска и политичка линија. Крстоносните војни од 11 век, имаат уште подлабоко влијание врз поделбата на европскиот културен простор на две диференцијални културни сфери, според религискиот карактер. „Дихотомијата помеѓу цивилизацијата и варваризмот не беше лесно уништена ниту со хуманистичките философии како стоицизмот или од страна на новата универзалистичка религија, христијанството” (Jones, 1971:380).

Азија и Блискиот Исток со нивната источна, арапска култура, во рамки на евроцентричниот дискурс биле согледувани како негативна разлика наспрема Европа, како западна култура. Едвард Саид го пласира поимот „ориентализам”, за да укаже на историскиот однос помеѓу Западот и Ориентот. Саид смета дека „Ориентот помогнал да се дефинира Европа (или Западот) како нејзина спротивна слика, идеја, персоналитет, искуство” (Саид, 2003:13). Преку филолошките, културни и уметнички артефакти, Саид во студијата „Ориентализам: западни концепции за ориентот” (1978), ја потврдува тезата за конструираната идеолошка, политичка и културна имагологија од страна на Западот, за културниот простор на Ориентот. Според Саид, „Ориентот е интегрален дел на европската материјална цивилизација и култура” (ibid, 13). Западната т.е. европската култура е парадигма за културна супериорност и авторитарност, додека источната скоро секогаш се јавува во субординирана констелација. Заклучокот на Саид е дека Европа се формира со „маргинализација на Другите”. Овој процес има социопсихолошка димензија на субординирани односи. „Прогласувањето на Другиот (process of Othering) е

хиерархиска операција, а Другиот е хиерархиската категорија” (Шелева, 2005:112). Источна и Централна Европа го чуваат темелот на европското заедништво (христијанството), додека Западна Европа минува низ историските периоди на Просветителството. „Државите и луѓето од Европската источна периферија повторно и повторно жртвувајќи се самите себе на олтарот од Европа, послужија како последен бастион на западната цивилизација” (Chekel, Katzenstein, 2009:114). За државите од Централна и Источна Европа, градењето на демократски општества е фокусирано според моделите на западноевропските земји. Франција и Германија се т.н. „држави-јадра” на Европската Унија (Хантингтон, 2010), кои се концентрирани околу културни сличности. Околу нив се групираат Белгија, Холандија и Луксембург, а подоцна и останатите земји.

Една од целите на Западот е да ги модернизира т.е. да ги „вестернизира” незападните општества. Хантингтон разликува три можности кога се работи за контактот на незападните земји со процесите на модернизацијата и вестернизацијата: отфрлање на двете, прифаќање на двете и прифаќање на првото, но отфрлање на второто (ibid). Одредени земји како Јапонија прифатила само одредени форми на модернизација. Јапонија следеше цврста линија на отфрлање, почнувајќи од нејзините први контакти со Западот во 1542 година, па сè до средината на деветнаесеттиот век (ibid, 104).

Според низа теориски анализи, со распаѓањето на Советскиот блок и падот на социјалистичкиот режим, Западот (Европа и САД) немаат свој културен и политички опонент. Низ историско - политичкиот пресек на мапата на Европа, одреден период владее идејата за „Mittleuropa” или, „in-between Europe” (Zwischeneuropa), синоним за Средна Европа која би претставувала тампон-зона помеѓу Источна и Западна Европа. „Гледиштата на Централна Европа, нејзината прецизна локација и карактер, се особено врзани со улогата на Русија на источната граница на Европа” (Mikkeli, 1998:177). Централноевропскиот блок бил замислен како економски, политички и културен простор под германската хегемонија, т.е. како алтернатива или трета Европа, помеѓу Истокот и Западот. Фридрих Нојман во делото „Mittleuropa” (1915), ја гледа „Германија како лидер, која ќе го заземе централното место во европската политика” (ibid, 178).

Отфрлањето или отпорот било засилено претежно во исламските општества, но и во одредени источноевропски блокови, каде процесот на градење на нацијата (анг. nation building), се одвивал релативно поинаку отколку кај западните земји. Евентуалното губење на суверенитетот и културниот идентитет ги ставаат нациите држави во позиција да останат приврзани за националната посебност. „Националните држави се премногу географски приврзани за да можат да одговорат на глобалните закани и загрозувања... Тие се затворени, а не отворени политички творби” (Rifkin, 2006:279).

Ориентализмот е културната платформа врз која се развива имагологијата и перцепцијата за Балканот. Процесот на „верижно ориентализирање на другите“ на Балканот, Марија Тодорова според теоријата на Саид, го именува како „балканизам“ (Тодорова, 2001). Еминентниот книжевен теоретичар и културолог, Михаил Бахтин го нарече Балканот „гротескно тело”, затоа што „Европа го има значењето на културното Гор (уста, референцијалност), додека Балканот - на културното Долу (утроба, либидиналност)” (Шелева, 2005:45). „Утероцентричното” инклинирање кон автохтоност, кон сопството, односно кон себе, е *differentia specifica* на Балканскиот полуостров. „Тоа е вистинскиот образец на балканската идеологија: нетрпеливост кон сличните на себе си, по „хоризонтала”, понизност и сервилност кон големите сили по „вертикала” (Мочник, 1999:186). Еднонасочната интерпретација е резултат на погрешниот херменевтички приод во толкувањето на ориентализмот, вестернизацијата и балканизмот. Џесика Герхарт, во есејот „Воведни истражувања на Балканскиот концепт во уметноста” ќе забележи дека „И на Запад и на Исток, концептот за Балканот се претворил во стигматична етикета, која носи визија и гледање на Балканот како на регион на крвави феуди, примитивност и заостанатост, и во последно време, најчесто - регион на невозможна мултиетничка и мултикултурна коегзистенција без крвави конфликти” (Герхарт, 2007:2).

Имаголошката проекција за европскиот културен „Друг”, е всушност изворот на културните стереотипи т.е. искривената „културна фиксација”, која придонела за низа културни конфликти во европската историја.

7.2 Религиските прашања и секуларизмот во ЕУ

Глобализациските геополитички текови ја реактуализираат етно-религиската припадност и политичкиот интерес во анализите на социо-културните теории. Историскиот пресек на европската интеграција покажа дека чувството на припадност, „вредносниот консензус“ (според теоријата на американскиот социолог Талкот Парсонс), верските организации, деноминациите, екуменизмот и низа религиски елементи се *spiritus movens* или движечки импулс во идејата за обединета Европа. Во аспектирањето на религијата во ЕУ, клучни се три прашања: улогата на религиите во градење на европскиот културно-политички идентитет, секуларизмот, (не)признавањето на религиските права и етно-религиските конфликти во Европа.

Конструкцијата на политичкиот идентитет во ЕУ (елаборирано во поглавјата 1.4 и 3.1) е верифицирана на темелите на хуманизмот, либералната демократија и заедничките вредности кои се директно произлегуваат од христијанската етика и доктрина.¹²¹ „Морфологијата“ на овие европски вредности всушност ја сочинуваат дел од етичките програми на католицизмот, православието и протестантизмот. Христијанската доктрина зависно од различните верски формални организации (цркви, деноминации...), дава различен приоритет на одредени вредносни и хуманистички прашања. Пример за оваа теза се толеранцијата и почитувањето на човековите права, како темелни принципи во европската интеграција. Според аналитичарите, тие се вклучени во учењето на Католичката црква, за разлика од земјите каде доминантна религија е православието. Човековите права, како што нагласуваат Даниел Филпот и Тимоти Семјуел Шах во студијата „Религијата во проширена Европа“, влегуваат во корпусот на религиски декрети со „*Pasem in Terris*“ на папата Јован XXIII, а продолжуваат со документот „*Dignitatis Humanae*“ на Вториот Ватикански концил, кој за прв пат ја одобри верската слобода. Подоцна, човековите права, демократијата и верската слобода стануваат дел од учењето на папата Јован Павле II. Вториот Ватикански Концил е значаен покрај другото и за инклузивноста на сите христијански заедници, како и реконсилијација со протестантите, муслиманите и Евреите.

¹²¹ Останува отворено прашањето дали ЕУ е „христијански клуб“ односно сојуз на држави кои споделуваат „заеднички христијански вредности“.

„За разлика од Католичката црква, православноста никогаш децидно не ги вклучи човековите права и демократијата во средиштето на своето учење” (Ibid, 38). Оттука и поддршката на идејата за европската интеграција е најголема кај католицизмот, отколку кај православието и протестантизмот.¹²²

Во рамки на меѓународното право, членот 9 од „Европската конвенција за човекови права” (Стразбур, 1950), го гарантира правото на слобода на мислење, убедување и религија. „Ова го вклучува правото за промена на религијата или верувањето, манифестирање на религијата, или верувањето во култ, поучување, парктицирање и чување, што е предмет на одредени ограничувања во согласност со правото и потребите во демократското општество.”¹²³ Но, и покрај тоа, евидентна е забраната за истакнување на одредени верски симболи. Имено, забраната за носење на традиционалната женска облека (никаб и бурка) во Франција и Белгија¹²⁴ е воведена со цел полесна идентификација иако претставува флагрантно кршење на религиозните права и слободи парафирани во меѓународните конвенции. Џонатан Волек Скот во студијата „Политиката на велот”, апострофира дека ова прашање ја покажало немоќта не само на француската влада туку и на другите европски земји, „како да се прилагодат националните институции и идеологии кои претпоставуваат или бараат да хомогеност, во хетерогеноста на нивните сегашни популации” (Scott, 2007:40). Скот смета дека во суштината на забраната за носење на муслиманскиот вел стои притаениот расизам.¹²⁵ „Расизмот беше поттекст на контроверзната шамија, но секуларизмот беше нејзино експлицитно оправдување” (ibid, 90). Сличен проблем претставува референдумското изјаснување за забраната за изградба на минариња во

¹²² На формирањето на Европската заедница за јаглен и челик (ЕЗЈЧ) во 1951 година од шесте земји-основачи (Бенелукс, Франција, Италија и Западна Германија) и проширувањето во Европска економска заедница, им претходат две реконсилјации: помеѓу Франција и Германија (за војната од 1870 до 1945 година) и помеѓу протестантите и католиците во христијанската демократија.

¹²³ European Convention on Human Rights, article 9.

¹²⁴ Забрана за носење бурка и никаб планираат и Холандија и други европски земји.

¹²⁵ Антрополошката димензија на хиџабот во фокусот ја поставува муслиманската жена, која пак феминистичката критика ја анализира низ дискурсот на обезгласеност и потчинетост, слепа верба во локалните традиции, опресијата од страна на мажите и дискутабилниот превез кој (според исламската традиција и шеријатот) е одлика на муслиманскиот религиски идентитет (Мерниси, 2003); (Дејвис, 2001); (Silvestri, 2008).

Швајцарија.¹²⁶ Во Италија и Шпанија постоеја иницијативи за забрана за истакнување на крстот како симбол на христијанството во италијанските и шпанските државни училишта, проследени низ секуларистичка конотација. Европскиот суд за човекови права, ја промени првично донесената одлука дека со истакнувањето на крстовите се крши „верската и образовната слобода“.¹²⁷ Според официјален Ватикан, „распетието“ како религиски симбол е длабоко вкоренет во италијанската култура и историја. И британската Влада се обиде да го забрани носењето крст на работното место. Германија го забрани обрежувањето поради религиски причини, со став дека „телесниот интегритет“ на детето е над правата на верските слободи или правата на родителите.

Еклезиолошката и клерикалната организација на Католичката црква, хиерархиски централизирана низ религискиот и политички центар - Ватикан, преку идејата за *Respublica Christiana*, ја направи остварлива можноста за континентална унификација преку христијанството. „Католичката еклезиологија го предиспонира видливото транснационално единство (или барем не е инстинктивно против) во корист на федерални и конфедерални политички проекти кои ги преминуваат националните граници“ (Philpott, Samuel Shah, во „*Religion in an Expanding Europe*“, 2006:60). Според Филпот и Шах, од сите христијански верски заедници, Католичката црква најревносно ја промовира демократијата низ Револуцијата од 1989 година. Важна улога во процесот на градење и промовирање на европскиот културен и политички идентитет имаат христијанските демократи, кои почнувајќи од Хашката конференција во 1948 година почнуваат да учествуваат во паневропските мрежи за европската интеграција. „Тие го чинеа најважното јадро на еврофили, откако поствоената левица длабоко се подели околу интеграцијата, додека протестантите на Британија и нордиските региони не беа заинтересирани за наднационалниот карактер на континенталниот предлог“ (ibid, 52).

Ортодоксното (православно) христијанство во Европа (со многу послаба институционална структура) е помалку заинтересирано за проектот на европската интеграција. Теоретичарите подвлекуваат дека црквите со

¹²⁶ Вакви решенија планираат и Германија и Данска.

¹²⁷ *Crucifixes in Italian State-school classrooms: the Court finds no violation*. European Court of Human Rights (Достапно на: http://www.echr.coe.int/echr/resources/hudoc/Lautsi_pr_enG.pdf).

православна вероисповед (претежно во Југоисточна Европа) за разлика од католичките, имаат релација со националната култура, односно носат национален предзнак. „Православните се длабоко посветени на погледот на нивните автокефални национални цркви како носители чувари на поединечните национални култури” (ibid, 60). Православната црква има поблизок однос кон народите заради византиското наследство и посебните држави (Грција, Русија, Србија). Прв пат православието доаѓа во контакт со ЕУ како политички субјект преку членството на Грција во ЕУ 1981 година, а потоа во 2004 година со членството на Кипар.¹²⁸ Во 2007 година со членството на Романија и Бугарија, се проширува кругот на земји-членки на ЕУ каде доминантна религија е православието. Тие се толкувани како верска „другост” на Европа.

Протестантската теологија иако разгранета со повеќе деноминации (лутеранство, калвинизам, англиканизам, баптизам) се обединува во обидот да ја реформира Католичката црква во 16 и 17 век и ја одбива идејата за европската интеграција. Но, протестантизмот е значаен за развојот на европската интеграција од друг аспект. Со Вестфалскиот мировен договор 1648 година, кој се зема како прв паневропски договор, формално завршува схизмата помеѓу католицизмот и протестантизмот и се инаугурира сувереноста на државите. Но, Католичката црква дури во 20 век ја признава територијалната сувереност на државите и нивната одвоеност од Црквата, па протестантизмот директно влијае на религиската слобода и на диференцијацијата меѓу сферите на влијание помеѓу државата и црквата. Отворен религиски конфликт во Европа останува и деценискиот спор во Северна Ирска помеѓу протестантите кои се залагаат да останат во Обединетото Кралство и католиците, кои бараат Северна Ирска да се обедини со јужниот сосед, Република Ирска. Мировниот договор од 1998 година, овозможил поделба на власта по верска определба помеѓу католичките и протестантските партии.

¹²⁸ Во проширувањето на ЕУ во 2004 година, влегоа осум экс-комунистички земји: Естонија, Унгарија, Чешка, Летонија, Литванија, Полска, Словачка, Словенија, заедно со Малта и Кипар.

Исламот како клучна обединувачка сила на муслиманскиот свет низ историјата, но и според статистиките¹²⁹ станува најбрзорастечка религија во земјите на Европа. Секогаш се сопоставува со христијанството, посебно во контекст на политичката интеграција во ЕУ. „Исламот е реконструиран во европскиот дискурс како анти-Европа, цивилизациски концепт дијаметрално спротивен и потенцијално во конфликт со оној на Европа” (Zemni, Parker, 2002:13 во „Islam, Europe`s second religion”). Семјуел Хантингтон и Бернард Луис исламот го поимаат како тотализирачка сила во Европа. Во студијата „Судирот на цивилизации и преобликувањето на светскиот предок”, Хантингтон подвлекува дека „конфликтот меѓу либералната демократија и марксизмот-ленинизмот во дваесеттиот век е само минлив и површен историски феномен во споредба со непрекинатиот и длабоко конфликтен однос меѓу исламот и христијанството” (Хантингтон, 2010:324/5). Иако исламот е дел од европската историографија (својот политички и воен врв го достигнува од осмиот до шеснаесеттиот век) не е вклучен во културниот идентитет на Европа и во вредностите кои ја промовираат европската култура. „Многу Европејци, кои се соочуваат со сè поголемиот број муслимански малцинства, инсистираат на тоа дека европскиот идентитет е неодвоив од секуларниот национален етос и јудео-христијанската култура” (Esposito, 2010:39).

Евидентна е пролиферацијата на антиисламските убедувања и исламофобијата¹³⁰ во Европа, кои ја блокираат културната и религиска толеранција и пермеабилноста на ЕУ за прием на земји-членки, посебно онаму каде што исламот е државна религија. Стравот од исламизмот како политичка идеологија и од фундаментализмот во Европа и светот се интензивира по терористичките напади врз цели во САД во 2001 година. Исламската култура се перципира како субверзивна и некомпатибилна со универзалните и етички

¹²⁹ Според статистиките на Американскиот Институт за религија и јавен живот, бројот на муслиманите во Европа континуирано расте: од 29,6 милиони во 1990 година, до 44,1 милиони во 2010 година. Во 2030 година се прогнозира на над 58 милиони (The Future of Global Muslim Population Projections for 2010-2030).

¹³⁰ Убиството на холандскиот режисер Тео Ван Гог (кој важел за критичар на исламот), безредијата во француските предградија, бомбашките напади во Лондон, карикатурите на пророкот Мухамед во данскиот весник, забраната за носење на симболите на исламската култура (хиџаб, никаб, бурка...) референдумите против градењето џамии низ Европа, се факти од поновата европска историја кои ја прикажуваат комплексната општествена и политичка констелација на исламот и исламската култура во контекст на европската интеграција.

компоненти на јудео-христијанската доктрина, но по нападите во САД, генерализацијата и стереотипизацијата на културните обрасци, дополнително придонесува за продлабочување на недовербата и пораст на исламофобијата. „Модерна Европа беше последниот и можеби одлучувачки момент во капиталната историска ера на инкубација во историјата на човештвото, кој го најави раѓањето и ширењето на исламот” (Džait, 1989:105).

Интеграцијата на „најголемото верско малцинство” во Европа останува отворена и неизвесна. Некои земји членки со законодавни инструменти ги регулираат исламските верски практики, како посетата на џамиите, проповедта, прозелитизирачки практики, „халал-колење” и јавната употреба на верските симболи. „Во речиси сите суверени држави со изразито муслиманско мнозинство, исламот е државна религија. Многу од нив имаат одредби во уставите со кои Светиот закон на исламот се востановува како основа на законот или како главен извор на легислативата” (Луис, 2006:7).

Приемот на Турција во ЕУ, поради докрај неопределената географска припадност на европскиот континент, непочитувањето на човековите права и принципите на либералната демократија, правата на курдското малцинство, останува одложен проблем на европската политичката агенда. „Турција трпеливо чука на вратата на Европскиот клуб од 1959 година, само за да ѝ се каже учтиво да чека, додека гледа како оние што аплицирале по неа, се поканети први во последните бранови на пристапување” (Byrnes, Katzenstein, 2006:71). Пречка за приемот на Турција во ЕУ е и решавањето на „кипарското прашање.”¹³¹ И покрај реформите на Мустава Кемал Ататурк, кој ја трансформира старата Отоманска Империја во модерна и секуларна држава, приемот на Турција децениски се одложува и заради евентуалната зголемена пенетрација на муслиманите во европските земји. „Религијата и државата беа одделени, а верските работи беа ставени под контрола на министерството, кои на крај беа контролирани од политичарите” (Хан, 2009:242). Според тоа, Крис Хан во „Социјална антропологија” потенцира дека „турскиот народ останува главно муслимански, но сегашна Турција не може да се смета за муслиманска држава” (ibid, 242). Дополнителен политички предизвик претставува и

¹³¹ Островот е разделен на два дела, од кој едниот е член на ЕУ, а во другиот живеат кипарски Турци со своја самопризнаена држава.

донесувањето на одлуки на Европскиот парламент преку т.н. „пондерирање“ на гласовите (анг. weightings), според кое Турција би била втора најголема земја според бројот на пратеници во Европскиот парламент, што директно би влијаело на промена на политичката моќ при гласање на одлуките.

Во контекст на прашањето за секуларизмот или диференцијацијата на црквата од државата и економските активности, еминентниот социолог на религии Хозе Казанова, смета дека пред осумдесеттите години на 20 век, религијата била „ограничена“ на *res privata*, но од 1980 година натаму, повторно се обидува да го зајакне своето влијание во јавниот живот. Религиите почнуваат повторно да играат важна улога во политиката. „Религиските традиции низ светот одбиваат да ја прифатат граничната и приватизирачка улога која теоријата на модерноста, како и теоријата на секуларизација ги резервира за нив“ (Cassanova, 1994:5). Глобализацијата и регионализацијата ѝ ја вратија на религијата интегративната функција, па оттука и апелот на понтификатот преку римскиот папа Јован Павле II, за повторната т.е. нова „евангелизација на Европа“. Германскиот социолог Басам Тиби пред Светскиот арапски Институт во 1992 година, предлага либерален концепт на исламот во Европа. Во поглавјето „Муслиманските мигранти во Европа: помеѓу евро-ислам и гетоизацијата“ од студијата „Муслиманска Европа или евро-ислам“, го промислува муслиманскиот идентитет низ нова форма на исламот со неологизмот „евро-ислам“, кој е „културно прилагоден на секуларните европската општества“ (AlSayyad, 2002:19). Теонимот „бог“, не влезе во европскиот устав, но се постигнал договор за „културното наследство“, како еден од темелите на ЕУ. Унгарија со уставни измени прави обиди да го заштити христијанството. Со новиот унгарски Устав од 2012 година, Унгарија е дел од „христијанска Европа“, со што правно-формално државата се „брани“ од исламизација.

Религиозноста на Европејците се јавува како контрапункт на политичкото сумирање на христијанските вредности. Истражувањата направени од „Евробарометар“ во 2005 година,¹³² покажаа дека четворица од пет Европејци веруваат во некоја спиритуална сила, а 52% веруваат во „бог“. Специфичен е

¹³² Special Eurobarometer 225 63.1 Social values, Science and Technology. 2005.

токму примерот со Турција, која иако не е членка на ЕУ, била опфатена со истражувањето. Британскиот социолог Дејви Грејс во статијата „Европа: исклучок кој го потврдува правилото“? (од студијата „The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics“), ја промислува индиферентноста на европските граѓани кон сериозно и темелно прифаќање на верата (Martin et al, 1999). Анализите на Грејс стануваат клучни во научната мисла, со концептот за традиционална припадност кон одредена религија без верување („believing without belonging“), објавен во истоимената студија „Religion in Britain Since 1945: Believing without belonging“ (Grace, 1994).

7.3 Етно-политичките и етно-културни состојби во Европа

Доведувањето на етничките групи во европеизациски контекст дополнително ја нагласува потребата за етничка и религиозна идентификација заради чувството на загрозен идентитет. Од низата социолошки теории за етницитетот, во овој контекст апликабилна е т.н. „неокултуралистичка теорија“, според која етницитетот е сфатен како културен систем. Во една од теориите, Филип Путиња и Жослен Стреф-Фенар на етницитетот му пристапуваат како кон симболички систем. „На етницитетот се гледа како на идиом со кој се соопштуваат културните разлики во контекстите кои варираат во склад со степените на заедничките значења“ (Putinja, Stref-Fenar, 1997:124). Станува збор за манифестни знаци и сигнали, односно т.н. дијакритички црти преку кои поединците го искажуваат својот идентитет, и вредносните ориентации. Според ова гледиште, етницитетот е „процес на културни разлики“. „Социјалната артикулација на разликата, од гледна точка на малцинствата е комплексен тековен договор што бара да ги авторизира културните хибриди кои се појавуваат во мигови на историска трансформација“ (Bhabha, 1994:2). Норвешкиот антрополог Фредерик Барт, анализирајќи ги границите на етничката група, подвлекува дека членови на една етничка заедница покрај биолошките и комуникациско - интеракциските врски, поседуваат и „дистинктивната црта на дотичната култура“ (Putinja, Stref-Fenar, 1997:217). Тоа подразбира културна диференцијација и механизми за прием односно

исклучување од групата.¹³³ „Етничката група која користи културни симболи е субјективно самосвесна заедница која воспоставува критериуми за вклучување и исклучување од групата” (Ацески, 2007:218). Поради фактот што етничките групи мораат да ја почитуваат и мнозинската култура, но пред сè поради страв од мајоризација, Роберт Тед Гур етничките групи ги нарекува „малцинства под стрес” (Gurr, 1993).

Полиетничноста на најголемиот дел од европските држави ја потврдуваат големиот број етнички малцинства. Обидите за заштита на етничките, верски и јазични права во Европа се лоцираат по Вестфалскиот договор во 1648 година. „Со завршниот акт на Конгресот во Виена во 1815 година интересите на полските национални малцинства стануваат заштитени. Оттогаш, меѓународните договори почнале да излегуваат подалеку од правото на вероисповед и на членовите на националните малцинства да им гарантираат поголема еднаквост и специфични права” (Radivojević, Raičević во „Prava manjina”, 2005:53). Со потпишување на највисокиот правен акт т.н. „Hatihumajun” во 1856 година, Османлиската империја го гарантирала правото на вероисповед на малцинските заедници. Овој акт всушност има цел да го штити христијанското малцинство во Турција - обврска која оваа држава ја презела и со потпишувањето на Берлинскиот договор во 1878 година.

По завршувањето на Првата светска војна, под покровителство на Друштвото на народите, започнува системското признавање на малцинските права со меѓународни договори¹³⁴ за обезбедување права на малцинствата што се наоѓале на нивните територии. „На мировни договори за заштита на малцинствата се обврзаа: Австрија, Унгарија, Бугарија и Турција. Слични обврски на основа на посебни спогодби презедоа Полска, Чехословачка, Кралството СХС, Романија и Грција. Одредени земји како Финска со Аландските Острови, Албанија, три балтички држави и Ирак, се обврзаа на заштитата на малцинствата со влезот во Друштвото на народите” (ibid, 54). Билатералните договори за заемна заштита на малцинствата надвор од

¹³³ Американската теоретичарка со индиско потекло Гајатри Спивак Чакраворти во постмодернистичката критичка теорија го лансира поимот „субалтерност”, што генерално укажува на односот на потиченост и безвредност под одреден културен диктат (Чакраворти, 2003).

¹³⁴ Станува збор за Сен-Жерменскиот, Нејскиот, Тријанонскиот и Лозанскиот договор.

Друштвото на народите, гарантирале покрај граѓански и политички права, непречена употреба на мајчиниот јазик и слобода на вероисповед. Версајскиот систем за заштита на малцинствата ја негирал и секоја асимилација од страна на државата во која се наоѓале малцинства. Како што наведува Лудвиг Клеменс, позитивен пример за заштита на малцинствата меѓу двете светски војни претставува „Законот за автономија“ во Естонија од 1925 година, според кој се признаваат германското, руското и шведското малцинство на естонска територија, како и финско-шведскиот договор од 1921 година” (Klemens, 2001:10). Сепак и по Втората светска војна, сè уште постои извесен амбивалентен однос кон прашањата на правата на етничките заедници. „Нацистичкиот геноцид врз Евреите, Синтите и Ромите, Полјаците, Русите, Украинците и други народи, потоа сталинистичките масовни убиства и прогони, Втората светска војна покажаа на страшен начин на потребата од заштита на етничките и религиозните малцинства и да се создадат ефективни инструменти за нивно спроведување” (ibid, 11).

Во рамки на меѓународното право, заштитата на малцинствата во Европа, почнува да се спроведува со Повелбата на Обединетите нации во 1945 година, „Генералната декларација за правата на човекот” од 1948 година и „Меѓународниот пакт за граѓански и политички права” од 1966 година. Но, претежно во сите меѓународни документи кои ги регулираат овие прашања, колективните права на малцинствата се супституираат со формулации за заштита на индивидуалните човекови права. „Пресвртна точка во регулирањето на ваква заштита доаѓа со усвојување на Декларацијата за правата на лицата што припаѓаат на национални, етнички религиозни или јазични малцинства во 1992 година” (Radivojević, Raičević во „Prava manjina”, 2005:56). Освен во Обединетите нации, заштитата на малцинските групи е инкорпорирана и во голем број документи на ОБСЕ, Советот на Европа и ЕУ и низа неформални и невладини организации.¹³⁵

¹³⁵ Органи на Советот на Европа кои се од посебно значење за заштита на човековите права и правата на малцинствата се: Европскиот суд за човекови права (ECHR), Европската комисија против расизмот и нетолеранцијата (ECRI), Европската комисија за правна демократизација, Комесарот за човекови права... Значајни документи на СЕ за заштита на малцинствата се: Конвенцијата за заштита на човековите права и основните слободи (1950), Европската повелба за регионални или малцински јазици (1992), Рамковната конвенција за заштита на

Етничките т.е. малцински групи, како „субординирани сегменти на комплексните државни општества” (Ташева, 1998:14), во Европа стануваат особено видливи по падот на Берлинскиот сид 1989 година, со миграциите и реформирањето на општествениот систем на земјите од Истокот. „Подемот на современите национални држави во Европа беше долг историски процес што го вклучува создавањето на гранични геополитички, културни и економски субјекти од огромен број на фрагментирани, преклопени и квази автономни територии и заедници, што ги сочинуваа претходните феудални и царски системи” (Anagnostou, Triandafyllidou, 2005:4). Анагносту и Триандафилиду, во студијата „Европската интеграција и мобилизацијата на етничките малцинства”, сметаат дека во главно државите од ЕУ, кога станува збор за вклученоста на малцинствата, може да се класифицираат во четири групи. Во првата група, станува збор за концепт на унитарна држава, која се карактеризира со „недвосмислена доминација на политички и економски центар”, чии структури се шират низ целата територија. Такви примери би биле Франција, Данска и Италија. Во вториот случај станува збор за унитарна држава, која се одвојува од првата група во одреден степен на толерирање на етничката заедница и во зачувување на одреден степен на регионална автономија. Примери за овој вид би биле Холандија, Обединетото Кралство и Шпанија. Третиот случај, Анагносту и Триандафилиду го дефинираат како „механички федерализам”, според кој постојат територијални структури низ државата, но таа ја задржува

националните малцинства (1995)... Во рамки на ЕУ, заштитата на малцинствата е регулирана преку основните договори: Договорот за ЕУ (1992), Договорот за формирање на Европска заедница (1997), Повелба за основните права во ЕУ (2000), како и преку актите на Европскиот Совет: Декларацијата за расизам и ксенофобија (1991), Заедничката акција усвоена од Советот која се однесува на елиминирање на расизмот и ксенофобијата (1996), Декларацијата на Советот и претставниците на владите на држави членки за почитување на различности и борба против расизмот и ксенофобија (1997), Директивата на Советот 2000/78/ЕС за принципот на еднаква постапка со лицата, без оглед на расно и етничко потекло (2000), Директивата на Советот 2000/750/ЕС за општи рамки за еднаква постапка во запослување и професии (2000), Одлуката на Советот 2000/750/ЕС со која се воспоставува акциона програма на Заедницата за борба против дискриминација (2000)... Акти на Европскиот парламент во тој контекст се: Резолуцијата за Повелбата на Заедницата за регионалните јазици и култури и Повелбата за вистински етнички малцинства (1981), Резолуцијата за мерките во корист на јазикот и културата на малцинствата (1983), Резолуцијата за јазиците и културите на регионалните и етничките малцинства во Европската Заедница (1987), Резолуцијата за јазичните и културните малцинства во Европска Заедница (1994), Директивата на ЕП и Советот за заштита на поединците во врска со обработка на лични податоци и слободно движење на податоците (1995), Резолуцијата за расизам, ксенофобија и антисемитизам и идните чекори за елиминирање на расна дискриминација (1998), Резолуцијата за регионални и помалку користени европски јазици (2001)...

својата доминација (таков пример е Германија). „Органскиот федерализам” како четврт тип е карактеристичен за Швајцарија (здружени територијално - културни ентитети во еден државен ентитет) (Anagnostou, Triandafyllidou, 2005). Главна цел на таквото политичко уредување е она што Вил Кимлика го дефинира како задоволување на „етно-културна правда” (Kimlika, 2002).

Во насока на европската интеграција, меѓународните заштитни механизми за малцинствата, се поделени помеѓу Западот (старите земји-членки) и Истокот (земјите од Југоисточна Европа). Ентони Смит во дистинкцијата помеѓу западниот и источниот модел на нација, подвлекува дека источниот модел е изграден на основа на културни врски и етничко потекло (Smith, 1992). Друга евидентна разлика е тоа што процесот на градење на нацијата (nation building) во земјите од источна и југоисточна Европа се одвивал релативно доцна споредено со западните земји.¹³⁶ „Ако европските држави се одлучиле да бидат нации-држави, речиси секогаш постои елемент на етнички идентитет вклучен во нивната колективна слика за самите себе” (ibid, 106). Направени се мноштво класификации и типологизации на малцинствата во зависност од тоа кои параметри се анализираат (критериум на концентрација, ориентација, цели...). Во „Лексиконот на етнички малцинства во Европа”, Лудвиг Клеменс, прави генерална поделба помеѓу „народи без држава” и „етнички малцинства”.¹³⁷ Во рамки на класификациите, професорот Стефан Вулф од Бирмингемскиот универзитет, прави поделба на малцинствата во Европа во четири групи, ако како критериум се земе нивното

¹³⁶ Овие ставови ги артикулира британско-чешкиот философ и социјален антрополог Ернест Гелнер во студијата „Нациите и национализмот” (Гелнер, 2001).

¹³⁷ Во првата група ги вбројува: Аромуните (Власите), Баскијците, Бретонците, Феринжаните, Фризиците, Гагаузите, Галицијците, Гуначите, Каталонците, Корните и Маните, Коризиканците, Лужичките Срби, Окситанците, ретророманските народи, Самите, Сардиниците, Синтите и Ромите, Шкотите и Велшаните. Во втората група вевуваат: Албанците во соседните земји, Аостите (франко-провансалии), Ерменците во дијаспората, Данците и Германците во Шлезвиг, Елзашаните, Гаели (Ирци кои говорат ирски), Грците во соседните земји, Хрватите во Австрија, Јужнотиролци, Унгарците во соседните земји, Македонците во соседните земји, Германците во Источна Европа, Полјаците и Литванците како наследници на некогашното двојно царство, Русите во соседните земји, Рутените и Украинците во регионот на Карпатите, Северна Ирска, Словаците во Унгарија, Словенците во Австрија и Италија, Шведаните во Финска, Турците во Бугарија, угро-финските народи во Русија (Klemens, 2000).

потекло.¹³⁸ Вербата во митските културни врски и карактеристики имаат силна кохезивна моќ за развој на етничкиот сепаратизам.

Посебно круцијален документ во заштитата на правата на малцинствата е т.н. „Расна директива“ (Race Directive т.е. Directive 200/43/EC), според која, се обврска на државите е да спроведат „еднаков третман меѓу лицата без разлика на расното или етничко потекло“.¹³⁹ Во првиот копенхашки критериум (Copenhagen criteria) за влез во ЕУ, „членството бара од земјата-кандидатка стабилност на институциите, гарантирајќи демократија, човековите права, владеење на правото и почитување и заштита на малцинствата“.¹⁴⁰ Мониторирањето на заштитата на малцинствата во ЕУ, од 1997 година за земјите од Централна и Источна Европа се одвива преку билатерални договори и редовни извештаи за секоја земја-кандидат. Хјуџ и Сас сметаат дека ЕУ во мониторингот за заштита на малцинствата, се потпира на телата како што се Советот на Европа, ОБСЕ и невладините организации. Релативно слабото влијание на Комисијата и Судот на правдата во оваа сфера како и недоволно прецизните меѓународни стандарди им дозволуваат на земјите-членки различен пристап кон ова прашање (Hughes and Sasse, 2003).

Ако „...етничките групи се дефинираат како инструментални групи, вештачки создадени и одржувани поради прагматичка корисност“ (Putinja, Stref Fenar, 1997:107), потребата од етно-политичка мобилизација се чини оправдана. Во контекст на етно-културните специфики во Европа и нивната политичка т.е. државна легитимација, ЕУ е илустрирана како „етно-културен

¹³⁸ *Национални малцинства* (етнички групи кои живеат на територијата на една држава (host-state), но истовремено се титуларни носители на името на некоја од соседните држави) како Германците во Централна и Источна Европа, Јужен Тирол, Белгија, Данска и Франција, Грците и Турците на Кипар, Албанците во Косово, Унгарците во Романија и Словачка, Русите во Заедницата на независни држави.) *Транснационални малцинства* (етнички групи чија татковина се протега низ неколку различни држави, но во ниедна од нив немаат формирано нација, како Фризијанците во Германија и Холандија, Баскијците и Каталонците во Шпанија и Франција, Лужичките Срби во Германија, Полска и Чешка). *Автохтони малцинства* (етнички групи кои живеат во татковината на предците во една држава каде тие не се титуларна нација, како Корзиканците и Бретонците во Франција, Галицијаните во Шпанија, Шкотски, Корнски и Велшки во Велика Британија). *Имигрантски малцинства* (етнички групи кои се доселени во европски земји најчесто по 1945 година и кои немаат право на државјанство, како северноафриканските имигранти во Франција и труските гастербајтери во Германија) (Wolff, 2008).

¹³⁹ Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:en:HTML>).

¹⁴⁰ European Commission - Accession criteria (Достапно на: http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm)

пейзаж” (поради мноштвото етнички групи) при што главните прашања се движат во дијапазонот од реален меѓукултурен дијалог до барања за признавање на културните права на малцинствата. Според дефиницијата за конфликт дека конфликтот претставува „оној дел она спорот во кој постои опасност од употреба на вонинституционално насилство меѓу субјектите на спротиставените интереси” (Фрчковски, 1995:317), европската историја бележи низа интер и интраетнички конфликти, кои придонеле за политичка дестабилизација и барања за признавање права на етничката група. „Ако сите европски нации-држави беа етнички хомогени, и ако сите историски турбуленции меѓу нив (и меѓу другите етно-национални групи) биле надминати, проектот за поблиска Европска унија, речиси сигурно би успеал” (Van Dun и Poláčková, во „Contemporary questions of European politics”, 2002:103). Особено важен концепт при градењето на нациите и решавањето на правата на малцинствата е задоволувањето т.н. „етно-културна правда” (Kimlika, 2002).

Одржувањето еквилибриум помеѓу различните етникуми во земјите на Европа е решено на различни начини: од негирање за постоење на малцинствата, преку ограничено признавање, па до целосна интеграција.¹⁴¹ Всушност, тука може да се лоцира и директното влијание на политиката преку државниот апарат во признавање односно непризнавање на одредена културна, религиска или јазична другост која е реалност на одредена територија.

Типичен пример за етно-културна сегрегација во Европа постои во федерална Белгија, каде принципот на територијалност е надополнет со принципот на јазично самоопределување, како изразена форма на културна различност. За трите белгиски региони: валонскиот, фламанскиот (фландрискиот) и бриселскиот кои имаат автономен статус, поклопувањето на јазичното т.е. културно самоопределување со територијалната гетоизација во земјата, заедно со паралелните институции водат кон отцепување на заедниците во посебни ентитети. Ваквата поларизација помеѓу етникумите во административниот центар на ЕУ и НАТО, се рефлектира и на политичко-

¹⁴¹ Во тој контекст, познати се трите типа на државен однос кон мултиетничноста, односно кон етничките групи: асимилација на малцинствата, интеграција, и кохабитација (интеграција без асимилација).

економски план во Белгија. „Валонците гласаат за левите, а Флананците за десните. Фландрија е развиена, додека Валонија е депресивна со две третини повеќе невработени од северот.“¹⁴²

Во Норвешка пак, единствено признато малцинство е популацијата на Саами.¹⁴³ Но, во историјата норвешката држава преку низа институционални механизми се обидува да ги асимилира. „...Од крајот на Првата светска војна, кога Норвешка се осамостои од Шведска до 1970 година, државата води остра политика за асимилација на Саамите, вклучувајќи го задолжителното образование, забраната на јазикот на Саамите во училиштата и на нивната религија, како и официјален презир кон сите Саами“ (Engebrigtsen во „Cultural Identities and Ethnic Minorities in Europe“, 1999:44). Отворени социо-политички прашања остануваат и евентуалното отцепување на Баскија и Каталонија од Шпанија, на Јужен Тирол од Италија, или на Шкотска од Велика Британија...

Романија е земја во која живее најбројното унгарско малцинство со околу 1,4 милиони Унгарци. Најголемото малцинство во земјата - унгарското, побарало признавање на етничките права: образование на мајчин јазик на сите нивоа и сегрегација на училиштата врз основа на етнички критериуми. По етничките немири кои однесоа и човечки животи, се овозможи школување на унгарски јазик во општините кои се над 20% од населението, како и употреба на мајчин (унгарски јазик) во судските постапки. Вил Кимлика, потенцира дека: „кога државата го напаѓа чувството на малцинството за различната национална припадност, последиците со заканата за нелојалност и сецесионистички движења, повеќе се разгоруваат, отколку што се смируваат“ (Kimlika, 2002:39).

Најголемо етничко малцинство во Европа се Ромите, кои ги има дисперзирано низ неколку европски земји.¹⁴⁴ „...Иако осум од десет земји од Централна и Источна Европа имаат значително малцинско население (Бугарија, Чешката Република, Естонија, Унгарија, Латвија, Романија и

¹⁴² The language divide at the heart of a split that is tearing Belgium apart во “The Guardian”. (Достапно на: (<http://www.guardian.co.uk/world/2010/may/09/belgium-flanders-wallonia-french-dutch?INTCMP=SRCH>).

¹⁴³ Освен Саами на територијата на Норвешка како непризнати малцинства живеат и Квен, Евреи, Роми... (Turton, González Ferreras, 1999).

¹⁴⁴ Според статистиките на Советот на Европа, вкупниот број на Роми во Европа се движи околу 12 милиони, во „The Council of Europe: Protecting the rights of Roma“ (Достапно на: http://www.coe.int/AboutCoe/media/interface/publications/roms_en.pdf).

Словачка) само две малцински групи редовно се споменуваат во редовните извештаи: руското јазично малцинство во Естонија и Латвија и ромското малцинство во Бугарија, Чешката Република, Унгарија, Романија и Словачка” (Hughes and Sasse, 2003:14). Протерувањето на Ромите од Франција во Романија и Бугарија се факти од поновата европска историја кои покажуваат дека се прекршуваат политиките кои ги донела самата Заедница како и меѓународните конвенции.¹⁴⁵ Помеѓу причините за одолговлекувањето на приемот на Турција во ЕУ се споменува и непочитувањето на правата на курдското малцинство.

Европската интеграција директно се доведува во корелација со правата на етничките заедници во рамки на политичките системи во т.н. „мултиетнички држави” или „мултиетнички општества”. Апликабилни во овој контекст се: познатата теорија за „консоцијаланата демократија” на еминентниот политолог Аренд Липхарт¹⁴⁶ и теоријата на канадскиот политички философ Вил Кимлика за „социетална култура”, кој во поширок контекст го опфаќа функционирањето на поединците во одреден културен облик во мултикултурните општества. „Социеталната култура”, Кимлика ја дефинира како заснована на споделен јазик и институции и дека е територијално заокружена (Kimlika, 2002).

Флоријан Бајбер од Европскиот центар за малцински прашања¹⁴⁷ го анализира менаџирањето на проблемите во длабоко поделените општества (посебно во Западен Балкан), при што подвлекува дека „една од карактеристиките на пост-конфликтните договори во Босна и Херцеговина, Косово и Македонија е институционализација на етницитетот” (Bieber, 2003:90). Со Дејтонскиот мировен договор од 1996 година, Охридскиот рамковен договор од 2011 година и уставната рамка за Косово (под резолуцијата 12 44 на ОН) се овозможува процес на менаџирање на меѓуетничките прашања на државно

¹⁴⁵ Дали постојат двојни стандарди во почитувањето на малцинските права во ЕУ е прашање кое ја тангира суштината на европските договори во поглед на почитувањето на основните човекови права и слободи.

¹⁴⁶ Во студијата „Демократијата во плуралните општества” од 1977 година, Аренд Липхарт ги поставува основите на т.н. „консоцијална демократија”, која претставува политички систем во кои политичките одлуки се уредуваат од голема коалиција на политичките лидери кои ги претставуваат сегментарните делови на општеството (Lijphard, 1977). Оливиер Коста и Пол Мањет, во таа насока прават методолошка проценка за ЕУ како консоцијален модел (Costa, Magnette, 2003).

¹⁴⁷ European Centre for Minority Issues (ECMI).

ниво.¹⁴⁸ Во Извештајот на Геј Мек Дугал од ООН по направениот мониторинг во Грција, се посочува дека „Грчката влада не признава постоење на македонско етничко малцинство во тој дел на Грција и според тоа го отфрла постоењето на македонскиот јазик таму”.¹⁴⁹ Етничката припадност се јавува како пречка за остварување на правото на слободно здружување. Бугарија ги забрани политичките партии на етничка основа, поради што „ОМО Илинден Пирин”, политичката партија на македонското малцинство во Бугарија реагираше до Европскиот суд за човекови права. Грција признава постоење на „муслиманско малцинство” во Западна Тракија, кое не смее да се нарекува турско малцинство. Според Договорот од Лозана (1923), грчката и турската влада се обврзуваат со задолжителни промени во легислативата да ги заштитат соодветните малцинства во нивните територии (Cowan, 2000).

Во полиетничката конфигурација на Македонија, преку Охридскиот рамковен договор, правниот систем признава постоење на „немнозински заедници“ наместо „националностите” од првиот Устав на државата. Наместо национална држава, Македонија се рedefинира во граѓанско општество. Од верските и религиски заедници на територијата на РМ спомената е само Македонската православна црква (МПЦ) со членот 19 од Уставот на РМ, а останатите верски заедници не се таксативно набројани. Со измените на Уставот, иста вредност како на МПЦ им се дава и на Исламската верска заедница и Католичката црква, а во конечната верзија се додадени и Евангелско-методистичката црква и Еврејската заедница. Во поглед на културата и уметноста, и пред Охридскиот рамковен договор, немнозинските етнички заедници сегментарно имаа свои установи и законска можност за комуникација на мајчин јазик.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Во случајот со Македонија, не-мнозинските етнички заедници имаат ограничено право на вето (потребно е т.н. „Бадентерово” мнозинство односно двојно мнозинство) за одредени прашања поврзани со јазикот, симболите, културата... (За уставот како културна условеност види поглавје 8.2).

¹⁴⁹ Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall. UN Human Rights Council (Достапно на: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47d685ea2.html>).

¹⁵⁰ Театарот на националностите (албанска и турска драма), културно-уметнички друштва, медиуми на јазиците на националностите во склоп на државната телевизија, како приватни печатени и електронски медиуми на албански јазик...

7.4 Миграцијата во Европа и културната интеграција

Промислувањето на европските миграциски политики во контекст на културните права секогаш се поврзува со процесот на интеграција и натурализација преку социјалната култура на новото општество, политиките за азил, државјанството (поглавје 8.1), интеграцијата преку мултикултурализмот и неговите модели (поглавје 8.2) и интеркултурната комуникација (поглавје 8.3). И двата облика на миграција (имиграција и емиграција) сфатени како трансформација на културно ниво во Европа, се однесуваат на рedefинирањето на идентитетот преку низа државни механизми, како задолжителен регулиран престој, изучување на јазикот, прифаќање на социо-културните особености...

Историјата на миграцијата во Европа започнува со иселувањето заради потрага по подобра иднина од „Стариот континент“ во земјите од т.н. „нов свет“ (САД, Канада, Австралија). Според Хан Ентцингер, откако колониите кои ги имале европските земји станале независни држави, придонеле за создавање „обратен проток на луѓе од овие територии во поранешните земји (на пример Индијанците во Велика Британија, Алжирците во Франција, Анголците во Португалија и Индонезијците во Португалија)” (Entzinger, 2007:1). Задоволувањето на дефицитот на работници кој се појавува во европските земји, се задоволува претежно со емигранти од земјите со кои биле одржувани културни и политички контакти: Германија со работници од трите земји на Магреб (Алжир, Тунис и Мароко), Велика Британија со работници од поранешните колонии во Јужна Азија и Карибите. За отворање на внатрешните граници на Унијата, се вовеле Шенгенскиот систем (со исклучок на Ирска и Обединетото Кралство). Наталија Мањани во есејот посветен на етничките односи и општествените промени во Италија, смета дека долг период миграцијата во европските земји не била културно детерминирана, односно не се разгледувала преку етничката или расна димензија. „Европската културна и политичка традиција го исклучи концептот за етнички групи од истражувањето на имиграцијата: миграциските проблеми од една страна ги загрижуваа Французите, Германците и Италијанците, а од друга страна и интеграцијата на поединците во националното општество” (Мањани во „Етнички пејзажи во урбаниот свет”, 2009:87).

Воглавно, постојат земји кои се полиберални во однос на ова прашање, како и земји според кои не постои двојна лојалност (кон матичната држава и државата на престој). Етцингер разликува два модели (два прототипа) на миграциските политики во западноевропските земји поврзани со степенот на интеграција во конкретното општество. Првиот модел во кој најрепрезентативен пример е Франција, го опфаќа концептот на еднаквост без никакви форми на диференцијација. „Сите што живеат на француска земја треба да се третираат еднакво од страна на француските власти, културата се гледа како приватна работа, а концептот на етничката припадност го нема во францускиот вокабулар” (ibid, 4). Вториот модел пак, е опозитен на првиот и е типичен за британското општество, а промовира политика на интеграција и борба против расна и етничка дискриминација. „Останатите имигрантски земји во северозападна Европа претежно се на средина помеѓу францускиот асимилационизам и британскиот мултикултурализам” (ibid, 5).

Најголемото миграциско население во европските земји се муслиманите.¹⁵¹ Присуството на муслиманските мигранти во Европа е евидентно по ерата на колонизацијата поради недостиг на работна сила во Германија и Велика Британија, додека пак Шпанија е историски поврзана со муслиманите преку Северна Африка. Муслиманската *ad hoc* културна интеграција е најспецифична, поради блиските врски на нивната религија и култура и државата каде што живеат. „Теориски, откако не постои поделба на религијата и државата во исламот, некои муслимани се со тенденција да ги одбиваат секуларните општества, барајќи значителна автономија за спроведување на активностите во рамките на нивните заедници, во согласност со исламските принципи” (AlSayyad во „Muslim Europe or Euro-Islam”, 2002:10). Според тоа, евидентна е одредена дискрепанција помеѓу поимањето и сфаќањето на: јавниот простор и слободата на изразување на муслиманите - мигранти, наспрема останатите мигранти кои не потекнуваат од муслимански земји. Низ овој дискурс, во европските земји постојат различни степени на

¹⁵¹ Според студијата „European Union: Discrimination and islamophobia” од 2006 година, земајќи ги предвид демографските карактеристики, вкупниот број на муслиманско население во Европа изнесува околу 13 милиони, односно околу 3,5% од вкупната популација на земјите од Европската унија.

рекогниција, натурализација и интеракција во нивните општествени системи. Во 2003 година, Европската комисија усвои документ „Комуникација за имиграција, интеграција и вработување“¹⁵² во контекст на демографските промени и предложи стратегија за промоција на подобра интеграција на емигрантите.

Во студијата „Муслиманите во Европа: интеграциските политики во неколку држави“, се согледува позицијата на муслиманските мигранти во Британија, Франција, Германија и Шпанија. Во поглед на културната интеграција, младите британски муслимани поради културната алиенација, обесправувањето и дискриминацијата „се свртуваат кон исламот како кон ознака на културниот идентитет во борба против чувството на исклученост, а потоа и да станат подложни на радикални мисли, прокламирани од страна на екстремистичкиот муслимански клер“ (Gallis и група автори, 2005:14). Оваа констатација ја потврдува теоријата на канадскиот философ Чарлс Тејлор дека ентитетите кои не се интегрирани и признати, се невидливи, крајно интернализирани и извор на партикуларизам, наспрема универзалистичките и интегративни политики (Тејлор, 2004). Културната интеграција, покрај социјалната и економската е една од најкомплексните, поради различните пристапи во акомодирањето на културните и религиски разлики во европските општества. Токму затоа, чест пример е процесот на поларизација односно групирањето на имигрантите во етнички енклави, претежно заради одржување на културните контакти помеѓу членовите на одредена етничка група. Такви примери се на концентрацијата на Турците во Германија, Тамилците во Швајцарија, Мароканците во Холандија и Белгија, Италијанците во Аргентина, Грците во Австралија, Украинците во Канада (Epstein, Gang, 2010). Влијание врз дисперзијата на мигрантите несомнено имаат и историско-политичките околности во државата каде престојуваат. Пример за тоа се идеалите за еднаквост и рамноправност прифатени по Француската револуција. Но, во некои земји, иако мигрантите припаѓаат на иста религиска и културна матрица, споделуваат различна лојалност и различен степен на натурализација.

¹⁵² Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on immigration, integration and employment (Достапно на: http://europa.eu/legislation_summaries/other/c10611_en.htm).

„Муслиманите кои живеат во Франција денес не претставуваат кохерентна заедница. Тие се поделени со традициите на нивните земји според потекло, јазик и етничка припадност” (ibid, 23). Според тоа, муслиманите во Франција (ако како критериум се земе чувството на припадност), можат да се поделат во неколку групи: од комплетно асимилирани кои се декларираат како Французи, преку граѓански и двоен концепт (граѓани и муслимани).

Обидот да се интегрираат мигрантите, во дел од европските земји, наидува на дополнително усвојување на одредени културни елементи. Таков е Законот за имиграција во Германија од 2005 година кој „содржи одредби за програми за да ја помогнат асимилацијата, вклучувајќи и задолжителни курсеви по германски јазик, историја и култура” (ibid, 33). Слична одредба вовела и британската Влада. Ултрадесничарски партии во Холандија и покрај апелите на Европската комисија, преку веб-страница ги повикуваат Холанѓаните да пријават „централноевропејци” и „источноевропејци” кои се „проблематични” во општеството. Од друга страна, импликациите кои ги предизвикува стравот од политичкиот ислам, доведоа до заострување на политиките за добивање азил и за строги механизми за регулирање на престојот на мигрантите во европските земји.

7.5 Европските јазични политики - низ социолингвистички дискурс

Ако се прифати тезата на Харолд Е. Шифман дека „јазикот сам по себе е културен конструкт и не се наследува генетски од родителите” (Schiffman, 1996:9), тогаш многу аспекти од социолингвистичките анализи се директно поврзани со процесот на комуникација во конкретна културна средина. Непостоењето на еден, единствен европски јазик за Џерард Диленти е главна пречка за културната интеграција на Европа. „По слабеењето на латинскиот од Средниот век, не постои заеднички европски јазик” (Диленти, 2009:113). Диленти е дециден „Еден етницитет да се конституира врз основа на една полиглотска елита” (ibid, 113). Во констелација на европската интеграција, јазичните политики и легислативата, јазичните права, преку односот: малцински - официјален јазик, како и јазичната пенетрација и доминација, се круцијалните лингвокултурни прашања поврзани со европскиот културен простор.

Државата која конституционално ги регулира јазичните права, дефинира службен јазик или службени јазици¹⁵³ концентрирани најчесто околу одредена национална култура преку познатата идеологија „one state, one language” (една држава, еден јазик), односно национален јазик (франц. „la langue nationale”).¹⁵⁴ Во „епитомизацијата” на француската лингвистичка средина, се провлекува експанзијата на „lingua franca”, како и ширењето на франкофонската култура. Патрик Гери потсетува дека „заедничката културна традиција особено отелотворена во францускиот јазик, ја дефинира француската нација” (Geary, 2002:22). Консолидирањето на францускиот јазик историски се одвива паралелно со создавањето на модерната француска држава. „Франција е градена и прикажувана како земја во која модерната идеја за нацијата, односно националната држава е остварена на најпарадигамтичен начин - една држава, еден јазик, една нација” (Трајковски, 2009:82). Вил Кимлика го цитира Чарлс Тејлор, кој нагласува дека во модерната држава, службениот јазик е „државно спонзориран, всаден и културно детерминиран” (Чарлс Тејлор, цитиран од Kimlika, 2002:35). Јазикот во неговата идентитетска функција, е најилустративен пример за одредување на релациите мнозинство - малцинство.¹⁵⁵ „Постои акцент на јазична интеграција, кој извештаите го интерпретираат како потреба малцинствата да го познаваат официјалниот јазик на државата” (Hughes and Sasse 2003:16). Територијалното јазично право, Шифман го дефинира како „право на употреба на даден јазик... ограничено во рамки на дадена територија на државата или дури и во одредени домени во дадена ограничена територија” (Schiffman, 1996:29). Џонатан Пул потенцира дека: „лицата чии јазици не се официјални јазици во државата со години ги учат другите јазици и комуницираат со одредени тешкотии, при што се јавува целосна нееднаквост при нивното вработување и учество во општеството и страдаат од добиениот малцински и периферен статус” (Pool, 1991:495). Пул го дефинира поимот јазичен режим, како „правило со кое се создава јазична

¹⁵³ Според еминентниот социолог Пјер Бурдје, јазикот во неговиот лингвистички хабитус, постои во неговата практична употреба (комуникација) додека не се објективизира, односно кодифицира преку устав како официјален јазик (Bourdieu, 2001).

¹⁵⁴ Такви примери *par excellence* се Франција и Русија.

¹⁵⁵ Во одредени средини комуникацијата е полесна бидејќи мнозинскиот и малцинскиот јазик припаѓаат на иста јазична група, но проблем се јавува кога двата јазика не влегуваат во иста јазична група, па според тоа бидејќи немаат иста лингвогенеза, комуникацијата е отежната.

политика” (ibid, 499). Опозит на мноштвото јазични хетерогени општества, претставува како што согледува Мајкл Влацер, „неутралниот однос” на државата кон јазикот, историјата, литературата... „Најчист пример за таква неутрална либерална држава се САД, чие бенигно занемарување на етно-културната различност се рефлектира во фактот дека нема уставно признат официјален јазик” (Валцер, цитиран од Кимлика, 2009:369).

Во зависност од историските, економско-политичките и културните релации, признавањето на малцинските јазици е различно уредено во европските држави.¹⁵⁶ „Франција во 18 и 19 век на многу пати ја забранувала употребата на баскискиот и на бретонскиот јазик во училиштата и издаваштвото и забранувала секакви политички здружувања кои промовирале малцински национализам” (Кимлика, 2009:374). Најважен документ за вклучување на регионалните јазици во Франција е т.н. „Закон на Деикзон” од 1951 година, според кој, „се создаваат извесни законски услови за изучување на бретонскиот, каталонскиот и оситијанскиот јазик. Подоцна важењето на овој закон се прошири и на други јазици (корзиканскиот и алзашкиот)” (Трајковски, 2009:86). Франција дури во 2008 година (уставно) го регулира јазичниот плурализам со признавање на статусот на регионалните јазици.

Најчеста причина за создавање на јазичните т.е. лингвистички малцинства во Европа е несовпаѓањето на етничките линии со географските и политички граници на нациите. Јазичните права *strictu sensu* најмногу зависеле од територијалните и политички импликации.¹⁵⁷ „Договарањето меѓу франкофоните и англофоните во Канада во 1867 година, кога земјата прво беше формирана како конфедерација на поранешните британски колонии. И покрај британските воени победи над Франција во втората половина на 18 век, резултираа со британското освојување на Канада, ниту една страна ја немаше моќта да наметне решение за другите, па беше потребно вистинско решение” (Кумлиска, Grin, 2003:14). Како слични вакви примери Грин и Кимлика ги

¹⁵⁶ Постојат многу типологии за лингвистичкиот диверзитет и јазичните политики, но на структурно ниво, класификацијата опфаќа: земји со повеќе официјални јазици, со еден официјален јазик и повеќејазичност без официјален јазик.

¹⁵⁷ Формулата од Аугсбуршкиот мировен договор од 1555 година, „*Cuius regio, eius religio*”, (Чиј е регионот негова е религијата) има еквивалентен социолингвистички контекст: „*Cuius regio, eius lingua*” (Чиј е регионот, негов е јазикот).

наведуваат: Фламанците и Валонците во Белгија, Кастилијанците и Каталонците во Шпанија... Кенет Д. Меккри, анализирајќи го примерот со Финска, каде финските Швеѓани имаат ист статус како и Финците кои зборуваат фински јазик, согласно финскиот устав, ја прикажува целокупната културно-политичка релација меѓу Финска и Шведска, при што забележува дека во почетните фази „шведскиот јазик е главен канал за пренос на западната религија, право и цивилизација во Финска” (McRae, 1997:22), односно констатира дека „врската со Шведска ѝ отвори на Финска прозорец кон широкиот свет, надвор од нејзините граници” (ibid, 22). Политичката реконфигурација на европскиот континент оттука, посебно во Втората Светска војна, има директно влијание врз создавањето на етно-лингвистички и регионални заедници. Таков пример е Полска која со губењето на источните провинции и исклучувањето на Германците од западните територии, се определи како етнохомогена држава.

Лингвистичкиот диверзитет во Европа, отсликан не само преку официјалните (службени) јазици и трите алфабети, туку и преку регионалните и малцински јазици приложува мноштво јазични ареали кои дивергираат во голем број европски земји.¹⁵⁸ „Европската унија има над 60 автохтони регионални или малцински јазични заедници. Дури 40 милиони луѓе зборуваат на регионален или малцински јазик.”¹⁵⁹ Државите кои ја ратификувале „Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства” (1995 година) од Советот на Европа, покрај другото, (со членовите 10 и 11), се обврзани: „да го признаат правото на користење на малцинскиот јазик во приватниот и јавниот живот”.¹⁶⁰ Според член 22 од „Европската повелба за основните права”, (2000/С 364/01) „Унијата ја почитува културната, религиска и лингвистичка различност”.¹⁶¹ Европската комисија во 1992 година иницира студија за регионалните и малцински јазични заедници во ЕУ. Регулацијата на

¹⁵⁸ 2001 година Европската унија ја прогласи за „Европска година на јазиците”. 45 земји со серија програми учествувале во унапредување на јазичната разновидност во Европа.

¹⁵⁹ European Commission > languages (Достапно на: http://ec.europa.eu/languages/languages-of-europe/facts_en.htm).

¹⁶⁰ Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg (Достапно на: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/157.htm>).

¹⁶¹ European Charter of fundamental rights (Достапно на: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf).

правата на малцинските јазици во Европа е овозможено со „Европската повелба за регионални и малцински јазици“¹⁶² од 1992 година.

Данската истражувачка Скутанб-Кангас во студијата „Билингвизам или не: образованието на малцинствата“ го цитира често споменуваниот преглед на Суло Хувинен за лингвистичката карта на Европа која опфаќа 36 земји, од кои 25 се службено еднојазични. Постојат службено седум билингвални земји: Белгија (каде германскиот не го вбројува како службено еквивалентен со другите два јазици), Фарските острови, Гренланд, Ирска, Германија, Романија, Финска и поранешна Чехословачка). Според Хувинен, само Андора и Швајцарија (положбата на ретророманскиот јазик е послаба од положбата на останатите три јазици) се тријазични земји. Поранешна Југославија официјално била квадрилингвална, а Советскиот Сојуз имал повеќе од четири службени јазици (Skutanbb-Kangas, 1981). Редица теоретичари како Ален Патен пак, сметаат дека „службениот мултилингвизам не прави доволно за да го осигури опстанокот на ранливите јазици и е претолерантен кон општествените сили кои водат кон јазична конвергенција“ (Patten, 2001:691).

Социолингвистичките граници се национално димензионирани во официјално монолингвални земји како Украина, Естонија, Романија, Ерменија или Словачка, каде бројните малцинства во комуникација со институциите користат друг јазик. Во некои европски земји пак, еден дел од земјата е двојазичен, а останатиот дел е еднојазичен (таков пример е Холандија со употребата на холандскиот и фризискиот јазик, или пак, долносаксонските и лимбургскиот дијалект; во Италија, покрај италијанскиот, официјално признати се и: францускиот јазик во алпскиот регион Вал Д`Аоста, германски, словенечкиот или ладин јазикот во провинцијата Алто Адиџе...). Социјалните импликации¹⁶³ во европските држави каде службено постои билингвизам имаат одглас во доживувањето на јазикот, како статусен симбол, односно како презир и понижување. „За Романците, зборувањето унгарски не е само непријатност или трошок: тоа е навреда“ (Kymlicka, Grin, 2003:21). Во Франција, била

¹⁶² European Charter for regional or minority languages, Strasbourg (http://ec.europa.eu/languages/documents/charter_en.pdf).

¹⁶³ Грин и Кимлика го цитираат Џон Стјуарт Мил, според кого, слободни институции се скоро невозможни во мултилингвални држави (Kymlicka, Grin, 2003).

евидентна поделба на општествениот простор, според јазичната определба. „Јавната сфера беше резервиран простор за државната, односно националната култура (и нејзините симболи) и, секако, за нејзиниот јазик. Додека пак, културните и јазичните засебности исто како и религиските, беа оставени да се „уживаат“ во приватната сфера” (Трајковски, 2009:83). Потврда за службениот билингвизам во Европа претставува најпознатиот пример во Унијата - јазичниот апартхејд во Белгија.

Етничките и јазични права од политичка гледна точка, се еден од елементите за одолговлекувањето на членството на Турција во ЕУ. Ако се земе предвид фактот дека употребата на курдскиот јазик во Турција е официјално забранета до 1991 година, се доаѓа до констатација дека преку непризнавањето на курдскиот јазик се „нихилизира“ и целата етничка заедница. „Забраната на курдскиот јазик и присилното внатрешно раселување, беа двата главни аспекти на асимилаторската кампања од страна на турската држава против Курдите” (Sangic, 2010:130). Со реформите насочени кон остварување на членство во ЕУ, официјална Анкара почна со постепено унапредување на културните и политичките права на курдското малцинство (Yildiz, Muller, 2008).

Потврдувајќи во „Рамковната стратегија за мултилингвизам”, од 2005 година дека „јазикот е најдиректен израз на културата; тоа е она што нè прави луѓе и она што ни дава чувство на идентитет”,¹⁶⁴ во „Мултилингвизам: предност за Европа и заедничка придобивка” од 2008 година покрај другото Унијата нагласува дека „мултилингвизмот е важен за интеркултурниот дијалог и социјалната кохезија”.¹⁶⁵ Во заклучоците на Првиот извештај за активностите на работната група за употребата на јазиците, се подвлекува „поттикнувањето на сите граѓани на ЕУ, покрај мајчиниот, да се зборуваат најмалку два други јазици”.¹⁶⁶ Сепак, значителен број аналитичари сметаат дека ЕУ реторички и декларативно го промовира јазичниот диверзитет и се залага за повеќејазични граѓани, но дека всушност станува збор за „English-only Europe” (Phillipson,

¹⁶⁴ A New Framework Strategy for Multilingualism (Достапно на: http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com596_en.pdf).

¹⁶⁵ Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment (Достапно на: http://ec.europa.eu/languages/pdf/comm2008_en.pdf).

¹⁶⁶ Summary of the First report on the activities of the working group on languages (Достапно на: http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/langsynthesis_en.pdf).

2003), или како што пошироко нагласува Дејвид Кристал „англискиот како глобален јазик“ (Crystal, 2003), односно за Европа во која доминира англискиот јазик. Без оглед на *de jure* службените јазици во ЕУ на кои е преведено целокупното законодавство, англискиот, германскиот и францускиот имаат статус на привилегирани јазици, бидејќи важат за работни јазици (анг. *working languages*) во пленарните сесии на Европскиот парламент и низ „тајните“ коридори на моќ во Унијата. Откако малтешкиот јазик доби статус на официјален јазик во Унијата по големото проширување во 2004 година, ирската влада побара рамноправен статус за ирскиот јазик во Унијата. Во 1971 година, заради полесен прием во тогашната ЕЕЗ, владата на Ирска одлучила ова прашање да не биде решено тогаш.¹⁶⁷

Особено важен сегмент во демократизацијата на јазичните политики се имигрантските заедници кои престојуваат (живеат или работат) во некоја европска држава. Додека Германија вовеле задолжително изучување на германскиот јазик за сите имигранти со образложение за поквалитетна интеграција во германското општество, Турција се залага за отворање на училишта на турски јазик во Германија.

Во поглед на регулирањето на јазичните права во Македонија, по донесувањето на првиот Устав 1991 година, беа направени значајни промени со Охридскиот рамковен договор (2001 година). Уставот од 1991 година дозволува употреба на малцински јазици како службени јазици на локално ниво, најчесто преку употреба на малцински јазици во образованието (иако не експлицитно спомнати). Во Уставот на Република Македонија, македонскиот јазик со неговото кирилско писмо се признава како официјален службен јазик на државата и во меѓународната комуникација. Со измените и дополнувањата направени во Уставот, амандманот V е заменет со членот 7, според кој „друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо...“¹⁶⁸ Воспоставувањето нормативна рамка за употребата на јазиците во Македонија е дополнително регулирано со измени и дополнувања

¹⁶⁷ За промоција на лингвистичкиот диверзитет во Европа преку малцински и регионални јазици, е формирано Европското Биро за помалку употребувани јазици - EBUL (European Bureau for Lesser Used Languages).

¹⁶⁸ Устав на Република Македонија со амандмани на Уставот. ЈП „Службен весник на Република Македонија“. Скопје. 2003.

на неколку закони.¹⁶⁹ Таков специфичен пример постои во високото образование со признавањето на тетовскиот Универзитет или пак, воведувањето на албанскиот јазик на Педагошкиот факултет во Скопје.¹⁷⁰

8. Политичките решенија и културната различност

8.1 Мултикултурализмот во политичката и културна интеграција на европските земји

Во обидот да се надминат состојбите со фрагментарните културни, религиски и јазични ентитети кои постојат како одделни заедници во општествата и државите, западната либерална политичка теорија преку моделот на почитување на културниот диверзитет, го разви и легитимира концептот на мултикултурализмот,¹⁷¹ кој всушност претставува акомодација и менаџирање на културниот плурализам во хетерогените општества (полиетнички, мултилингвални, мултиконфесионални), наспрема федералните каде културниот плурализам е решен со политичко - територијална поделба.¹⁷² Џон Греј, во делото „Двете лица на либерализмот“, вели дека политичката теорија на Западот била преоптоварена со хомогеноста, пред сè поради прокламираниот монизам застапен во просветителската етика (Gray, 2000).

Мултикултурализмот како политика на рекогниција и културна коегзистенција, по Канада и Австралија, влегува во земјите од северозападна Европа. Еден од најистакнатите теоретичари на мултикултурализмот Бику Парек смета дека „иако современите мултикултурни општества не се единствени, такви се: нивниот историски контекст, културна позадина и

¹⁶⁹ Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа. ЈП „Службен весник на Република Македонија“. Скопје бр. 101, 13. 08. 2008. Соодветни измени се направени во и Законите за основно, средно и високо образование.

¹⁷⁰ Од деведесеттите години, во Тетово почнува да функционира универзитет на албански наставен јазик кој државата не го признала и се обидела да го укине. Паралелно со тоа, постојат студии на дел од малцинските јазици во рамки на Филолошкиот факултет во Скопје. Од друга страна, како реакција на Законот со кој се предвидува настава на албански наставен јазик на Педагошкиот факултет во Скопје, а преку тоа и на останатите државни факултети, се појавија масовни протести. Нелегалниот универзитет во Тетово е легализиран по потпишувањето на Охридскиот рамковен договор во 2001 година.

¹⁷¹ Мултикултурализмот (или поликултурализмот) службено прв пат е прогласен во Канада во 1971 година, со што билингвизмот и бикултурализмот се заменуваат со нова мултикултурна политика.

¹⁷² При разграничувањето, се дистингираат „мултинационални“ од „полиетнички“ општества.

обрасци на интеракција меѓу нивните конститутивни заедници” (Parekh, 2000:9). Кристин Инглис дава сеопфатна дефиниција за мултикултурализмот. Според неа, „мултикултурализмот е демократски политички одговор за соочување со културната и социјалната различност во општеството” (Inglis, 1996:7). Милан Месиќ, надоврзувајќи се на теоријата на Инглис, смета дека „поради историските оптеретувања со национализмот, и верноста кон просветителскиот универзализам, левицата пропуштила да ја сфати важноста на признавањето на малцинските групи, како претпоставка за социјална правда” (Mesić, 2005:61), додека „десницата јакнејќи ги конзервативните односи во општеството, со авторитарните традиционалистички водства, го продлабочува културниот јаз помеѓу малцинските и мнозинските групи” (ibid, 61).

Класификацијата на мултикултурните модели проучувачите ја систематизираат начелно спрема партиципирањето во јавната сфера и (не)признавањето културните права со широк опсег. Италијанскиот семиотичар и истражувач Андреа Семприни говори за четири модели на мултикултурализам. Во првиот модел постои јасно разграничување на јавната од приватната сфера во општеството, при што јавниот простор е резервиран за слободата на изразување, почитување на законите... Вториот модел претпоставува своевидна дијалектика, односно медијација помеѓу приватната и јавната сфера. Третиот модел Семприни го нарекува „максималистички”, бидејќи не постои можност за заедничка јавна сфера и се стреми кон остварување на политичка автономија, а четвртиот мултикултурен модел го нарекува „корпоративен” и претпочита акомодација на разликите (Semprini, 1999:113-123). Во дефинирањето на теориите за мултикултурализмот, постојат мноштво типологии, кои аспектираат различни сегменти од политичко-социолошкиот дискурс.¹⁷³

Од целосно исклучување од јавниот живот, одредени држави обезбедуваат интеграција преку државјанството. Во теориските анализи за мултикултурните општества, клучен е познатиот концепт на Вил Кимлика за

¹⁷³ Меѓу проминентните теории за мултикултурализмот се споменуваат: теоријата за мултикултурализмот како „политика на признавање” на Чарлс Тејлор, „либералниот мултикултурализам” на Вил Кимлика, „дијалошката или интегративна теорија на мултикултурализмот” на Бил Парек, теоријата за „диференцирани грѓанско-државнички права” на Ајрис Марион Јанг...

„мултикултурно граѓанство”, објавен во студијата „Мултикултурно граѓанство: либерална теорија за малцинските права” од 1995 година. Кимлика предлага либерална рамка за остварување на малцинските права преку индивидуалните права. „Граѓанството треба да биде форум во кој луѓето би ги надминувале нивните разлики и во кој тие би размислувале за заедничкото добро на сите луѓе” (Кимлика, 2004: 283-284). Крајна цел на „мултикултурното граѓанство” е постигнување на она што во политичката философија го пласира Џон Ролс како „теорија за праведноста” (Ролс, 2002), или Роналд Дворкин како „дистрибутивна правда” (Dworkin, 2000). Оттука, важна улога во осигурувањето на правдата во мултикултурните општества има „децентрализацијата на моќта” (Parekh, 2000:9).

Мултикултурализмот во западноевропските земји историски претежно е поврзан со напливот на мигрантите од источноевропските земји, а преку колонијализмот од Африка и Азија. Преку државните политики и со помош на државните институции започнува процес на регулирање престојот и осигурување на одредени права на мигрантите. Постојат три одговори на европските држави на доаѓањето на имигрантските малцинства во периодот по 1945 година: првиот е асимилационистички и е типичен за Франција, вториот е гастарбајтерскиот бран во земјите со германско говорно подрачје во кои имигрантите добиваат политичко државјанство и третиот е специфичен вид на мултикултурализам во примерот со Шведска, Велика Британија...¹⁷⁴ Мултикултурната политика во Шведска која била прифатена во 1975 година, поаѓа од три темелни начела: еднаквост во животниот стандард за малцинските групи, слобода на избор помеѓу етничкиот идентитет и шведскиот идентитет и партнерства од кои жителите ќе имаат корист од заедничката работа” (Mesić, 2005:61). За разлика од Велика Британија, каде властите по асимилационистичката политика, го прифатија концептот на интеграција, во случајот со културната различност во Холандија, е воведен системот на „пиларизација” преку создавање на паралелни образовни институции во општеството, трговски организации и медиуми за римокатолиците и протестантите. „Британската деволуција на Шкотска (и Велс) во

¹⁷⁴ John Rex & Gurharpal Singh во „International Journal on Multicultural Societies” Vol. 5, No. 1, 2003 „Multiculturalism and Political Integration in Modern Nation-States”.

неодамнешното минато претставува илустрација за конституирано мултикултурно општество”,¹⁷⁵ со што Шкотска ги задржа клучните институции и култура по обединувањето. Специфичен тип на мултикултурализам кој се појавува во Европа е т.н. „микромултикултурализам” во Германија и Англија (гратчето Франкфурт на Мајна во Германија (герм. Frankfurt am Main) и гратчето Леицестер (анг. Leicester) во Англија), каде поради историско-политичките промени, коегзистираат различни етно-културни ентитети. Герд Бауман како пример го посочува и англиското гратче Саутхол (анг. Southall), кое го добило епитетот „мала Индија”. „Социјалните истражувања во Саутхол успеаја, во изминатите петнаесет години, да ги надминат сите етнички и културни бариери кои толку често се земаат како суштински вредности насекаде” (Бауман, 2009:120). Мултикултурализмот е природен избор за Велика Британија заради културниот плурализам (шкотски, велшки, северноирски ентитети), но по официјалното усвојување, овозможува влез на други етно-културни ентитети, поточно муслимански заедници.

Мултикултурната политика на дел од европските држави е социокултурно устроена во насока на интер и интра идентитетска унификација, при што градењето на политиките подразбира извесен еквилибриум на права помеѓу автохтоните ентитети и новодојденците.¹⁷⁶ Овие обиди за интеграција стануваат многу поинтензивни поради стравот од радикален ислам по терористичките напади врз САД на 11 септември 2001 година. Интеграцијата на муслиманите не ги тангира само земјите членки на ЕУ, туку и оние кои се надвор од Заедницата (Норвешка и Швајцарија), каде статистички е евидентен порастот на муслиманските малцинства. „Колку што Европејците се повикани да го де-етнизираат својот идентитет за да им се овозможи на новодојденците да станат Европејци, по истата логика од муслиманските имигранти треба да се побара да го рedefинираат својот идентитет во дијаспората со додавање на европската компонента” (Tibi, во „Muslim Europe or Euro-Islam”, 2002:32). Соодветен пример кој ја потврдува оваа теза е Франција, каде од строго

¹⁷⁵ Edward A. Tiryakian во „International Journal on Multicultural Societies” Vol. 5, No. 1, 2003 „Multiculturalism and Political Integration in Modern Nation-States”.

¹⁷⁶ Малцинските права во националните законодавства и во меѓународните договори најчесто се решаваат под превезот на почитување на индивидуалните и колективни права.

централизирана држава, мултикултурализмот преку државјанството овозможи решение за интеграција, преку Кимликовиот концепт „социетална култура“. „Мултикултурализмот е единствениот начин да се одржи силен и резонантен француски идентитет“.¹⁷⁷ Но, во Франција мултикултурализмот е во колизија со секуларизмот и правата на муслиманите за носење верски симболи во јавен простор. „Иако исламот е втора по големина религија во Франција, многу малку е јавно признаена“ (Хан, 2009:243). Џерард Диленти, донесува сумарна констатација во поглед на европскиот мултикултурализам. „Под услови на мултикултурализам и културна разновидност - чие исчезнување би било невозможно и непосакувано, а освен тоа и опасно - Европа не може да биде заснована на културно заедништво“ (Диленти, 2009:121).

На земјите пак од централна и источна Европа поради политичките и историските околности, им биле потребни децении за драстично да ги променат државните политики кои обезбедуваат вклучување на малцинствата преку воведување на консоцијален тип на уставна демократија. „Пропаста на комунизмот ослободи бран етнички национализми во Источна Европа, што драматично влијаеше на демократските процеси“ (Кимлика, 2009:259). Всушност, менувањето на општествените односи (кое подразбира вклучување на немнозинските култури во легислативата) во источноевропските земји се случува преку потребата за демократизација на јавниот простор. Поаѓајќи од преовладувачката теза за етнички хомогени народи т.е. „еден народ - една држава“ со асимилација и обидите за „етничко чистење“, државите спроведувале *sui generis* „културен национализам“ и преку политички механизми го дефинирале етно-националниот карактер. Кимлика оваа политичка стратегија ја нарекува „мит за етно-културната реалност“ (Kimlika, 2002:29). Релациите помеѓу малцинствата и мнозинството се движат во дијапазон од барање на малцинствата за територијална автономија односно страв на мнозинството за „ерозија“ на националниот идентитет и иредентизам. Ова е несомнено најексплицитниот начин за илустрирање на политичкиот импакт врз одредени прашања кои имаат и културни елементи.

¹⁷⁷ Cathrine De Wenden, во „Multiculturalism and Political Integration in Modern Nation-States“, 2003:86

Длабоката културна разновидност во Македонија потекнува од времето на Отоманската империја, иако во дијахронски приказ културната хетерогеност потекнува од многу порани епохи. Свое влијание имаат историско-политичките контакти со соседните земји, периодот на југословенската федерација... „Македонија со својата карактеристична конфигурација на дистинктни етнички, религиски и јазични групи извонредно добро ја илустрира идејата за комплексната природа на мултикултурните општества” (Младеновски, 2009:221). Но, по осамостојувањето во 1991 година, Македонија конституционално се определи за граѓански модел, кој понуди декларативни уставни решенија за различните етно-културни идентитети. Мултикултурализмот во Македонија кој историски е комплементарен со мултиетничката димензија на општеството, се преобликува по потпишувањето на Охридскиот рамковен договор од 2001 година. Македонскиот мултикултурен модел се движи помеѓу „либералниот плурализам” и „корпоративниот плурализам” (Атанасов, 2003). Во првиот тип не постои посебен третман за етничките малцинства, а вториот претпоставува присуство на етнички белези и нивен посебен третман преку создавање еднакви услови за партиципација во сите сегменти на општеството. Но, независно од моделот, постои реална потреба за функционално демократско општество, каде „мултикултурализмот не може да биде само обврска пред институции на меѓународната заедница или обврска која произлегува од Охридскиот договор” (Саркањац, 2009:234).

8.2 Европско државјанство - транскомунитарен културен механизам

Концептот на државјанството¹⁷⁸ аспектиран во политичка констелација, изразува тенденција за трансцедирање на посебните припадности на граѓаните: историски, социјални, религиски, културни... Советот на Европа во Стразбур 1997 година донесува „Конвенција за граѓанството”,¹⁷⁹ чии главни цели се спречување на апатридноста, спречување на секаков вид

¹⁷⁸ Дефиницијата на Аристотел за „граѓанин” т.е. „државјанин” е поврзана со полис, градот-држава од античка Грција, но основата е идентична со денешниот концепт на државјанство (Аристотел, 2006).

¹⁷⁹ European Convention on Nationality CETS No.: 166 (Достапно на: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=166&CL=ENG>).

дискриминација, почитување на правата на лицата кои престојуваат во друга држава...

Социолозите на европската интеграција Диленти и Рамфорд се согласни дека „на општеството како нормативен конструкт му е неопходен социјален контекст за каква било дебата за права, правда, државјанство, припадност и идентитет” (Delanty, Rumford, 2005: 5). Како што подвлекува Доминик Шнапер во студијата „Заедница на граѓани”, концептот на државјанство „го дефинира самиот граѓанин како апстрактна индивидуа, без посебна, исклучива идентификација и без посебна квалификација за сите конкретни определувања” (Шнапер, 2003:43). Слична дефиниција споделува и Џон Рандел според кого, државјанството претставува „формален и транскомунитарен механизам кој интегрира анонимна или дури полиморфна популација, која населува територија на национална држава према нејзиниот регулаторен систем” (цитиран од Mesić, 2005:293). Британскиот социолог Томас Хенфри Маршал прв предлага модел на граѓанство (или државјанство) во кој влегуваат цивилни, политички и социјални права. „Граѓанскиот елемент се состои од права неопходни за индивидуалната слобода - слобода на личноста, слободата на говорот, мислата и верата, право на сопственост и да се констатираат валидни договори и правото на правдата” (Marshall, 1992:30). Во критиката на Маршаловата концепција, Вил Кимлика нагласува дека Маршал ја занемарил т.н. „статусна хиерархија”, и дискриминаторските закони, односно дека неговата концепција ја опфаќа само работничката класа, но не и другите групи. „Подобро е да си Англичанец отколку Ирец; подобро е да си протестант, отколку католик (и подобро е да си каков било христијанин отколку муслиман или Евреин)” (Кимлика, 2009:356).

Идентично со тезата за трансцедирање на различностите, Бенедикт Андерсон нацијата ја дефинира како „замислена политичка заедница” - лимитирана и суверена, при што и националноста се вбројува во формално членство во државата.¹⁸⁰ Месиќ, дефинирајќи го националното или територијално државјанство како „механизам за административна контрола”,

¹⁸⁰ „Замислена” бидејќи припадниците никогаш нема да ги запознаат повеќето свои сонародници; лимитирана затоа што има свои граници зад кои се наоѓа друга нација и „суверена” заради прифаќањето на начелата на слобода (Андерсон, 1998).

односно како точка на кондензација каде се преклопуваат територијално одредената национална држава, административните прерогативи и механизмите на осигурување на идентитетот смета дека кон надвор: државјанството гарантира дека некој поединец припаѓа на одредена држава, а кон внатре претставува статус на темелна еднаквост, со кој се прогласува дека некоја личност е „адресант на колективните одлуки и носител на права и обврски (Mesić, 2005).

Концептот на европското државјанство¹⁸¹ е застапен во сите договори на Унијата.¹⁸² Правно и формално, европското државјанство гарантира слободно движење на територијата на земјите-членки на Унијата, право на граѓаните да гласаат и да бидат гласани во Европскиот парламент, дипломатска и конзуларна заштита и право да поднесуваат претставка до ЕП и да се обраќаат до другите институции на Унијата. За разлика од нациите-држави, културната и јазична припадност кои се услови за стекнување право на државјанство во ЕУ, не е потребна територијална, културна или јазична припадност, бидејќи тие веќе се потврдени на национално ниво. Европското државјанство не го заменува државјанството на државите-членки на Унијата. Сувереноста на земјите-членки се смета за неприкосновена. Европското државјанство само го дополнува државјанството на државата-членка и притоа му додава нов, соодветен - поинаков квалитет поврзан со вредностите и принципите на Унијата.¹⁸³ Албрехт Зонтаг ги анализира релациите помеѓу политичките симболи, граѓанството и комуникацијата (Sonntag, 2010). Во студијата „Европско граѓанство: Авенија за социјална интеграција на Европа“, Бернанд Гајзен и Клаус Едер разликуваат три модела на граѓанство кои одговараат на три парадигми: индивидуална парадигма (фокус на личните права), политичка парадигма (учество во јавниот живот) и колективно - идентитетска парадигма (граѓанство поврзано со заедничка култура и традиција) (Giesen, Eder, 2001:4-7). Ако се тргне од последната клучна парадигма, за создавање на европското

¹⁸¹ Се употребува и синтагмата „европско граѓанство“ како синоним, иако во некои јазици, постојат различни толкувања на „граѓанство“ и „државјанство“.

¹⁸² Договорот од Мастрихт, 1992 (втор дел, член 8), Договорот од Амстердам 1999 (втор дел, членови 17-22), Договорот од Ница, 2001, Договорот од Лисабон (втор дел, членови 9 и 11).

¹⁸³ Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union, (Достапно на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF#page=10>)

државјанство потребна е заедничка европска култура, но бидејќи станува збор за комплексен простор во кој партиципираат многу култури, европското државјанство е креирано врз постнационален колективен идентитет, или поточно во она што Кевин Робинс го нарекува „транскултурна различност“ (Robins, 2007), а Јирген Хабермас „конституционален патриотизам“ (Habermas, 2002). Во недостиг на европски „демос“ и поради фактот што ЕУ не е држава, Крис Шор европското државјанство го толкува во антрополошки контекст и го нарекува „празно знаме“ и „подвижна метафора“ (Shore, 2004:31). Во таа насока, популаризација на „европската идеја“, вели Шор, се гледа како на „стратегија за снабдување на институциите на ЕУ со културен легитимитет, отсуството кое е и симптом и причина за „демократскиот дефицит“ на ЕУ“ (ibid, 31). Овој модел, како што анализира Шор почива на пригоден дуализам помеѓу „граѓанско-политички“ и „етно-културни“ врски.

Референтни се и низа студии кои се однесуваат на флексибилната природа на државјанството, во смисла на „мултиплицирана лојалност“ (Ong, 1999). Од една страна националното државјанство кон кое се искажува лојалност, а од друга страна наднационалното државјанство кое е фундирано на граѓанско - политичка платформа. Ваквиот тип европско државјанство „базирано на граѓански норми и лишено од „емотивна приврзаност“ или било која смисла на „заедничка историја“, додава Шор ќе биде „невообичаено елитистичка, стерилна и бездушна форма на државјанство“ (ibid, 36). Јирген Хабермас пак, смета дека нормативната рамка на демократското граѓанство може да биде институционализирана и без идентитетските формации од националната држава (Habermas, 1992). Социолошкиот дискурс на низа теоретичари и културолози го тангира и она што УНЕСКО го дефинира како „културно граѓанство“, кој бара промена „од политика на асимилација кон „културно граѓанство“,¹⁸⁴ односно воведување на категоријата „колективни културни права“ преку почитување на културните, а не на малцинските права. Ирис Мерион Јанг пак, дава друга дефиниција за граѓанството преку модел на „диференцирани граѓанско државнички права“ (Young, 1989). Брајан С. Тарнер, повикувајќи се на теоријата на Томас Хенфри Маршал, дава експликација на

¹⁸⁴ Cultural citizenship in the 21st century: adult learning and indigenous peoples 1b (Достапно на: <http://www.unesco.org/education/uie/confintea/pdf/1b.pdf>).

„културното граѓанство”, како „социјално право да се учествува во културата како комплекс на одредено општество преку образовните реформи” (Turner, 1993:7). Типичен пример е германскиот систем, кој го поттикнува „развојот на едуцираните граѓани како главен носител на германската култура” (ibid, 10). Џерард Диленти „културното граѓанство” го нарекува „космополитско” (Delanty, 2002). Разгледува два типа на „културно граѓанство”. Првиот т.н. „социолошки тип” го нагласува централното место на културата за разбирање на државјанството, а вториот е типичен за политичката теорија и се однесува на градење државјанство во хетерогени општества.

8.3 Демократизација на европскиот културен простор

Генезата на културната политика во Европа, започнува преку согледување на потребата за државно регулирање на економско - социјалните промени кои се резултанта на културно-уметничкото делување во општеството. Администрирањето на културата и потребата од културна демократизација историски започнуваат да се развиваат од Франција, Велика Британија, а подоцна и Холандија, Шведска, Австрија... Културните политики се традиционално вкоренети преку уметничките институции (кои најчесто имаат национална вредност), преку заштита на спомениците на културата, архиви, музеи, библиотеки... Во основата на културната политика лежи гарантирањето на слободата на изразување како еден од фундаменталните принципи на човековите права и слободи.

Во Франција почетокот на развојот на културната политика de lege започнува со Декрет од 1959 година на министерот за културни прашања Андре Малро (André Malraux), во кој прв пат се пројавува државен интерес за културното богатство и за промоција на националните културни вредности.¹⁸⁵ Првиот и единствен специјален закон за културна политика во Европа го донесува холандската влада во 1993 година, кој претставува оптимално решение за регулирање на културно-уметничката сфера. По дебатата за културните прашања во Шведска во шеесеттите години во која учествувале повеќе национални културни институции, шведскиот Парламент изгласува

¹⁸⁵ Compendium - Cultural Policies and trend in Europe. Country profile: France. (Достапно на: http://www.culturalpolicies.net/down/france_of_122007.pdf).

Извештај кој дефинира осум темелни начела на културната политика. Специфичен случај е Австрија, каде културната политика претставува своевиден континуитет на социјалната политика со цел демократизација на општеството и зајакнување на заедничката соработка.

Ако либералната демократијата е јадрото на европската интеграција, *conditio sine qua non*, демократските процеси во Унијата претставуваат основа и гаранција на граѓанските права. Двата вида репрезентативна демократија (директна и индиректна) во ЕУ, всушност го одразуваат институционалниот легитимитет на Унијата и ја оневозможуваат концентрацијата на моќ на кој било од одлучувачките политички центри. „Кај сите конституенти иманентно постоел страв од преголема концентрација на власт во едно тело и нарушување на националниот суверенитет - оттука решението е пронајдено во меѓуинституционалниот баланс” (Ванковска, 2008:94). Фелд и Киршгеснер сметаат дека „елементите на директна демократија ќе придонесат за формирање европски демос” (Feld, Kirchgässner, во „Constitution for the European Union” 2004:11). Поаѓаат од сигнификантен пример дека по граѓанската војна во Швајцарија во 1847 година, кога се креирала федерална држава, не се промовирал швајцарски „демос”, туку „демос” на кантони. Главната поента е дека елементите на директната демократија во швајцарскиот устав, придонеле за развивање на швајцарски „демос”. По оваа парадигма, би се развивале и демократските процеси во ЕУ, иако елементите на директната демократија не се доволни за создавање европски „демос”. Оваа теза ја потврдува Џерард Диленти, анализирајќи го постоењето на европски „демос” преку трите централни димензии: граѓанственост, суверенитет и демократија. „Европскиот демос постигнал ниско ниво на граѓанска партиципација, високо ниво на демократски дефицит и не го има решено проблемот на суверенитетот” (Диленти, 2004:113)

Процесот на приближување на културата кон граѓаните во контекст на нејзината уметничко-естетска профилација, е насочен кон општа културна присутност и авторегулација, преку оптимизација на присуството на културните ресурси до широките маси, а од друга страна културно „делување” без бирократизација. Тоа би придонело за максимална транспарентност при донесувањето на културните програми од страна на културните и креативните

индустрии, пред сè финансиски и организациски. Репрограмирањето на културната политика и децентрализацијата на културната продукција значително придонесува за зголемена демократичност, но и за отвореност на културната сфера, во спротивно „културата е сфатена како компензација, свеченост, луксуз, пасивно надолнување, затворено подрачје, посебен резерват и сектор чии врски со животот се прекинати” (Коковиќ, 1997:286). Рејмонд Вилијамс во „Култура и општество” подвлекува: „Ќе беше поедноставно ако идејата за културата беше само одговор на индустријализмот, но беше сосема очигледно дека таа е одговор на новиот политички и општествен развој на демократијата” (Williams, 1960:26).

Лисабонскиот Договор кој по својот концепт е осмислен од „Европа на држави” да направи „Европа на граѓани”, го зацврсти начелото на демократијата, преку членот 10, според кој демократијата е клучна компонента во процесот на донесување одлуки. Доколку повеќе од еден милион граѓани на Европа поддржуваат едно политичко барање со потпишување петиција, Европската комисија мора да го стави на политичката агенда. Преку оваа демократска алатка околу 0,2 проценти од населението на ЕУ, има можност (ин)директно да креираат политики, а преку тоа, самата ЕУ да стане поблиска до граѓаните. Конкретен механизам на кој е заснована директната демократија, претставува референдумското изјаснување (како *sui generis* „граѓанско вето”) по одредени прашања во неколку европски држави. Со референдумското изјаснување во земјите на Унијата, граѓаните имаат можност директно да интервенираат врз политиките, или поинаку формулирано, пресудна е „волјата на електоратот, а не на партијата”.¹⁸⁶ Во контекст на културата и културните права, такви беа референдумските изјаснувања за забраната за изградба на џамии - минариња во Швајцарија (која не е дел од ЕУ), каде од дваесет и шест, дваесет и два кантони се изјасниле позитивно. Слично расположение постои и во Франција и Германија. Главна причина за забраната се посочува фактот што идеологијата на шеријатското право, била некомпатибилна со швајцарската демократија. Останува отворено прашањето дали и на каков начин референдумските изјаснувања на ниво на Унијата и во државите можат да

¹⁸⁶ Евидентирани беа заложби за одржување на паневропски референдум за уставниот Договор како начин на приближување на Унијата до граѓаните.

спречат одредена културна пермеабилност или пак признавање на одредени културни права, регулирани со меѓународни протоколи и договори.

8.4 Потребата од интеркултурна комуникација во Европа

Мултикултурализмот се покажа како недоволно успешен модел во политичката интеграција на партикуларните ентитети во дел од европските земји. Теориската критика на мултикултурализмот застапувана од повеќе автори¹⁸⁷ доби своевиден афирматив со признанието на германската канцеларка Ангела Меркел дека германскиот мултикултурализам е пропаднат односно „мртов“ концепт, притоа алудирајќи на неможноста за целосна интеграција на мигрантите односно негерманското население во државата.

Интеркултурализмот наспрема мултикултурализмот, промовира отворени културни модели преку остварување на културен контакт односно комуникација помеѓу хетерогените групи. „Интеркултурализмот е нов термин да се именуваат обидите за компромис меѓу поларните спротивности на мултикултурализмот и асимилацијата“ (Emerson, во „Interculturalism Europe and its Muslims in search of sound societal models“, 2011:2). Кристијано Џордано во студијата „Есеи за интеркултурната комуникација“, интеркултурализмот во една послободна дефиниција го нарекува „антропологија на средбата со другиот односно туѓиот“ (Џордано, 2001:12). Двете клучни компоненти кои произлегуваат од интеркултурната комуникација според Џордано се „културниот контакт“, и процесот на „акултурација“ за чија антрополошка димензија пишува Милвел Херсковиц.¹⁸⁸ Во теориите за интеркултурализмот¹⁸⁹ се разгледуваат понудените модели на културниот плурализам и можноста за нивна комуникација и одржување на културните врски.

¹⁸⁷ Либералниот теоретичар Брајан Бери (Brian Barry) во студијата „Култура и еднаквост: егалитарна критика на мултикултурализмот“ смета дека мултикултурализмот е неспоив со идејата за еднаквост, бидејќи промовирањето на разликите ги продлабочува општествените јазови (Barry, 2006). Слични ставови во теоријата споделуваат Артур М. Шлезингер, А. М. Шмит и други.

¹⁸⁸ Поимот „акултурација“ Милвел Херсковиц го анализира како „културен пренос во процес“, а пред него станувало збор за „културна дифузија“ или „културна дисеминација“ (Херсковиц, 1999).

¹⁸⁹ Теоријата за „интерактивниот мултикултурализам“ на Бику Парек, „постколонијалната меланхолија и дружељубивата култура“ на Пол Гилрој, „дијаспората и идентитетот“ кои ги анализира Автар Бра, „слободата и идентитетот“ на Амртија Сен, „контактните хипотези“ на Милс Хјустон (James Malcolm во „Interculturalism: Theory and Policy“, 2008).

Интеркултурниот дијалог во Европа од ad hoc теориски концепт станува неопходен политички проект за заживување на културниот контакт, откако мултикултурализмот на супранационално ниво се покажа како недовршен модел. Менаџирањето на културната другост во европските држави, преку моделот на интеркултурализмот го промовира и ЕУ. 2008 година под мотото „Сплотени во различностите“ (анг. together in diversity), ЕУ ја одбележа „Европската година на интеркултурниот дијалог“. Основната цел е подигање на јавната свест во Европа за потребата од развивање на интеркултурниот дијалог за прилагодување на различностите преку зголемување на меѓусебно разбирање, истражување на придобивките од културната разновидност, поттикнување на активно европско граѓанство и чувство за европска припадност. Европската комисија продолжува со иницијативи да придонесува за поттикнување на интеркултурната комуникација помеѓу земјите-членки и внатре во нив. Во таа насока, се нагласува потребата од инклузија на Ромите и борбата против социјаланата исклученост со ефективни политики за разбирање на ромската култура, историја, традиции, вредности; управување со урбаниот диверзитет во Европа преку интеркултурен пристап кон миграцијата, интеграција и социјална кохезија и дијалог со културниот сектор.¹⁹⁰ Министрите за надворешни работи на Советот на Европа во Стразбур 2008 година донесуваат „Бела книга за меѓукултурниот дијалог: „Живееме заедно еднакви во достоинството“. Промовирањето на меѓукултурниот дијалог во Европа се заснова на универзалните вредности прифатени од Советот на Европа како „*minima moralia*“ т.е. најважен предуслов за профилирање ефективен однос кон ова прашање. Меѓукултурниот дијалог придонесува за политичка, социјална, културна и економска интеграција и кохезија на општествата што се културно различни. „Меѓукултурниот дијалог е значаен за градењето нов социјален и културен модел за Европа која брзо се менува, со што ќе му се овозможи на секој што живее во културно разнообразни општества да ги остварува своите

¹⁹⁰ Европската комисија во соработка со културниот сектор овозможува прашањата за) интеркултурниот дијалог да бидат покренати на високо политичко ниво. Донесени се неколку платформи: „Платформа за интеркултурна Европа“; „Платформа за пристап до културата“; „Платформа на културните и креативните индустрии“...

човекови права и основни слободи.”¹⁹¹ Како постојана закана за идејата за меѓукултурен дијалог во Белата книга се посочуваат: расизмот, ксенофобијата, нетолеранцијата и сите други облици на дискриминација. Во „Белата книга” се дефинирани пет клучни политички пристапи за унапредувањето на меѓукултурниот дијалог: демократско управување на културната разновидност, демократско граѓанство и учество, усвојување и предавање на меѓукултурните знаења, простор за меѓукултурен дијалог, меѓукултурен дијалог во меѓународните односи. Оттука, потребата за континуирано надградување и продлабочување на меѓукултурниот дијалог, бидејќи станува збор за отворен културен простор каде различностите треба да бидат во меѓусебна комуникација, а не во изолација и исклучување. Градењето на меѓусебната доверба на различните културни ентитети преку образовни, културни, уметнички процеси би дало позитивен ефект во елиминирањето на комуникациските пречки при контактите на различните групи.

Образованието е веројатно најспецифичниот канал преку кој се започнува и се развива културната трансмисија.¹⁹² Концептот на Пјер Бурдје за „културниот капитал” и „хабитус” развиен во теорија за општествената репродукција преку анализа на модерното образование, го користи Крис Џенкс во студијата „Културна репродукција”, при што подразбира трансмисија на културни вредности и норми помеѓу генерациите. „Функцијата на образованието и различните социјализирачки варијанти е преносот на културниот капитал во облик на поединечни вредносни знаци и стилови за нивна презентација” (Jenks, 2003:15). Тони Галагер во есејот „Интеркултурно образование во поделени училишни системи” го анализира примерот со Северна Ирска, каде постојат деноминациски училишта (католички и протестантски), согласно националниот систем за основни училишта. Според статистиките и покрај тоа што постојат интегрирани училишта, нив ги

¹⁹¹ Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднакви во достоинството”. Совет на Европа - македонска верзија. (Достапно на: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_MacedonianVersion.pdf).

¹⁹² УНЕСКО донесува насоки за интеркултурно образование, при што се нагласува потребата од почитување, разбирање и солидарност помеѓу различните етнички, социјални, културни и религиски групи, која би се реализирала преку образовните програми (UNESCO Guidelines on intercultural education, 2006 и Education for Intercultural Understanding, 2010).

посетуваат многу мал број ученици (Gallagher во „Interculturalism: Exploring critical issues”, 2004). И интеркултурализмот во Македонија почнува да се развива токму преку реформи во образовните програми и имплементација на интегрирано образование преку заеднички наставни и воннаставни активности, интеграција преку изучување на јазик, кадровска доквалификација за реализирање на ваков тип содржини...¹⁹³

9. Современи теории за културата - европски состојби

9.1 Говернментализација на европската културна политика

Современите културни студии и правците кон кои се фокусира таргетирањето на културата и културната политика, неминовно ги проследуваат теориите на постмодернистичката философија. За анализа релацијата „моќ” vs „европска културна политика” може да послужи францускиот постструктуралистички дискурс (во преден план концептите на Жак Дерида и Мишел Фуко). Концептот за „говернментализација”¹⁹⁴ на Мишел Фуко нуди објаснување за комплексните односи помеѓу системот на управување и институциите (во овој случај егзекутивната т.е. извршна власт), политичката стратегија и поединецот во рамки на западното нео-либерално општество. Започнува од античка Грција и антички Рим, преку христијанството па сè до модерниот либерален систем (Burchell, Gordon, Miller, 1991). „Семантичкото поврзување на владеењето („gouverner”) и начините на размислување („mentalité”) укажува на тоа дека не е можно да се учат „технологиите на власт” без анализа на политичките рационалности кои наоѓаат поткрепа во нив” (Lemke, 2001:2) Претходните теории на Мишел Фуко за „моќта”, „дискурсот”, „археологијата на знаењето”, се разликуваат од овој концепт, кој воглавно ги скицира механизмите на државата за регулирање на

¹⁹³ Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија. Министерство за образование на Република Македонија (Достапно на: http://www.mon.gov.mk/images/stories/dokumenti/integrirano_obrazovanie/policy_paper_adopted_mk.pdf).

¹⁹⁴ Фуко прв пат го образложил концептот на „говернментализација” во неговите предавања во Collège de France во 1978 и 1979 година. „Говернментализација” per definitionem за Фуко е „рационализација на државните практики во остварување на политичкиот суверенитет”. Фуко смета дека власта користи техники и форми на знаење и методи на интервенција преку кои моќта се „рационализира” (Foucault, 2004, 4).

социјалните промени. Фуко всушност упатува „емфатична молба за обнова на инвентивноста во политичката култура” (Burchell, Gordon, Miller, 1991:7).

На основа на овој концепт на Мишел Фуко, австралискиот социолог Тони Бенет во културните студии го проучува поимот „говернментализација на културата”. Овој концепт нуди согледување на менаџирањето на културата од страна на државата низ начинот на размислување, перцепција, восприемање... Реконцептуализирањето на културата директно влијае на социјалната перцепција на општествената стварност и на моделирање на индивидуалната перцепција. „Културата е и објект и инструмент на говернменталната политика што го регулира социјалниот живот” (Bratich, Packer, McCarthy, 2003:6). Преиспитувањето на односот култура и социјален живот преку процесот на медијација на говернментализмот е базичниот интерес на оваа теориска парадигма. Клајв Барнет истражувајќи го т.н. „Фукоов ефект” во културните и политичките студии, смета дека „администрирањето на културата може да се врши преку различни државни агенции, пазари, корпорации, институции на „граѓанското општество”, како што се училишта, универзитети или радиодифузери, или повеќе неформални, шематизирани практики од секојдневниот живот” (Barnett, 1999:371) и при тоа доаѓа до заклучок дека „територијалното разбирање на културата како производ на владините практики и технологии кое цели конмагање на граѓаните со специфични национализирачки атрибути” (ibid, 375). Идентично како и етноцентризмот, придонесува кон можно пренагласување на сопствената култура односно искривена вредносна аксиологија.

Во културната политика на ЕУ, институциите и центрите на моќ (политичките тела на одлучување), влијаат на трансформирање на перцепцијата и јавното мислење на граѓаните за процесите на европската интеграција (види поглавје 5.3). На супранационално ниво, ЕУ е „државата” т.е. „власта”, која преку технологии, техники и низа форми на „говернментирање” ги менаџира политиките односно прави напори за да креира слика за поблиска интеграција. Но, политичките импликации врз културната политика на ЕУ, (институционални, финансиски, организациски), доведоа до дисторзија на европскиот интегративен модел за европски културен идентитет (демократскиот дефицит, проблемите со натамошната интеграција...).

Неможноста да се формира (пан)европска култура односно заеднички европски културен идентитет, според некои аналитичари се должи токму на пренагласената политичка инструментализација односно „говернментализација“ на културата. На таков начин, културната политика во ЕУ димензионирана преку програми и проекти како „креативна индустрија“, се посматра низ економски т.е. „потрошувачки“ параметри, во минималистичките акции на механизмите за поттикнување на културната соработка и интеркултурниот дијалог. In ultima linea, културата во ЕУ, преку ваквиот процес на „говернментализација на културните ресурси“ (факторот на de lege политички влијанија), ја позиционира во втор план основната цел - да биде фактор на интеграција и да придонесува во создавање на европски културен идентитет. Во рамки на државите од ЕУ, „говернментирањето“ на културата е идентично со управувањето на културната политика на Унијата и подразбира администрирање на културните активности и буџетите за култура.

9.2 Европскиот конституционализам, националните уставни и културната посебност

Внесувањето на културата во правно-политичка констелација во рамки на културните студии, овозможи проучување на врската помеѓу градењето на државата, културата, правото и процесот на конституционализација. Германскиот проучувач на уставното право, Петер Хаберле, во капиталното дело „Уставната теорија како наука за културата“ (герм. *Verfassungslehre als Kulturwissenschaft*) од 1989 година, го разгледува уставот и неговата културна условеност, т.е. го анализира уставот како „културно достигнување“, со аналитички преглед на уставни текстови и нивната историска генеза. Од Хаберлевата концепција, произлегува јасна конклузија дека уставот претставува „културно обликување на конкретна политичка заедница“ (Posavac, 2001:95). Хаберле смета дека носител на уставотворната власт не е народот, туку субјекти на одлучување се меѓусебно културно поврзаните граѓани, односно „заедницата на граѓани“. Според неговата концепција, човечкото достоинство е „културно-антрополошка премиса“ (Häberle, 1989:620), односно „положбата на граѓаните и нивните права се одлучувачки во демократските уставни, бидејќи демократијата е само „орагнизациска консеквенца но човечково

достоинство” (ibid, 86/7). Звонко Посавец според теоријата на Хаберле сублимира дека преамбулите покажуваат интринсичност со културниот контекст. „Тие најчесто се формулирани со изразен патос, се повикуваат на традицијата од која создава уставотворецот, а исто така ја тематизираат иднината” (Posavec, 2001:99). Како пример го посочува вметнувањето на основните човекови права во Преамбулата на францускиот устав од 1958 година, во кој според начелата на Декларацијата од 1789 година, францускиот народ ја искажува приврзаноста кон човековите права.

Компаративното сопоставување на националните уставни со евентуален европски устав, во поглед на културната концентрација, ја лоцира широката дискрепанција во поглед на форматот, уредувањето и елементите на уставот. „Културата е државен елемент и државата создава само еден аспект од устроената *res publicae*” (Posavec, 2001:99). Додека во националните уставни, се наведува културно територијализираната целина, во евентуалниот европски устав се наведува заедничкото културно наследство во Европа. „Нацијата не треба да биде етничка по својата природа, но таа мора да обезбеди основа за чувство на заедничка припадност - било да е тоа во една заедничка јазик, култура, историја или политички навикни” (Nicolaidis, Kalypso во „Whose Europe? National Models and the Constitution of the European Union”, 2003:141). Националните идентитети ја оправдуваат нивната легитимност во длабоко вкоренетите истории, култури или територии. Но, „Европа не е ориентирана кон минатото: таа е ориентирана кон иднината” (Soysal Yasemin во „Whose Europe? National Models and the Constitution of the European Union”, 2003:62). За разлика од националните уставни кои се фундирани претежно на споделените културно-историски искуства, дефинирањето на уставот на ЕУ на ваква основа претставува проблем, бидејќи во Унијата коегзистираат хетерогени културни ентитети. Швајцарија со својот федерален концепт, најде кантонално решение за културата во швајцарскиот устав - преку „конфедеративна промоција на културата”. Со оглед на фактот дека европскиот културен простор е хетерогено структуриран (поглавје 1.2), може да се прифати тезата дека европскиот идентитет е вкоренет на неколку заеднички вредности: христијанската доктрина, старогрчката и староримската цивилизација, „но, овие корени помалку или повеќе ни нудат верски или етнички наратив и претежно се

апстрактна форма на универзалните принципи кои ги содржат” (ibid, 63). Културната условеност на нацрт-текстот на европскиот устав е круцијална заради европската интеграција. Во овој контекст се и бројните теории за модулите на уставна интеграција и секуларизмот во Унијата. ЕУ е дефинирана како секуларна политичка организација, при што во договорите на Унијата не се споменуваат формални врски со религиите.¹⁹⁵ Марија Ташева во студијата „Малите верски заедници: кон теоријата, легислативата, самоверувањето”, прави компаративни согледби помеѓу земјите од Западна Европа и поранешните социјалистички земји од Средна, Југоисточна и Источна Европа. Во првата група сите земји (со исклучок на Франција), „имаат посебни членови кои се однесуваат на религијата, а кои ја гарантираат слободата на мислата, совеста и религијата, со ограничувања произлезени од потребата да се заштити јавниот поредок и преовладувачката моралност” (Ташева, 2004:134). Отстапувања има кај земјите со монархиско уредување каде монархот мора да исповеда одредена религија (во Велика Британија монархот мора да биде протестант и во Норвешка монархот мора да ја исповеда евангелско-лутеранската религија). Дел од западноевропските земји (Италија и Шпанија), со посебни договори го регулираат односот на државата и црквата, (исклучок е само Грција со единствената Источна православна црква каде во уставот е гарантиран посебниот статус на Црквата), а во Велика Британија, Белгија, Ирска, Шпанија, Португалија, Грција постојат одредби кои го регулираат религиското образование (ibid). Во источните и југоисточните европски земји, на идентичен начин со западните земји се регулираат религиската слобода, секуларноста на државата, религиското администрирање. Според Ташева, отстапки има само во уставите на Чешка и Словачка и Полска каде „со посебна одредба се упатува на начинот на кој ќе се уредат односите меѓу Републиката и Римската католичка црква” (ibid, 138).

Голем дел западноевропски земји постоеено вовеле уставни реформи, според кои во Преамбулата на националните уставы се гарантираат

¹⁹⁵ Обидите во нацрт-текстот на европскиот устав да се вметне клаузула во Преамбулата со која се споменуваат христијанството и „бог” како иманентни на европското заедништво, наиде на неуспех заради противењето на Франција. Само четири земји-членки на Унијата имаат официјална државна религија: Данска, Грција, Малта и Англија.

задолжителни кластери на права. Покрај базичните елементи со кои се определува суверенитетот и автономијата, националните т.е. државни симболи, во втор ред се напоменуваат гарантирањето на еднаквоста и демократијата, а со посебни амандмани во некои од нив е наведена заштитата и промовирањето на правата на малцинствата. Во белгискиот устав и уставот на Босна и Херцеговина пак, културната различност се споменува преку набројување на ентитетите кои влегуваат како конститутивни во највисокиот државно - правен акт.

Културата може да стане и пречка во евроинтегративниот процес. Еклатантен пример е блокирањето на членството на Македонија во Европската унија од страна на Грција, заради наводен иредентизам и присвојување на културното наследство. „За пред светот да создадат слика дека имаат правна основа за нивната антимакедонска политика, тие тврдеа дека Македонија го украде културното наследство на Грција, како што е името Македонија, и се дрзнала да употреби еден стар грчки симбол, Свездата од Вергина, на своето знаме” (Штепан, 2004:15). Во 1992 година Македонија направи уставни измени со што се осигури дека нема територијални претензии кон јужниот сосед, иако заедно со Словенија ги исполниле сите европски стандарди (ibid). Професорот по антропологија Лоринг М. Денфорт смета дека „во грчката национално - историска идеологија, негацијата на македонскиот идентитет се сосредоточува на три главни прашања: постоење на македонската нација, македонскиот јазик и македонското малцинство во Грција” (Денфорт, 1996:55). Освен тоа, македонскиот устав од 1991 година, е наведено дека Македонија е конституирана како национална држава на македонскиот народ, со граѓанска рамноправност и сожителство со останатите етникуми, „концепт - наследство од југословенскиот период”.¹⁹⁶

„Договорот за основање европски Устав” на европските шефови на држави парафиран во 2004 година, е основа за формирање на највисокиот правен акт на Унијата. Поради неуспешните референдуми во Франција и Холандија, Договорот од Лисабон претставува супститут за Уставот.¹⁹⁷ Во

¹⁹⁶ Анализа на меѓуетничките односи во Република Македонија, 2009:9.

¹⁹⁷ На идентичен начин, како што ЕУ го присвои името на целиот континент (поглавје 1.1), следствено не станува збор за Устав на ЕУ, туку за европски устав.

Преамбулата на Договорот од Лисабон се споменува културното, религиското и хуманистичкото наследство на Европа, од кои се развиле универзалните вредности на неповредливите и неотуѓиви права на човекот, слободата, демократијата, еднаквоста и владеењето на правото. Според член 167, став 2, дејствувањето на Унијата е насочено кон „охрабрување” на соработката помеѓу земјите-членки и поддршка и дополнување на дејствата во следниве области: „подобрување на знаењето и распространување на културата и историјата на европските народи, зачувување и заштита на културното наследство од европско значење, некомерцијални културни размени, уметничко и книжевно творештво, вклучително и аудио-визуелниот сектор.”¹⁹⁸ „Европскиот културен простор не може да се дефинира во опозицијата на националните култури” (Biedenkopf, Geremek, Michalski во „The Spiritual and Cultural Dimension of Europe: Reflection Group” 2004:9). Јирген Хабермас го понуди инклузивниот интеграциски модел на „конституционален патриотизам”, кој е постнационален и делиберлизиран од сите културни и традициски елементи, а основа се заедничките граѓански принципи во чии координати се искажува лојалноста кон заедницата т.е. државата (Habermas, 2002). Но, почитувањето на граѓанските права и цивилната заштита се задолжителен дел и на европските договори и на националните уставни во земјите од Европа и не се доволни за да понудат кохерентност и чувство на заедништво.

¹⁹⁸ Договорот од Лисабон: консолидирани верзии на Договорот за Европската унија, Договорот за функционирање на Европската унија, Повелба за фундаменталните права на Европската унија, Протоколи, Декларации. 2011:162.

10. ЗАКЛУЧОК

Детерминирањето на границите на европскиот културен простор независно од протегањето на картографската и територијална политичка организација на ЕУ, како теориски концепт ги деконструира концепциите за сфаќањето на културата, паралелно промислувајќи нов теориски систем компатибилен со европската општествено-политичка реалност. Неостварливиот праксис за културна „унификација“ на земјите-членки преку единствен политички идентитет ја „дерогира“ идејата за заедничка европска култура, токму поради хетерогената димензија на европскиот културен простор, кој е *sui generis* хибрид од различни културни ентитети, односно премногу различен за да може да биде унифициран. Од друга страна, Европската унија е модерна политичко-економска организација и самата идеја за обединување преку културата подразбира извесно политичко моделирање на механизмите за културна кохезија и можно влијание врз повеќе културни елементи.

Интелектуалниот распон на европската хуманистичка, уметничка и културна традиција придонел за создавање на полидимензионален и полицентричен мултикултурен простор, кој во неможноста да продуцира униформен европски културен идентитет се фокусира на креирање европски вредности, кои еманираат од различни културни традиции. Физичките граници на европскиот континентален простор (кои низ историјата биле многукратно политички менувани), се многу пократки од културните граници, кои се трасирале и надвор од географска Европа, преку империјалистичките походи и политичките и културни контакти со останатите земји во светот. ЕУ како меѓународно политичко тело се развива според принципот на „варијабилна геометрија“, во однос на географско и политичко присоединување на земјите. Ова се однесува и на културната дифузија која е очекувана рефлексивна на културниот контакт, иако европските граници ретко се дефинираат само како „територијален опис“. Значи, културата во ЕУ е неопходно да се маркира во географски т.е. просторен контекст бидејќи националните културни идентитети се фундирани на историски и географски разлики.

Европските национални култури преку општествените, религиски и уметнички влијанија го конфигурирале континенталниот културен простор на Европа. Низ историјата започнале низа процеси со кои токму придобивките од

европската културна интеграција се користат како двигател за одржливост и континуитет на политичка интеграција. Етичките програми на христијанската доктрина, како и хуманизмот се „алатки“ за христијанско обединување на континентот, преку креирање на „Republica Christiana“, но тоа се случува преку проектиран модел на евроцентрична имагологија, низ дискурсот на политичката демаркација, фокусиран претежно на исламот, како несвојствен за европските вредности. Од друга страна, христијанството освен во Европа постои и во други геополитички центри како Русија и САД, па затоа не може да биде единствениот фундамент на европскиот идентитет, а дополнителен елемент во таа насока се миграциите со кои се нотира континуиран пораст на муслиманската популација. Освен тоа, во Европа по завршувањето на Втората Светска војна, евидентна е тенденцијата за зголемување на бројот на политички партии кои имаат христијански предзнак. Целта била промовирање на т.н. „христијанска демократија“ (со профилација за чување и промоција на христијанската етика). Но, по Студената војна, христијанските демократи го заостриле идеолошкиот конфликт. Во земјите со ортодоксно христијанство пак, црквите имаат национален предзнак, со што искажувањето на конфесијата преку националната определба подразбира и индиректна врска со државната политика и чување на националниот идентитет. Христијанството консеквентно се споменува и во дел од уставите на земјите од југоисточна Европа, со што се потврдува тезата за културната условеност на највисокиот државно-правен акт, а Договорот од Лисабон, се повикува на заедничкото културно-историско наследство. Во таа насока, отворени се прашањата за менаџирањето на културните разлики (етнички, јазични, религиски, социјални...) и регулирањето на политичките влијанија во тие области.

Политичкиот симболизам на Европската унија, во теориските анализи почнува со митокритичка анализа за митот за Европа кој добива политичка конотација, а континуира во политичка херменевтика на значењето на европската картографија од Средниот век, па натаму. Симболите на Унијата како транснационална организација се изведени со релокација на функциите од националните симболи, со што се отвора прашањето за компаративните политички согледби помеѓу нацијата и Унијата во рамки на културните граници. Симболите кои имаат културна конотација и треба да продуцираат чувство на

заедништво и припадност, се вметнати во европското знаме, химна, европската валута, но со ова се артикулира прашањето за двојниот лојалитет на граѓаните (во исто време и кон националната држава и Унијата). Забраната за користење верски симболи како традиционална исламска облека за жените на јавен простор или забраната за поставување религиозни симболи во образовни институции, како и референдумските изјаснувања за забрана за изградба на минариња, се отворени предизвици поврзани со секуларизмот, државните политики и почитувањето на културните и религиозни права, односно директен индикатор за политичките влијанија во културниот простор.

По создавањето на заедничкиот европски економски и политички простор, се увидела потребата за промовирање на европското заедништво преку заедничките културни вредности. Првите обиди за организирање на европскиот културен простор се нотирани кај УНЕСКО и Советот на Европа, со соодветни програми за заштита на културното наследство и унапредување на културната соработка. Во рамки на Европската унија, постојат ограничени надлежности според принципот на субсидијарност, каде за прашања од областа на културата, Унијата има релативно мали ингеренции по овие прашања согласно потпишаните договори. Легитимирањето на политичкиот идентитет на ЕУ е различно од оној во националните држави и не се врзува за еден јазик, или една култура. Но, бидејќи меѓудржавните политички односи се флексибилни и отворени, кога ќе наидат разидувања во политичките и економските параметри, културата се користи како катализатор на заедништвото и се бараат модуси за решавање на проблемите. Како одличен пример каде културата станува политичка пречка во евроинтегративниот процес може да послужи блокирањето на членството на Македонија во Европската унија од страна на Грција, заради наводен иредентизам и присвојување на културното наследство. Користењето на културата како идеолошки предзнак во Европа придонесе за „митологизација“ на потеклото, идеализација на етничката хомогеност и испишување „црни“ страници во европската историја.

Од изнесените тези, може да се изведе сумарна конклузија дека влијанието на политиката во европскиот културен простор е евидентно низ повеќе параметри: религиозни, етнички, јазични, уметнички... Таквите влијанија

во земјите-членки на Унијата можат да се класифицираат на две нивоа: посредно преку националните политики (соодветни клаузули за култура во националните уставы, јазичните политики, регулирањето на државјанството и миграцијата, признавањето на етничките и религиските права) и посредувано на супранационално ниво (преку програмите за култура, креативните индустрии, фондовите за поддршка на културни проекти во рамки на Унијата). Анализите во овој труд базирани на теориските парадигми и статистичките податоци, покажаа дека различните европски држави имаат различен пристап во односот кон културните идентитети и културните права, но и дека самите граѓани различно ја перципираат важноста на културата, различните културни идентитети и спроведувањето на културните политики и права.

Релативно слабата меѓународна арбитража во поглед на почитување на културната различност и културните права која се спроведува преку ратификација на меѓународните конвенции, е облигаторна за државите-потписнички, а освен тоа, во рамки на Европската унија како супранационална организација, механизмите за делување во сферата на културата се лимитирани со принципот на субсидијарност. Ова придонесува за крајно диспаратни решенија во поглед на регулирањето на културните прашања во специфичната конфигурација на европскиот културен простор. Како модели кои можат да понудат опции за културна соработка и делиберализирање на односите помеѓу културните идентитети и политиката во државите, се мултикултурализмот и интеркултурниот дијалог.

Во отуство на релеватно истражување кое ќе го лоцира влијанието на политиката во европскиот културен простор, остануваат да се истражат наведените теориски премиси дека намалувањето на посредните влијанија на политиката во културниот простор би придонело кон демократизација на културните идентитети и почитување на културните права во земјите од Европа, што пак би влијаело на зголемување на културната соработка и поддршка во оформување на функционален и демократски европски културен простор.

БИБЛИОГРАФИЈА И ЕЛЕКТРОНСКИ РЕФЕРЕНЦИ:

- A Short History of the euro banknotes and coins: How the euro become our money.* Germany: European Central Bank, 2007.
- Adonnino, Pietro. *A People's Europe. Reports from the ad hoc committee.* Bulletin of the European Communities 7, 1985.
- Adorno, Teodor. *Negativa dijalektika.* Beograd: Bigz, 1979.
- AlSayyad, Nezar, and Manuel Castells. *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, Citizenship in the Age of Globalization.* USA: Lexington Books, 2002.
- Anagnostou, Dia, and Anna Triandafyllidou. *European Integration and ethnic minority mobilization: A theoretical introduction and literature review.* Sofia: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2005.
- Arent, Hana. *Izvori totalitarizma.* Beograd: Feministička izdavačka kuća, 1998.
- Arts, Wilhelmus Antonius, Jacques A. Hagenaars, and Loek Halman. *The cultural diversity of European unity: findings, explanations and reflections from the European values study.* Leiden: Brill, 2003.
- Atatüre, Süha. "The Historical Roots of European Union: Integration, Characteristics, and Responsibilities for the 21st Century." *European Journal of Social Sciences* (7)2 (2008): 18-32.
- Barnett, Clive. "Culture, government and spatiality: Researching the "Foucault effect" in cultural-policy studies." *International Journal of Cultural Studeis* (Sage Publications) 2(3) (1999): 369-397.
- Barnett, Clive. "Culture, policy and subsidiarity in the European Union: From symbolic identity to the governmentalisation of the culture." *Political Geography* (The Open University Publications) 20(4) (2001): 405-426.
- Barry, Brian. *Kultura i jednakost: Egalitarna kritika multikulturalizma.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2006.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity.* Cambridge: Polity Press in association with Blackwell Publishing, 2000.
- Benjamin, Walter. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction.* UK: Penguin, 2008.
- Berger, Peter L. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics.* Washington: Ethics and Public Center and Wm. B. Eerdmans Publications Company, 1999.
- Bhabha, Homi K. *The location of culture.* London: Routledge, 1994.
- Biedenkopf, Kurt, Bronislaw Geremek, and Krzysztof Michalski. *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe.* Luxemburg: European Communities, 2005.
- Bolaffi, Guido, Raffaele Bracalenti, Peter Braham, and Sandro Gindro. *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture.* London - Thousand Oaks - New Delhi: SAGE Publications, 2003.
- Bourdieu, Pierre. *Language and symbolic power.* Cambridge: Harvard University Press, 2001.
- Bratich, Jack Z., Jeremy Packer, and Cameron McCarthy. *Foucault, Cultural Studies anf Governmentality.* Albany: State University of New York Press, 2003.
- Bruter, Michael. "On What citizens mean by feeling "European": Perceptions of news, symbols, and borderless-ness." *Journal of Ethnic and migration studies* 30 (2004): 21-39.
- Buch, Esteban. *Beethoven's Ninth: A Political History.* Chicago: University of Chicago Press, 2003.

Burchel, Graham, Colin Gordon, and Peter Miller. *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Byrnes, Timothy A., and Peter J. Katzenstein. *Religion in an Expanding Europe*. New York: Cambridge University Press, 2006.

Cabada, Ladislav. *Contemporary questions of european politics*. Friedrich Ebert Stiftung, 2002.

Carey, Sean. "Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?" *European Union POLITICS* (Sage Publications) 3(4) (2002): 387-412.

Casanova, José. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The Chicago University Press, 1994.

Checkel, Jeffrey T., and Peter J. Katzenstein. *European Identity*. New York: Cambridge University Press, 2009.

Claude, David. *Hitler i nacizam*. Beograd: Plato, 1999.

Cole, John, and Francis Cole. *A Geograpy of the European Union*. second. London: Routledge, 1997.

Conclusions of the Fontainebleau European Council (25 and 26 June 1984). Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 1984.

Costa, Olivier, and Paul Magnette. "The European Union as a Consociation?" *West European Politics, Vol.26, No.3*, 2003: 1-18.

Cowan, Jane K., and K.S. Brown. *Macedonia: the politics of identity and difference*. London: Pluto Press, 2000.

Crystal, David. *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Culture and future UNESCO. Paris: Graphie moderne, 1985.

Davie, Grace. *Religion in Britain since 1945: Believing Without Belonging (Making Contemporary Britain)*. UK: Wiley-Blackwell , 1994.

Davies, Norman. *Europe: A History*. New York: HarperPerennial, 1998.

Delanty, Gerard. *Inventing Europe, idea, identity, reality*. London: Macmillan Press, 1995.

Delanty, Gerard, and Chris Rumford. *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge, 2005.

Delanty, Gerard, and Patrick J. O'Mahony. *Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of the Nation*. London: Sage Publications, 2002.

Domenak, Žan Mari. *Evropa: Kulturni izazov*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 1991.

Đordano, Kristijan. *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Bbiloteke XX vek. Beograd: Čigoja Štampe, 2001.

Dougherty, Carol, and Leslie Kurke. *The Cultures Within Ancient Greek Culture: Contact, Conflict, Collaboration*. New York: Cambridge University Press, 2003.

Douverger, Maurice. *Politička sociologija*. Osijek-Zagreb-Split: Pan Liber, 2001.

During, Simone. *The Cultural Studies Reader: Second Edition*. London and New York: Routledge, 1999.

Duverger, Maurice. *Politička sociologija*. Osijek - Zagreb - Split: Pan Liber, 2001.

Dworkin, Ronald. *Sovereign Virtue*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.

Džait, Hišam. *Evropa i islam. 2*. Zagreb: Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, 1989.

Elijas, Norbert. *Proces civilizacije – sociogeneza i psihogenetička istraživanja*. Novi Sad: Sremski Karlovci, 2001.

Emerson, Michael. *Interculturalism: Europe and its Muslims in search of sound societal models*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2011.

Encyclopedia. *The New Encyclopedia Britannica: Micropedia Ready Preference*. 15. 3 vols. London: Britannica Inc., 1963.

Entzinger, Han. "The Social Integration of Immigrants in the European Union." *International Symposium Migration Policy and Society in Europe*. Tokyo, 2007. 1-10.

Esposito, John L. *The Future of Islam*. New York: Oxford University Press, 2010.

European Capitals of Culture: the road to success From 1985 to 2010. . Belgium: European Communities, 2009.

Eurostat. *Cultural statistics 2011 edition*. 2011. Belgium: European Commission, 2011.

Extra, Guus, and Kutlay Yagmur. *Language Diversitt in multicultural Europe: Comparative perspectives on immigrant minority languages at home and at school*. France: MOST Programe, 2002.

Fagan, Brian M. *Clash of Cultures*. USA: AltaMira Press A Division of Sage Publications, 1998.

Featherstone, Mike, and Scott Lash. *Spaces of culture: City, Nation, World*. London: Sage Publications, 1999.

Feld, Lars P., and Gebhard Kirchgässner. *The Role of Direct Democracy in the European Union*. London: MIT Press, 2004.

Fossum, John Erik. "The European Union In Search of an Identity." *European Journal of Political Theory* (Sage Publications), 2003: 319-338.

Foucault, Michel. *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France. 1978-1979*. Paris: Gallimard/Seuil , 2004.

Geary, Patrick. *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*. Oxford: Princetoon University Press, 2002.

Giesen, Bernhard, and Klaus Eder. *Between National Legacies and Postnational Projects*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Gray, John. *Two Faces of Liberalism*. New York: Tne New Press and Blackwell Publishers, 2000.

Gurr, Ted Robert. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. USA: Institute of Peace Press, 1993.

Häberle, Peter. *Verfassungslehre als Kulturwissenschaft*. Berlin: Duncker-Humbolt, 1989.

Habermas, Jirgen. *Postancionalna konstelacija*. Beograd: Otkrovenje, 2002.

Habermas, Jürgen. "Citizenship and national identity: Some Reflections on the future of Europe." *Praxis International* 12 (1) (1992): 1-19.

—. *The structural transofrmation of the public spehere: an iquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1999.

Hall, Edward T. *Hidden dimension*. New York: Anchor Books Editions, 1982.

Haller, Max. "Europe and the Arab-Islamic World. A Sociological Perspective on the Socio-cultural Differences and Mutual (Mis)Perceptions between Two Neighbouring." *Interdisciplinary Centre for Comparative Research in the Social Sciences* (16) 3 (2003): 227-252.

Hesmondhalgh, David, and Andy C. Pratt. "Cultural industries and cultural policy." *International journal of cultural policy* (The London School of Economics and Political Science) 11(1) (2004): 1-14.

Hix, Simon. *The Political System of the European Union*. London: Palgrave, 1999.

Hobsbawm, Eric. *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Hobsbawm, E. J. *Doba Revolucije: Evrope 1789-1848*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Hooghe, Lisbet, and Gary Marks. *Multi-Level Governance and European Integration*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2001.

Horkheimer, Max, and Teodor Adorno. *Dijalektika Prosvetiteljstva: filozofski fragmenti*. Sarajevo: Veselin Maleša, 1989.

How Europeans see themselves: Looking through the mirror with public opinion surveys. Belgium: European Communities, 2001.

Hugh, Mial. *Redefining Europe. New Patterns of Conflict and Cooperation*. London and New York: Pinter Publications, 1994.

Hughes, James, and Gwendolyn Sasse. "Monitoring The Minorities: EU Enlargment conditionality and minority Protection in the CEECs." *Journal on Ethnopolitics* 1 (2003): 1-37.

Hunter, Shireen T. *Islam, Europe`s Second Religion*. London: Center for strategic and International studies, Washington, D.C., 2002.

International Journal on Multicultural Societies vol.5 No. 1. "Multiculturalism and Political Integration in Modern Nation-States." 2003.

Jenks, Chris. *Cultural reproduction*. London: Routledge, 2003.

Jones, W. R. "The Image of the Barbarian in Medieval Europe." *Comparative Studies in Society and History* Vol. 13, No. 4, 1971: 376-407.

Kaiser, Wolfram. *Christian Democracy and the origins of the European Union*. New York: Cambridge University Press, 2007.

Kale, Eduard. *Uvod o znanost o kulturi*. Zagreb: Školska Knjiga, 1977.

Keane, John. *Monitory democracy and media-saturated societies*. Australia: Griffith REVIEW Edition 24: Participation Society, 2009.

Kimlika, Vil. *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?* Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2002.

Klemens, Ludwig. *Leksikon etničkih manjina u Europi 2001*. Beckova izdanja. Osijek-Zagreb-Split: Pan Liber, 2001.

Kloskovska, Antonjina. *Sociologija kulture*. Sarajevo: Krug 99, 2003.

Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Kymlicka, Will, and Francois Grin. "Assesing the Politics of Diversity in Transition Countries in Daftary, Farihman." In *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*, 3-27. Budapest: Series on Ethnopolitics and Minority Issues, 2003.

Lemke, Thomas. "The Birth of Bio-Politics – Michel Foucault's Lecture at the Collège de France on Neo-Liberal Governmentality." *Economy & Society*, 2001: 190-207.

Lijphard, Arend. *Democracy in Plural Societies*. London: Yale University Press, 1977.

Macdonald, Sharon. *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*. Hamburg: Die Deutsche Bibliothek, 2000.

Macdonald, Sharon, and Katja Fausser. *Approaches to European Historical Consciousness - Reflections and Provocations*,. Hamburg: Koerber Stiftung, 2010.

Malcolm, James. *Interculturalism: Theory and Policy*. London: The Baring Foundation, 2008.

- Mandras, Anri. *Europa i Europljani: Sociologija Zapadne Europe*. Zagreb: Masmedia, 2004.
- Manners, Ian. "Symbolism in the European integration." *Comparative European Politics* 9 (2011): 243-268.
- Marshall, Thomas Humphrey. *Citizenship and Social Class*. London et altera: Pluto Press, 1992.
- Martin, David, Peter L. Berger, Abdullahi Ahmed An-Na'im, and Grace Davie. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999.
- McGuian, Jim. "The Cultural Public Sphere." *European Journal of cultural studies* 8.4 (2005): 427-443.
- McRae, Kenneth D., Mika Helander, and Sari Luoma. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Finland*. Canada: Wilfrid Laurier University Press, 1997.
- Mesić, Milan. *Multikulturalizam: društveni i teoriski izazovi*. Zagreb: Školska Knjiga, 2006.
- Micossi, Stefano. *Democracy in the European Union*. Centre for European Policy Studies, 2008.
- Mikkeli, Heikki Jun. *Europe As An Idea and An Identity*. London: Palgrave Macmillan Ltd, 1998.
- Monaghan, John, and Peter Just. *Socijalna i kulturna antropologija*. Sarajevo: Šahinpašić, 2003.
- Morin, Edgar. *Kako misliti Evropu*. Sarajevo: Svjetlost, 1989.
- Muslims in the European Union: Discrimination and islamophobia*. Austria: European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia, 2006.
- Neumann, Iver B. *Russia and the Idea of Europe*. London and New York: Routledge, 1996.
- Nicolaidis, Kalypso, and Stephen Weatherill. *Whose Europe? National Models and the Constitution of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Ong, Aihwa. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. London: Duke University Press, 1999.
- Paasi, Anssi. "Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity." *European Urban and Regional Studies* (Sage Publications) 8(1) (2001): 7-28.
- Parekh, Bhikhu c. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. United Kingdom: Macmillan Press, 2000.
- Parjjs, Phillipe Van. "Linguistic Justice." *Politics, Philosophy and Economics* 1 (2002): 59-74.
- Patten, Alan. "Political Theory and Language Policy." *Political Theory* 29 (5) (2001): 691-715.
- Phillipson, Robert. *English-Only Europe?* London: Routledge, 2003.
- Pool, Jonathan. "The Official Language Problem." *The American Political Science* 85 (2) (1991): 495-514.
- Powell, Diane, and Fiona Sze. *Interculturalism: Exploring critical issues*. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2004.
- Putinja, Filip, and Žoslin Stref Fenar. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Čigoja Štampe, 1997.
- Radius. *Report on a European anthem*. Consultative Assembly of the Council of Europe, Doc. 2978., Coucil of Europe, "European anthem", 1971.

Rifkin, Jeremy. *Europski san: Kako europska vizija budućnosti polako zasjenjuje američki san*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Rumford, Chris. *The European Union: A Political Sociology*. UK: TJ International LTD Padstow, Cornwall, 2002.

Sagnic, Ceng. "Mountain Turks: State ideology and the Kurds in Turkey." *Information, Society & Justice* (Department of Applied Social Sciences) 3(2) (2010): 127-134.

Sassatelli, Monica. "Imagined Europe. The Shaping of a European Cultural Identity through EU Cultural Policy." *European Journal of Social Theory* (Sage Publications) 5(4) (2002): 435-451.

Schiffman, Harold F. *Linguistic Culture and Language Problem*. London and New York: Routledge, 1996.

Scott, Joan Wallach. *The Politics Of The Veil*. New Jersey: Princeton University Press, 2007.

Semprini, Andrea. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio, 1999.

Shore, Chris. "In uno plures (?) EU Cultural Policy and the Governance of Europe." *Cultural Analysis* 5 (2006): 7-26.

Shore, Chris. "Investing the People's Europe: Critical approaches to European Community." 779-800. Man, 1993.

Shore, Chris. "Whither European Citizenship? Eros and Civilization Revisited." *European Journal of Social Theory* (7) 1 (2004): 27-44.

Silvestri, Sara. *Europe's Muslim women: potential, aspirations and challenges*. Research Report, London: King Baudouin Foundation, 2008.

Skutnabb-Kangas, Tove. *Bilingualism or not: The education of minorities*. England: Multilingual matters, 1981.

Smit, Antoni D. *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja Štampe, 1998.

Sonntag, Albrecht. "Political Symbols, Citizenship and Communication." *Communicating European Citizenship*. London: Routledge, 2010. 1-17.

Special Eurobarometer 225: Social values, Science and Technology. Belgium: European Commission, 2005.

Special Eurobarometer 278: European Cultural Values. Belgium: European Commission, 2007.

The euro: Our Money. Germany: European Central Bank, 2002.

Tindemans, Leo. *Report to the European Council*. Bulletin of the European Communities Supplement 1/76, 1984.

Toynbee, Arnold J. *A Study of History: Abridgement of volumes from I to VI by D. C. Somervell*. Oxford; New York: Oxford University Press, 1946.

Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press, 1997.

Turner, Bryan S. *Citizenship and Social Theory*. London: Sage Publications, 1993.

Turton, David, and Julia González Ferreras. *Cultural Identities and Ethnic Minorities*. Bilbao: Universidad de Deusto, 1999.

UNESCO: Education for intercultural understanding. Paris: UNESCO, 2010.

UNESCO: Guidelines on intercultural education. Paris: UNESCO, 2006.

Valderrama, Fernando. *A History of UNESCO*. France: UNESCO Publishing, 1995.

Wallerstein, Immanuel. *Geopolitics and geoculture*. Cambridge: Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press, 1991.

Weber, Max. *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Maleša, 1968.

- Wilkinson, James, and H. Stuart Hughes. *Contemporary Europe: A History*. 10. London: Pearson Prentice Hall, Inc., 2004.
- Williams, Raymond. *Culture and Society 1780-1950*. New York: Anchor Books Doubleday and Company, 1960.
- Wolff, Stefan. *Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts*. Germany: European Centre for minority issues, 2008.
- Yildiz, Kerim, and Mark Müller. *The European Union and Turkish Accession: Human Rights and the Kurds*. London: Pluto Press, 2008.
- Young, Iris Marion. "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship." *Ethics* 99 (1989): 250-274.
- Žunić, Dragan. *Prava manjina*. Niš: Odbor za građansku inicijativu, 2005.
- автори, група. "Макс Вебер: Разбирањето на промените во современото општество." *Социолошка ревија на Здружението на социолози на РМ*, 1(2) 1997-2001: 98-110.
- Анализа на меѓуетничките односи во Република Македонија*. Скопје: Боро Графика, 2009.
- Андерсон, Бенедикт. *Замислени заедници : размислувања за потеклото и ширењето на национализмот*. Скопје: Култура, 1998.
- Аристотел. *Политика*. Скопје: Слово, 2006.
- Атанасов, Петар. *Мултикултурализмот како теорија, полтика и практика*. Скопје: Евро Балкан Прес, 2003.
- Ацески, Илија. *Социологија*. Скопје: Филозофски факултет, 2007.
- Бауман, Герд. *Мултикултурна загатка: разобличување на националниот етничкиот и религиозниот идентитет*. Скопје: Три, 2009.
- Бауман, Зигмунд. *Постмодерна етика*. Скопје: Темплум, 2005.
- Башлар, Гастон. *Поетиката на просторот*. Скопје: Табернакул, 2002.
- Бек, Улрих. *Што е глобализација?* Скопје: Тера Магика, 2003.
- Бернард, Луис. *Политичкиот јазик на исламот*. Скопје: Кома, 2006.
- Бодријар, Жан. *Симулакрум и симулација*. Скопје: Магор, 2001.
- Вајденфелд, Вернер, и Волфганг Веселс. *Европа од А до Ш : прирачник за европска интеграција*. Скопје: Konrad Adenauer-Stiftung, 2009.
- Ванковска, Билјана. *Институции на Европската унија*. Скопје: Филозофски факултет, 2008.
- Вилијамс, Рејмонд. *Културата*. Библиотека Идеи. Скопје: Култура, 1996.
- Вилпен, Доминик де. *Здивот на Европа*. Скопје: Слово, 2004.
- Гелнер, Ернест. *Нациите и национализмот*. Библиотека Идеи. Скопје: Култура, 2001.
- Георгиевски, Петре, и др. *Социологија*. Скопје: Студентски збор, 1998.
- Герхарт, Џесика. "Воведни истражувања на Балканскиот концепт во уметноста." *Блесок*, јануари-февруари 2007.
- Гиденс, Ентони. *Забеган свет: како глобализацијата ги преобликува нашите животи*. Скопје: Филозофски факултет, 2003.
- . *Модерноста и самоидентитетот: сопството и општеството во доцната модерна ера*. Скопје: Темплум, 2001.
- Гирц, Клифорд. *Толкување на културите: одбрани есеи*. Крепости. Скопје: Магор, 2007.
- Договорот од Лисабон: консолидирани верзии на Договорот за Европската унија, Договорот за функционирање на Европската унија, Повелба за*

- фундаменталните права на Европската унија, Протоколи, Декларации. Скопје: Винсент-графика, 2011.
- Дејвис, Најра Јувал. *Родот и нацијата*. Скопје: Сигмапрес, 2001.
- Дерида, Жак. *Другиот правец*. Скопје: Темплум, 2001.
- Диран, Жилбер. *Симболичка имагинација*. Скопје: Сигмапрес, 2005.
- Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа*. Скопје: ЈП Службен весник на Република Македонија, бр. 101, 2008.
- Иглтон, Тери. *Идеологија*. Скопје: Темплум, 2005.
- Јакимовски, Љубомир. *Јавност и јавно мислење*. Јавност. Скопје: Совет за радиодифузија на РМ, 2003.
- Каракамишева, Тања, and Вероника Ефремова. *Поимник на терминологијата на Европската унија*. Скопје: GTZ, 2009.
- Карталов, Христо. *Европската интеграција низ економска перспектива*. Скопје: Филозофски факултет, 2005.
- Касирер, Ернст. *Есеј за човекот*. Скопје: Култура, 1998.
- Кастелс, Мануел. *Ера на информации: Економија, општество и култура 1 Подемот на мрежното општество*. Контакт. Скопје: Алеф, 2005.
- Кимлика, Вил. *Мултикултурно граѓанство*. Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2004.
- . *Политичка филозофија*. Скопје: Академски печат, 2009.
- Коковиќ, Драган. *Пукотине културе*. Београд: Мидим Принт, 1997.
- Кристева, Јулија. *Токати и фуги за другоста : избрани текстови*. Скопје: Темплум, 2005.
- Левелен, Тед Ч. *Политичка антропологија: Вовед*. Скопје: Табернакул, 2009.
- Лиотар, Франсоа. *Постмодерна состојба : извештај за знаењето*. Скопје: Аз-Буки, 2007.
- Марковска, Слободанка, и Сузана Симоновска. *Антропологија - зборник текстови*. Скопје: Догер, 1999.
- Маршал, Гордон. *Оксфордски речник по социологија*. Скопје: МИ-АН, 2004.
- Мерниси, Фатима. *Превезот и машката елита: Феминистичко толкување на женските права во исламот*. Скопје: Сигмапрес, 2003.
- Младеновски, Ѓорѓе. *Антрополошки огледи*. Скопје: Аз-Буки, 2005.
- . "Република Македонија: во потрага за една нова мултикултурна конфигурација во Предавања на XLI Меѓународен семинар за македонски јазик литература и култура." Скопје: УКИМ, 2009.
- Мочник, Растко. *Теорија за денешно време: Леви Строс, Мос, Диркем: три класика на општествените науки*. Скопје: Магор, 1999.
- Мусис, Николас. *Пристап до Европската унија: право, економија, политики*. Скопје: Институт за европска интеграција, ГТЗ, 2005.
- Овидиј, Насон Публиј. *Преобразби*. Скопје: Три, 2002.
- Ошлис, Волф. *Гермакедонија: студии за македонско-германската заемност низ вековите*. Скопје: Македоника Литера, 2012.
- Пери, Марвин. *Интелектуалан историја на Европа*. Скопје: Академски печат, 2010.
- Петковска, Антоанела. *Есеи од социологијата на културата*. Скопје: Аз-Буки, 2009.
- Петковска, Антоанела, и други. *Мапирање на креативните индустрии во Република Македонија*. Скопје: Британски совет во Македонија, 2009.

- Петроска, Блага, и група автори. *Социологија*. Скопје: НИП Студентски збор, 1998.
- Ролс, Џон. *Теорија за праведноста*. Скопје: Слово, 2002.
- Ружмон, Дени де. *28 векови Европа: европската свест низ текстовите од Хесиод до денес*. Скопје: Култура, 1997.
- Саид, Едвард. *Ориентализам: Западни концепции за Ориентот*. Скопје: Магор, 2003.
- Саркањац, Бранислав. *Идеологијата и поединецот*. Скопје: Макавеј, 2009.
- Срејовиќ, Драгослав, и Александрина Цермановиќ – Кузмановиќ. *Речник грчке и римски митологије*. Београд: Српска књижевна заедница, 1987.
- Ташева, Марија. *Малите верски заедници кон теоријата, легислативата, самовидувањето*. Скопје: Филозофски факултет, 2004.
- Ташева, Марија, и други. *Етничките групи во Македонија: современи состојби*. Скопје: Филозофски факултет, 1998.
- Тејлор, Чарлс. *Мултикултурализам - огледи за политиката на признавање*. Скопје: Евро Балкан Прес, 2004.
- Тодорова, Марија. *Замислувајќи го Балканот*. Скопје: Магор, 2001.
- Трајковски, Ило. "Јазичниот плурализам во уставот на петтата Француска република." Во *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, 79-96. Скопје: Филозофски факултет, 2009.
- Трајковски, Ило. "Национализмите и мултикултурализмот во Македонија: состојби и перспективи." Во *Мултикултурата во Македонија: модел во настанување*, 5-13. Скопје: Институт Отворено општество, 2005.
- "Модерна Европа или општество на знаењето." *Социолошка ревија - Списание на Здружението на социолози на РМ*, 1 2, 2004: 97-124.
- Тресдиер, Џек. *Речник на симболи*. Скопје: Три, 2001.
- Устав на Република Македонија со амандмани на Уставот*. Скопје: ЈП Службен весник на Република Македонија, 2003.
- Фонтејн, Паскал. *Европа во 12 лекции*. Скопје: Европска Унија, 2009.
- Фрчковски, Љубомир Данаилов. *Меѓународно јавно право*. Скопје: Табернакул, 1995.
- Фукујама, Френсис. *Крајот на историјата и последниот човек*. Скопје: Култура, 1994.
- Хан, Крис. *Социјална антропологија*. Битола: Микена, 2009.
- Хантингтон, Семјуел. *Судирот на цивилизации и преобликувањето на светскиот предок*. Скопје: Евро Балкан Прес, 2010.
- Хатчинсон, Реј, и Џероми Креиз. *Етнички пејзажи во урбаниот свет*. Скопје: Три, 2009.
- Хесиод. *Теогонија*. Скопје: Сигмапрес, 2001.
- Хомер. *Илијада*. Скопје: Детска радост, 1995.
- Чакраворти, Гајатри Спивак. *Постколонијална критика*. Скопје: Темплум, 2003.
- Чокревски, Томислав. *Социологија на комуникации*. Скопје: НИП Студентски збор, 2000.
- Џепароски, Иван. *Аспекти на другоста. Зборник по културологија*. Скопје: Евро Балкан Прес, 2007.
- Шелева, Елизабета. *Дом/Идентитет*. Скопје: Магор, 2005.
- Шмит, Карл. *Политичка теологија (четири поглавја за концептот на суверенитетот)*. Скопје: Култура, 1993.

Шолте, Јан Арт. *Глобализација: критички вовед*. Скопје: Академски печат, 2008.

Шпенглер, Освлад. *Залезот на Западот*. Скопје: Кродо, 2007.

ЕЛЕКТРОНСКИ РЕФЕРЕНЦИ:

Online Etymology Dictionary.

<http://www.etymonline.com/index.php?term=Europe>

Последна посета: 10.11.2011

Summaries of EU legislation/Glossary/Variable-geometry-Europe

http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/variable_geometry_europe_en.htm

Последна посета: 12.11.2011

Universal Declaration on Cultural Diversity: UNESCO

<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>

Последна посета: 20.11.2012

Declaration on European Identity

http://www.cvce.eu/obj/Declaration_on_European_Identity_Copenhagen_14_December_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html

Последна посета: 20.11.2012

Official site of the EU - emblem

http://europa.eu/abc/symbols/emblem/index_en.htm

Последна посета: 25.11.2011

Official site of the EU - anthem

http://europa.eu/abc/symbols/anthem/index_en.htm

Последна посета: 25.11.2011

Official site of the EU - motto

http://europa.eu/abc/symbols/motto/index_en.htm

Последна посета: 25.11.2011

A Constitution of Europe: The founding principles of the Union.

http://europa.eu/scadplus/constitution/objectives_en.htm#VALUES

последна посета: 25.11.2011

Charter of European Identity, 1995.

<http://www.eurit.it/Eurplace/diba/citta/cartaci.html>

Последна посета: 25.11.2011

Official site of the EU - symbols

http://europa.eu/abc/symbols/9-may/index_en.htm

Последна посета: 25.11.2011

The economy of culture in Europe
http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc873_en.htm
Последна посета: 08.12.2011

European cultural convention. Paris, 1954.
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/018.htm>
Последна посета: 08.12.2011

Treaty on the European Union: 1992, Title IX. <http://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>
Последна посета: 10.12.2011

Convention on the protection and promotion of the Diversity of Cultural Expressions.
Paris, October 2005.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001495/149502e.pdf>
Последна посета: 10.12.2011

Council Regulation (EEC) No 3911/92 of 9 December 1992 on the export of cultural goods
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992R3911:EN:HTML>
Последна посета: 13.12.2011

Council Regulation (EC) No 974/2001 of 14 May 2001
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:137:0010:0011:EN:PDF>
Последна посета: 13.12.2011

Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0007:en:HTML>
Последна посета: 13.12.2011

Directive 2001/38/EC of the European Parliament and of the Council of 5 June 2001 amending Council Directive 93/7/EEC on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State
http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&numdoc=32001L0038&lg=EN
Последна посета: 13.12.2011

Council Directive 93/98/EEC of 29 October 1993 harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0098:en:NOT>
Последна посета: 13.12.2011

Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases

http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&numdoc=31996L0009&model=guichett&lg=en

Последна посета: 13.12.2011

2000/278/EC: Council Decision of 16 March 2000 on the approval, on behalf of the European Community, of the WIPO Copyright Treaty and the WIPO Performances and Phonograms Treaty

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000D0278:en:NOT>

Последна посета: 13.12.2011

Television broadcasting activities: "Television without Frontiers" (TVWF) Directive

http://europa.eu/legislation_summaries/audiovisual_and_media/l24101_en.htm

Последна посета: 13.12.2011

Directive of the European Parliament and the Council of 30 June 1997 amending Council Directive 89/552/EC on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities.

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1997:202:0060:0070:EN:PDF>

Последна посета: 13.12.2011

Directive 2007/65/EC of the European Parliament and of the Council of 11 December 2007 amending Council Directive 89/552/EEC on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities

http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=Directive&an_doc=2007&nu_doc=65

Последна посета: 14.12.2011

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social committee and the Committee of the Regions on a European agenda for culture in a globalizing world SEC(2007) 570

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:EN:PDF>

Последна посета: 14.12.2011

The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States-Final Report

<http://www.ecmi-eu.org/projects/omc/>

Последна посета: 14.12.2011

Financing the arts and culture in the European Union. 2006.

<http://ebookbrowse.com/gdoc.php?id=36761089&url=a0e849ea595f598dd1830875c06c23db>

Последна посета: 05.01.2012

European Commission > Culture > European Agenda for culture
http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/european-agenda-for-culture_en.htm
Последна посета: 15.01.2012

Resolution of the Council of 16 November 2007 on a European Agenda for Culture
[http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32007G1129\(01\):EN:NOT](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32007G1129(01):EN:NOT)
Последна посета: 18.01.2012

Council of the European Union, Brussels, 14 February 2008, 16616/1/07 REV 1 CONCL 3
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/97669.pdf
European Commission>Culture > EU Cohesion Policy
http://ec.europa.eu/culture/news/eu-cohesion-policy_en.htm
Последна посета: 18.01.2012

Cohesion policy and culture A contribution to employment
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/culture/home_en.htm
Последна посета: 18.01.2012

Национална стратегија за интеграција на РМ во ЕУ, 2004:142.
http://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/Nacionalna_strategija%2006.09.04.PDF
Последна посета: 15.02.2012

Crucifixes in Italian State-school classrooms: the Court finds no violation. European Court of Human Rights
http://www.echr.coe.int/echr/resources/hudoc/Lautsi_pr_enG.pdf
Последна посета: 28.03.2012

Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0043:en:HTML>
Последна посета: 04.04.2012

European Commission - Accession criteria
http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm
Последна посета: 09.04.2012

The language divide at the heart of a split that is tearing Belgium apart во "The Guardian"
<http://www.guardian.co.uk/world/2010/may/09/belgium-flanders-wallonia-french-dutch?INTCMP=SRCH>
Последна посета: 15.05.2012

Europa and the bull: The significance of the myth in modern Europe.
<http://www.thenewfederalist.eu/Europa-and-the-bull-The-significance-of-the-myth-in-modern-Europe,4280>
Последна посета: 17.05.2012

The Council of Europe: Protecting the rights of Roma”
http://www.coe.int/AboutCoe/media/interface/publications/roms_en.pdf
Последна посета: 21.06.2012

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on immigration, integration and employment
http://europa.eu/legislation_summaries/other/c10611_en.htm
Последна посета: 21.06.2012

European Commission > languages http://ec.europa.eu/languages/languages-of-europe/facts_en.htm
Последна посета: 24.07.2012

Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/157.htm>
Последна посета: 28.07.2012

European Charter of fundamental rights
http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
Последна посета: 29.07.2012

European Charter for regional or minority languages, Strasbourg
http://ec.europa.eu/languages/documents/charter_en.pdf
Последна посета: 03.08.2012

A New Framework Strategy for Multilingualism
http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/com596_en.pdf
Последна посета: 06.07.2012

Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment
http://ec.europa.eu/languages/pdf/comm2008_en.pdf
Последна посета: 10.07.2012

Summary of the First report on the activities of the working group on languages
http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/langsynthesis_en.pdf
Последна посета: 14.07.2012

European Convention on Nationality CETS No.: 166
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=166&CL=ENG>
Последна посета: 19.07.2012

Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union,
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:en:PDF#page=10>

Последна посета: 23.07.2012

Study on the Contribution of Culture to Local and Regional Development - Evidence from the Structural Funds Final Report. September 2010.
http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc2942_en.htm

Последна посета: 26.07.2012

Report of the independent expert on minority issues, Gay McDougall. UN Human Rights Council

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/47d685ea2.html>

Последна посета: 28.07.2012

Cultural citizenship in the 21st century: adult learning and indigenous peoples 1b
<http://www.unesco.org/education/uie/confintea/pdf/1b.pdf>

Последна посета: 28.07.2012

Compendium - Cultural Policies and trend in Europe. Country profile: France.
http://www.culturalpolicies.net/down/france_ol_122007.pdf

Последна посета: 21.07.2012

Бела книга за меѓукултурниот дијалог „Живееме заедно еднакви во достоинството“. Совет на Европа - македонска верзија.
http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_MacedonianVersion.pdf

Последна посета: 30.08.2012

Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија. Министерство за образование на Република Македонија.
http://www.mon.gov.mk/images/stories/dokumenti/integrirano_obrazovanie/policy_per_adopted_mk.pdf

Последна посета: 30.08.2012

Национална стратегија за развој на културата во Република Македонија за периодот 2012 - 2017 година. Министерство за култура на Република Македонија.

<http://kultura.gov.mk/index.php/odnosi-so-javnost/soopstenija/698-pokana-za-ucestvo-vo-javna-debata-vo-vrska-so-nacrtot-na-nacionalnata-strategija-za-razvoj-na-kulturata-za-periodot-2012-2017>

Последна посета: 10.10.2012